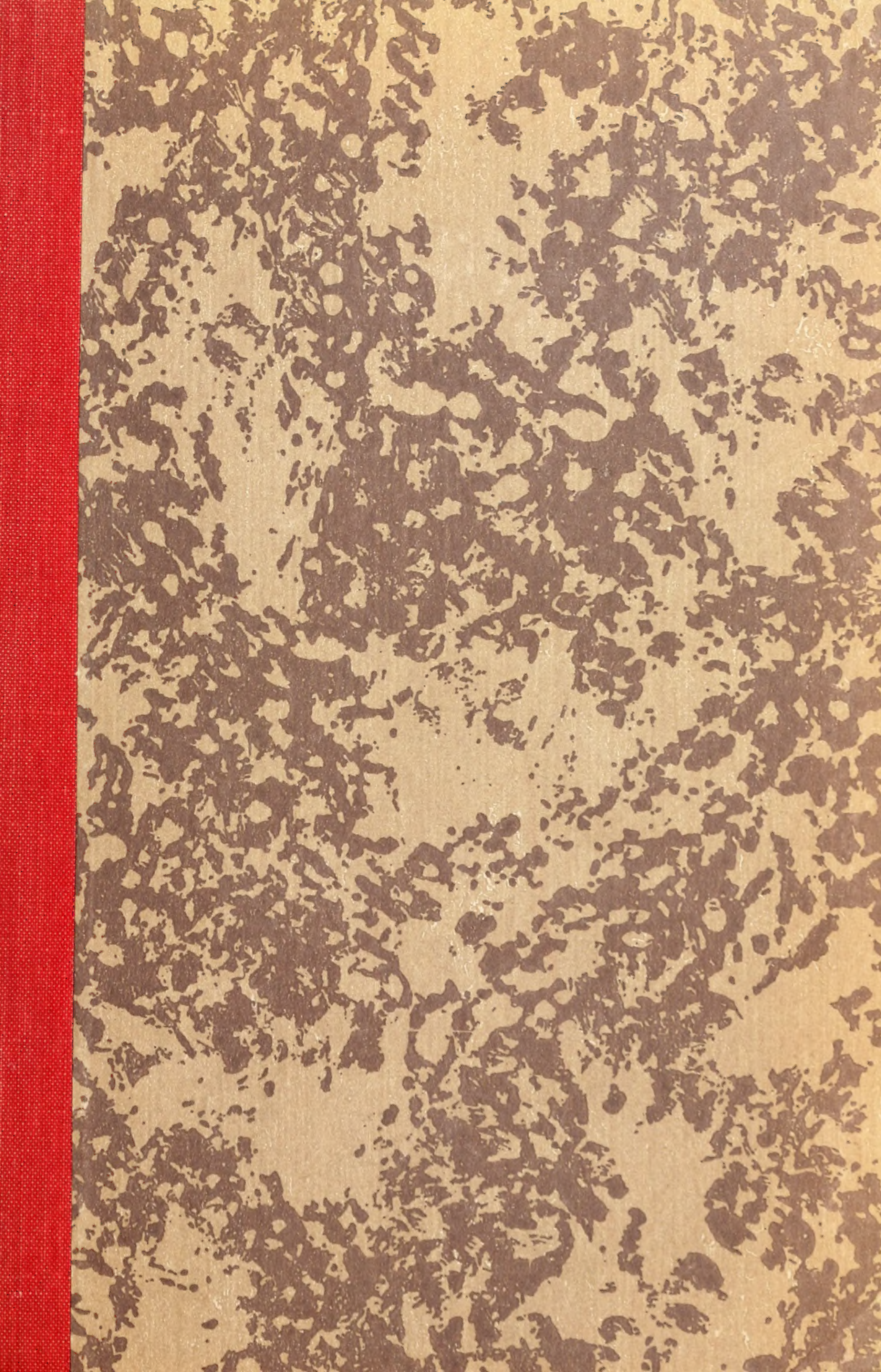

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1873.

LIBRARY
JUN 12 1974
UNIVERSITY OF TORONTO

Где је што.

СОЦИЈАЛИЗАМ

или

Друштвено питање,

ОД НАЈСТАРИЈИХ ВРЕМЕНА ПА ДО ДАНАС.

ОД

Владимира Јовановића.

Име социјализам, Латинског корена, требало би да означава науку о друштву. Али, појмови и мнења, системи, школе и покушаји на које се то име шири, јесу још далеко од оне сагласности, којом се одликују истине што у скупу једну науку сачињавају.

Такав као што је, социјализам могао би се најприличније определити као отворено питање о идеалу, или узору друштва.

Који на себе узимају да смисле идеал за друштво, или који проповедају идеале што су други за друштво смислили, јесу социјалисте.

Историја је записала мноштво социјалистичких идеала и покушаја; а ми ћемо да познатије од овних промотримо.

Да се неби изгубили у појединостима, покушаћемо да изложимо најпре крупније, или обштије црте социјализма.

I.

Социјалисте сложно осуђују друштвени свет овакав као што се затекао. По њима, свет тај, далеко од свега што је добро, иде од зла на горе. У њему је све срачуњено онако, како ће незнатна мањина о трошку огромне већине благовати и пландовати. Лична саможивост прео-

влађује над друштвом. Она хоће да се о туђој муци шири, па огрезава у борбу. У борби слабије уступа јачему. Отуд неједнакост стања; отуд провала која дели богаташе од сиромаха. На једној страни рад, издирање, мука, несигурност за сутра, унижење, убожарство, страдање, очајање; на другој изобиље, готованско благовање, лењост, раскошно разметање, одличија, извори богатства који се сами множе. По свету такве неједнакости, такве неправде, треба све из темеља преврнути, па увести сасвим нов ред ствари, ред у коме ће сви сретни бити.

Питање је: како да се раскрсти са старим, пакленим светом; како ли да се створи нови рај на земљи?

Ту настаје неслога међу социјалистима; мало која глава да нема своје особито мнење, свој особити план.

Тако у питању како да се раскрсти са старим друштвеним редом, или како да се пречисти друштвени рачун (la liquidation sociale), неки доказују да сва имаовина досадањих собственика и капиталиста јесте неправедно тециво; она је постала лично присвајање земље и друштвених извора богатства, друштвене радне снаге, па је треба просто и без накнаде одузети од оних у чијим се рукама затекла, и предати друштву. Други мисле да би онима од којих би се собственост одузела, требало дати неку накнаду. Трећи предлажу да се оснују државне радионице, које би конкуренцијом учиниле да падну приватни предузимачи, и да се рад ослободи од тираније капитала. Четврти мисле, да би требало ударати све већи порез на собственост и на капитале, докле сви приходи од собствености и од капитала непређу у руке друштва; и т. д.

У питању какав нов друштвени ред да се уведе, мнења су још више подељена. По некима, међу људима који хоће да живе у друштву, ништа нетреба делити на „моје“ и на „твоје“, него треба да буде заједничко, обште,

свачије, све што се само заједнички имати и уживати може, па биле то ствари или личности (жене). Такво заједништво назива се комунизам; а који га проповедају, називају се комунисте, или комунистичке социјалисте. Други предлажу да се само неке ствари, н. пр. земље и оруђа производства социјалишу, т. ј. да не буду више собственост овога или онога појединце, него да постану заједничка имаовина удружених привредника, или обштине, или државе. Који то мнење заступају, називају се ограничени комунисте, или просто социјалисте.[1])

Социјалисте, били они ограничени или прави комунисте, деле се још и даље. Неки од њих хоћеју да се цело друштво уреди силом „друштвеног ауторитета", или „социјалне власти", те све од државе ишту и очекују. Ти се називају ауториташи, или политични, владински, комунисте или социјалисте. Други опет хоћеју, да се у друштву уреди све слободном вољом оних који живе заједно, и да се све сведе на узајмност услуга по начелу равне вредности. Ти се називају анархисте, или доброволни комунисте и социјалисте.

Који хоћеју подпуно заједништво, или прави комунисте, деле се опет међу собом. Неки од њих проповедају савршену једнакост међу људима, па доследно томе траже, да свако има сасвим једнак део у уживању добара, а да се непита колико је ко зарадио, колико ли коме треба. Други признају да сви људи немају једнаке потребе, и једнаку способност и снагу, и потоме да ни једнаки део у уживању немогу сви имати, него „сваки по својој снази, по својој способности, и по својој потреби."

[1]) Инглески комунисте први су употребили име социјализам: с почетка они означаваху њиме управо оно што се данас комунизам зове. На континенту раширено је доцније име социјализма, тако да се под њим и ограничени комунисте разумеју; а за разлику од ових, они који хоћеју подпуно заједништво, или прави комунизам, названи су просто комунисте.

Па и ограничени комунисте, или који се просто социјалисте називају, деле се међу собом. Неки од њих проповедају: да се солидарност и једнакост међу људима могу остварити само на основу заједничке имаовине, и на основу удружења за производну радњу. Ти предлажу: да се земље, заједно са шумама, рудницима и мајданима, са гвозденим путовима, са каналима, телеграфима, и т. д. као и сва велика привредна предузећа, прогласе за собственост друштва, државе, па онда да се издају под аренду радничким задругама, те да ове с њима привређују. Радничке задруге треба да се саставе слободним удружењем, на основу признања равне вредности свакој радњи, и равне заслуге, или награде, за све који раде. Држава као собственица, властна је да определи, на колико времена, и у обште под којим условима да се ово или оно заједничко добро уступи једној или другој радничкој задрузи. Мања предузећа оставила би се приватним предузимачима; само би се побринуло, да они своје добитке и капитале негомилају о трошку друштвене једнакости. Који то тако проповедају и предлажу, називају се колективисте, или задружњаци. Други нећеју да земље и остала добра буду собственост државе, него мисле да је доста да се укине чисти приход који вуку имаоци земаља, и интерес што узимају капиталисте од оних којима капитале на послугу дају, — да је доста тај приход и тај интерес укинути, па да се дође до савршене једнакости у друштву. Они предлажу да се на место звечећих новаца уведу државне обвезнице, за које ће се озго заповедити да се примају као и новци, или као оруђе размене. Кад би се тако државним обвезницама заменули новци, и кад би се узаконило да нико други осим државе неможе установити банку, могао би се — као што се мисли — организовати узајаман кредит међу народима. А такав кредит учинио би, да они који

раде, неморају више зависити ни од имаоца земље, ни од капиталиста. Они предлажу, даље, да се размена организује онако, како ће се помоћу банака и рачунарница (контоара), сви производи продавати и куповати по цени по којој и производача стају, а не по цени која би се одређивала понудом и тражњом производа. Најпосле, они ишту да се све кирије, аренде и зајмови, или сви уговори о кирији, о аренди и зајму претворе у уговоре о продаји, тако да се сматра, да сваки који за неки одређени број година буде плаћао кирију, аренду или интерес, да је сваки тај после тог времена сасвим исплатио и одкупио оно, на што је кирију, аренду или интерес плаћао. На тај начин собственост би непрестано прелазила из руку једнога у руке другога, те се неби могла зло употребити. Онима који раде и привређују оставило би се, да се удружују како и кад сами за најбоље нађу, али вазда на основу слободног договора и уговора. Који то тако мисле и предлажу, називају се узајмничари (Mutuellistes).

То су крупније или општије црте социјализма.

Сад да бацимо поглед на појединости.

II.

За социјалистичке тежње и покушаје зна се у историји одкад се зна и за неједнакост и неправду у људскоме друштву.

У староме веку рат, робство и касте долазе на прво место у историји неправде. Фамилија се јавља као праоблик друштва; абсолутна власт припада патријарсима, или старешинама племена. Странац се искључује. Ту настаје борба за живот између разних племена. Победа остаје на страни јачега. Побеђена племена или се тамане, или прелазе у робство, те издиру и раде за освојаче, који о њиховом трошку благују. Освојачи теже да одрже своју силу и да је организују. Војена претежност

даје маха физичној снази. Власт прелази војеним старешинама. Уз то долази и сујеверство које шири заблуду о неједнакости као о природној основи друштва, и које припомаже деоби на касте. Такву заблуду освештаваше н. пр. брахманизам. Деспотизам војене и свештеничке касте, налази свој вршак у монархијској централизацији. Монарси беху неограничени господари и богови онима који под њима стајаху. Будизам јавља се као реакција противу претераног усредсређења силе; он проглашује духовну једнакост, и позива све на лични живот; али се брзо измеће у духовну усамљеност. Западна Азија погиње главу под војеном силом. У Јевреја свештеничка власт гута грађанску. Па већ и ту, установом јубилеје, јављају се социјалистичке тежње.

Установа јубилеје у старијих Јевреја служаше за олакшање судбе несамо сиромасима, него и робовима. То беше свечаност која се обнављаше сваке педесете године, т. ј. свакпх седам пута седам година, као што и саббат после свакпх седам дана долази. О тој свечаности робови и заробљени ослобођаваху се, дугови се опраштаху, продана добра повраћаху се првим собственицима, или њиховим наследницима. Свако племе имађаше своје земље, а свака фамилија могаше своју имаовину највише само на 50 година продати или заложити, а то од једне јубилеје до друге. У реду наследства мушкиње имађаше првенство. Кћери наслеђиваху само где синова небеше: а које беху наследнице, удаваху се само у своме племену.

У старој Грчкој човек је пре војник него грађанин. Рат беше главно питање; њему све установе служаху. Освајањем слабијега јачим, племена племеном, шири се робство на једној, господарство на другој страни. Робовима се непризнаје никакво право, нити се хоће да зна за какву дужност према њима. На њих се гледа као на живе машине, опредељене да издиру и раде за оне који

су слободни. Али и међу слободнима небеше праве једнакости, и они се дељаху на богаташе и на сиромахе, као на два непријатељска табора на пољу борбе за живот.

Закони које је Ликурго Шпарти у 9. столећу (897 до 870) пре Хр. дао, могу се означити и као социјалистички покушај. Ваља признати, међутим, да је Ликурго своју социјалистичку мисао извео из послова старијих философа и законодаваца, које је нарочито у Египту, у Азији и на Криту изучавао. Мисао та, као што је у споменутим законима изражена, даје се свести на ово: да сви који су слободни буду једнаки, и да сви ти имају учешћа у имаовини и уживању. Да би се дошло до такве једнакости, беше узакоњено, да се земља подели на једнаке делове међу имаоце, и да никоји ималац несме ни повећати, ни смањити, ни отуђити свој део. Рана беше заједничка, а васпитање за све једнако. Личност и фамилија жртвоваху се друштву. Деца припадаху овоме, а не родитељима. Васпитање, женскиња као и мушкиња, свођаше се поглавито на телесно и војено вежбање, а то што се хтело да се и у једноме и у другоме полу одгаји снага, храброст и родољубље. Да би отврдла, деца хођаху босонога у свако доба године, спаваху на рогозу, и вежбаху се за рат у потоцима крви. Отаџбина вођаше бригу о рани и о васпитању деце, те се сваки без бриге женити могаше. Девојкама се несмеђаше мираз дати. Ко-год би донео неки део ражи, или варива, могао се посадити за општу трпезу, сигуран да ће ручка наћи. Послове опште рађаху народна скупштина и сенат. Народна скупштина бираше јавне званичнике, одобраваше или одбациваше законе, разрезиваше намете. Сенат имађаше свега 28 чланова, а ове народ бираше. Њему председаваху два краља (архагата), који извршиваху и верозаконске церемоније, заповедаху над војском, и беху овлашћени да предлажу законе. Власт краљева беше

ограничена влашћу сената и ефора, или званичника који се бираху сваке године, и који беху овлашћени да недаду краљевима власт на зло употребити. Сенат решаваше о рату и о миру, и прављаше уговоре са страним светом. Ефора беше пет на броју; они могаху осудити краљеве на новчану казан, на затвор, па и на саму смрт; они управљаху јавном благајном, и шиљаху војску у бој. Њихове одлуке важаху само ако би се сви петорица на њих сагласили; а нека би и један једини од њих свој глас одвојио, остала четворица не би могла никакве одлуке донети. Може се рећи, да је Шпарта била више војена республика, него монархија.

Закони Ликургови налазаху одобрења несамо међу старим, него и међу новијим социјалистима. Нека би се и рекло, да су ти закони у своје време послужили развитку војене снаге, отврдлости и храбрости; али мора се признати, да они недаваху основе за праву једнакост и срећу међу људима. Они угушиваху потребе човечије, на место да их задовоље. И не само што осуђиваху човека на претерано уздржавање и самопрегоревање, удаљујући га и од духовног уживања, него још и робство освештаваху! Робове (илоте) који већину сачињаваху, они остављаху на милост и немилост господарима, у пркос хваљеној једнакости. Тежачки послови, занати и трговина беху само за робове; слободни презираху привредну радњу. У таквоме стању наравно да радиност немогаше процветати; па и јавне нарави осташе на ниском ступњу. Одгајени само за рат Шпартанци нападају и тамане радна племена Пелопониза, спаљују им вароши, и опустошавају поља; замећу на све стране свађу и немир, шире робство. У времена мира они напуштају своју младеж да ноћу удара на илоте, и да их немилице коље, чим им се учини, да тих несретника сувише има. Где год Шпартанци загосподаре, народ се ту више немножи него опада. Са народ-

ним опадањем губљаху они и војену снагу, па и оне врлине, којима Ликургови закони све жртвовали беху. На место тих врлина, на место безинтересности, умерености и једнакости, шираху се грабеж, подкупивост, разврат и неправда. И међу највећим војсковођама Шпартанским беше их које Атињани и Персијани могаху за злато подкупити. Нагомилано злато донесе и луксус; за луксусом дође убожарство. Шпарта паде у анархију, па онда под тирјане, и најпосле под туђинско или Римско господарство.

У Атини друштво беше дубоко подељено неједнакошћу имаовине и стања. На једној страни беху аристократи, на другој демос, или народ. Аристократија беше богата, а народ сиромашан; она се неправдом сили, а овај се систематично одбија од свију извора богатства. Народ се уваљује у дугове, које неможе да плати, али којих би се радо ослободио. Он подиже глас противу претераног интереса, којим га цеде богаташи; ови га неправдом осиромашавају, он им се банкротством свети. Мржња се шири на обе стране. Најпосле отвара се борба између сиромаха и богаташа, у којој и социјалистичке тежње израза налазе. Победа, па са њоме и политичка власт, прелази час на једну час на другу страну. Олигархија значаше да је победа и власт на страни богаташа, којих мало на броју беше; а демократија, да је на страни оних који небеху богати, и који огромну већину сачињавоху, а то на страни народа. Кад би до власти дошла, већина би нередко одузела богаташима имаовину, па би је међу собом поделила. У цели једнакости беше установљен и острацизам, као неки народни суд, што општим гласом осуђиваше на изгнанство оне, који би се толико осилили, да би демократији опасни постали. И најзаслужнији грађани, као: Милтиад, Темистокло, Аристид, Кимон и Тукидид посташе жртве острацизма. У делу једнакост коју Грчка демократија

заступаше, свођаше се само на оне који слободни беху; и робови, који сачињаваху скоро три четвртине становника, беху искључени од сваког грађанског и политичног права. —

Грчки философ Плато сматра се као покретач социјалистичких идеала на књижевном пољу. Он је живио од 429—348 пре Хр. После дугог путовања по свету, он се настани у Атини, и ту оснује школу познату под именом академије. Његова наука своди се на ово: Има неких праоблика, или вечних образаца, по којима је све створено. Бог је један; он је добар и господари над светом. Само идеје јесу права и абсолутна истина у свету. Што је лично, то је само сенка, или снимак идеје; па и појмови што их наш дух развија, јесу бледи зраци што се од вечних идеја одбијају. Разне особе могу сачињавати један исти род, тек кад деле једну исту идеју или битност. Идеје станују у Богу, који је њихова заједничка битност; оне су извор људској умности. На такву основу Плато своди и морал, и политику и вештине. У вештинама треба непрестано имати на уму идеал лепоте; у моморалу ваља тежити идеалу добра; политика само је пренос морала у друштво, она значи владу правде и разума. Човечију душу Плато дели на троје: на умне способности, на узвишене нагоне (инстинкте), и на материјалне нагоне. Томе тројству одговарају три врлине: мудрост (којој је философија највиши израз), раброст и умереност. Све те способности и врлине преноси Плато и у државу, коју он замишља по образу човека. Своју политичну философију исказао је он нарочито у својим списима о републици и о закону. На своме путу по Египту и по другим крајевима истока Плато је подлегао духу касте, и навикао да политичну укоченост сматра као ред. С тога он и своју уображену републику дели на три касте, као на живе иконе тројаких својстава душе.

Прву касту сачињавају јавни званичници, другу војници, а трећу занатлије и тежаци. Јавни званичници представљају умност, мудрост, главу народа; војници срце; а радници ниже потребе. Сарадњом свију каста, или врлина које оне представљају, доводи се држава до сагласности и до савршенства. Да би се држава утврдила, и да би постала онако стална, као што је абсолутно добро стално, треба искоренити саревњивост, властољубивост, сујету, саможивост, и друге личне страсти и слабости, које сеју непријатељство и замећу борбу међу људима. Собственост и фамилија јесу главни извор свију страсти и слабости; с тога и собственост и фамилију треба укинути. Плато их и укида у првим двема, или „вишим“ кастама, т. ј. међу онима које он означује као позване да владају над народом, и да чувају и бране државу. „Ја предлажем, вели он у своме спису о р е с п у б л и ц и, да жене буду заједничке, или све свачије, и да ни једна од њих неживи са једним мужем.“ Уз заједничке жене хоће он и заједничку имаовину, дакле прави комунизам. Војници и јавни званичници били би господари республике. Имајући заједничке жене и заједничку имаовину, они би дужни били да се посвете само јавноме животу — политици и раду. Деца од заједничких жена припадају држави, јесу обшта; она се заједнички гаје и васпитају, а незнају ко их је родио, нити родитељи за њих знају. Закон уређује покретну имаовину и дели земље, све онако како да се одржи једнакост. Закон прописује заједничку рану. Јавна власт бди и над појединостима живота; она уређује све послове за које би нашла да их треба дозволити. Да се республика неби слабила грамзивошћу за ширењем, Плато хоће да се она на извесну меру ограничи. У тој цели он неда да се број грађана њених умножи више од 5000. Деца што би преко тога броја на свет дошла, морала би се селити из отаџбине. — Занатлије

и тежаци, који су језгро народа, неимађаху права у Платоновој републици; они беху осуђени да робски издиру за „више" касте, које деспотски над њима господаре.

Треба знати, да је Плато своју философију републике предавао само као идеал, за који и он сам (у своме спису о закону) неверује да се може остварити. Пишући о закону Плато допушта и собственост и фамилију; само хоће да их држава уређује.

И општи појмови старих Грка о друштву беху социјалистички, уколико све лично жртвоваху друштвеноме ауторитету, или социјалној власти. По тим појмовима, друштво је све; а човек само као члан друштва има неке вредности. Закон се меша у свашта, регулише све, а неоставља грађанима личне слободе. Отачбина је најпреча; за њу се живи и умире. Изван отачбине све је без права, све варварство. Тек у последње време дођоше софисте, који почеше проповедати да се сваки по својој памети владати има. Демократија се бори за једнако учешће грађана у општим пословима, као што напред напоменусмо; али и она заборавља на човечност у човеку.

И у Римљана друштвено уређење оснива̀ше се на неједнакости и неправди.

У првим столећима Рима и највећи грађани живљаху од своје привреде; они сами срађиваху своје земље. Цинцинатус, Фабриције, Емилије Папос, Манкос Курије, Фабије Максим, и др. имађаху сваки само по мало земље, и сваки своју земљу сам са својом женом и децом срађиваше. Али освајачки ратови превргнуше привредничке нарави пређашњег Рима. Они учинише: да се у његову средину нагомила богатство споља, као плод пљачке и грабежи; даље, да се то богатство, па и собственост земље, усредсреди у рукама неколицине, тако да се повећа неједнакост имовине: и најпосле да се смањи ратом број слободних људи, а умножи (освајањем) број робова, и да се привредни

рад поглавито на ове сведе. Претерана неједнакост имаовине уроди луксусом на једној, убожарством на другој страни, а поквареношћу нарави на обема. Богатство и луксус беху на страни патриција, или мањине која имађаше небројене повластице; убожарство на страни плебеја, или народа. Да се појми колика беше неједнакост између патриција и плебеја, доста је напоменути само неке доказе из историје. Красус говори о богаташима који својим приходима могу да издржавају целу војску. Сенека спомиње богаташке виле (пољске имаовине) које се шире као неке области, и за које треба онаква управа какву и области имађаху. Он прича како у пољској имаовини неког Помпеја више река имађаху своје изворе и своја ушћа. У време Нерона шесторица ималаца држаху у својој власти половину Римске Африке. Цареви беху, наравно, од свију најбогатији. Они располагаху јавном имаовином. Јулије Цезар потрошио је само за један дан, и то на једну вечеру, око 100.000.000 сестерса (више од 1.600.000 дуката). Нерон имађаше у својим рибњацима мреже од свиле и од злата. Његова обична свита беше оваква: 1000 кола, 2000 мазага сребром подкованих, и 3000—4000 кочијаша и лакеја у најскупоценијем оделу. Хелиогабал заповедио је, те му се авлија драгим камењем калдрмисала. Тој претераности у богатству и луксусу одговараше крајње убожарство на другој страни. Већ од првих столећа Рима држава узима на себе да народу по ниској цени рану продаје. Са Кајусом Грахусом почела се рана безплатно сиромасима делити. Уз то голаћи имађаху и своје патроне од којих подпору примаху. Беше жалосно и стидно гледати, како гомиле гладних клијената свако јутро долазе патронима да приме милостињу (названу sportula). У накнаду они праћаху своје патроне по улицама, по шетницама, и по јавним местима; на јавним скуповима даваху и своје гласове за њих. Беше већ у пословицу прешло, како богаташи ране

сиромахе лебом и забавом (Panem et circenses). Тако живљаху грађани Римски по варошима; а по селима беху сами робови. Благо, које пљачком и грабежи с поља добављаху, употребљаваху Римски богаташи и на стидну спекулацију. Брутус, Касиус, Антониус и Сулла, па и сам Помпеј даваху зајме на недељу дана, и узимаху по 40 до 70% интереса! Цицеро се сматраше као добročинац што неузимаше више од 12%. Имајући у својим рукама власт, богаташи и законом осигураваху своју гнусну спекулацију. Закон даваше поверитељу дивљачку власт над дужником; поверитељ могаше овога затворити, заробити, продати, искасапити.

Социјалистичке тежње, изазване претераном неједкошћу и неправдом, јављаху се особито у питању о пољско-привредним законима, који иђаху на ово: да се пољска имаовина што једначије подели, и у тој цели, да се земље које припадаху држави (ager publicus) плебејима као и патрицијама раздаду; даље у питању о дуговима, или о укидању и смањивању (о редукцији) дугова; и у обште у борби плебеја противу патриција. Дугом борбом плебеји беху успели да се изједначе са патрицијама у грађанским и у политичним правима. Али, Римска демократија, као и Грчка, бораше се само противу повластица које слободне грађане на патриције (племиће) и на плебеје (простаке) дељаху, а не и противу установе робства; робове она као и ова искључиваше од свију грађанских и политичних права.

Обшти појмови о друштву у Римљана, као и у Грка, подчињаваху човечију личност друштвеној власти, и у толико беху социјалистички. Као главно начело друштвеног живота сматраше се: да интерес друштва стоји над интересом личности (salus reipublicae suprema lex esto). Закон истина ујамчаваше личну собственост, али и држави даваше власти, да ограничи властитост собственика. —

Историја старог века зна за социјалистичке тежње и на верозаконском пољу.

Тако Есејци у Јудеји сачињаваху социјалистичку задругу. За ту задругу знало се на 200—150 година пре Хр. Есејци сматраху све људе као једнаке, и сва добра као заједничка. Они неимађаху личне собствености, неимађаху собственичких кућа, земаља и житнина, него становаху под заједничким кровом, и рањаху се на заједничкој трпези. Међу њима небеше ни брака, него живљаху као у неким манастирима, око Јерусалима и на западним обалама Мртвога мора. У њихову част може се казати, да презираху установу робства, и да међу собом састављаху братски савез на основу слободног удружења. Али њихово удружење свођаше се на начело уздржљивости и угушења потреба, а неслужаше задовољењу ових. По речима Плиниуса задруга Есејаца „овековечаваше се без жена, издржаваше без новаца, одгајиваше одвратношћу од света.“

И међу првим проповедницима хришћанства беше их који у неколико социјалистички мишљаху. Варнава, Јован Злато-усти, Амврозије и др. означаваху заједницу у имаовини као неки узор коме човештво треба да тежи.

Задруга Иљадогодишњака такође носаше на себи печат социјализма. Иљадогодишњаци називаху се који verоваху, да ће пре страшног суда „изабрани“ остати да живе још 1000 година, да би се за то време науживали сваке среће на овоме свету. Мисли се, да је Папиас, ученик Јована еванђелисте и владика од Хиерапла, који живљаше у другоме столећу после Хр., први почео пророковати, да ће доћи рајска иљадогодишњина, која ће помрачити дивоте златног века. Узор у који иљадогодишњаци вероваху, своди се на ово: Еванђелијско братство влада у свету; човештво је једна велика фамилија. Раскоштво дворова, безстидност великаша, сујета бога-

тања, самовољна одличија споља, уступају пред дубоким чуством једнакости. Врлина јесте једино одликовање, а брига о обштој срећи једина брига. Сви људи треба да раде сложно, да би природу што више упитомили, те да и она што више њиховим потребама служи. То неможе да буде без обштег мира; војска, дакле, да се укине. Више нити да се убија, нити да се казни; где злочинства нема, нетреба ни џелатства да буде. Најпосле додаје се: кад хиљадогодишњица настане, Христос ће се наново јавити: он ће лебдити над екватором, тако да од једног до другог полуса виђен буде, и свако ће га својим очима за 24 сахата гледати моћи.

III.

У средњем веку хришћанство буди чуство једнакости и братства међу људима, припомаже духовној свези народа који у анархију и у ратове огрезавваху. Оно развија добročинство, и размножава установе за одбрану и заштиту страдајућих и слабијих; под његовим утицајем почиње се укидати, или бар ублажавати робство, које од старог века заостало беше; његов благосов подиже главу потиштенима и угњетенима. Дух једнакости и братства, који хришћанство одгајиваше заједницом вере и наде, огледаше се и у самоме уређењу хришћанске цркве. У избору црквених званичника негледаше се на порекло и на имућност; папе и патријарси излазаху често из средине сиромаха и простака, као и апостоли. Човек као човек имађаше уважења у друштву. Црквени сабори беху састанци на којима се упоређиваху мнења, развијаху идеје и расветљиваше истина; они припомагаху да се цело човештво као једна велика фамилија почне сматрати.

Нажалост, међу онима што се издаваху за поглаваре хришћанске цркве, нађе их се који застранише од правог начела хришћанства, те оделише свештенство од на-

рода као неки сталеж за себе, и развише друштвену јерархију, којој се под именом „Божијих представника“ на чело ставише, да би друге делове друштва до слепе покорности подчинили. Сујеверним и сервилним васпитањем они убијаху народ у главу, да не би могао доћи до свести о себи и о слободи. С друге стране, они гомилаху у своје руке светска блага и светску имаовину, под именом „црквених добара“ и „побожног завештања“; удараху намете и глобе на своје „стадо“; разметаху се као готовани о трошку народа, и тиме чињаху, да се број сиромаха и убожара све знатније множи.

Властелинство беше као нека реакција противу усредсређења богатства и силе у рукама свештеничког сталежа, али и оно се оснивање на неједнакости и неправди. Властела господараше силом јачега над гомилама роботника, који се скоро неразликоваху од робова у старом веку, јер као и ови сачињаваху један део имаовине свога господара, и беху као оковани за земљу коју сраћиваху. Ступив у савез са свештеничким сталежом, властела заједно са овим благоваше о трошку слабијих, који јој данке и намете плаћаху, или лично служаху и робоваху. Земља припадаше властелинима као привилегисаним властницима; а поред имаовине и богатства имаћаху они и највиша јавна звања и јавне чинове, те заповедаху и у војсци и у областима.

Крсташки ратови послужише да се направе познанства и свезе међу разним крајевима света, и да се обшти дух живље развије. Ширењем трговачких свеза покренуше се вароши на развитији друштвени живот. Тако се поред властелинства и свештенства подигоше мало по мало варошки привредници као трећи сталеж. То беше почетак таконазв. „буржоазији.“

У 11. столећу настаде слободњачки покрет обштина, који постави темељ за ново јавно право у Европи. По-

крет тај раскидаше ланце робоштинштва, и шираше се од земље на земљу. У 12. 13. и 14. столећу указаше се независне вароши и републиканске обштине.

Те вароши и те обштине беху огњиште „буржоазије;“ али оне позајмљиваху од Римских и властелинских установа аристократијску основу. Њихово политично и привредно уређење темељаше се на повластицама. Ове, истина, служаху као бедем противу властелинског зулума; али и слободу окиваху за статуте и обичаје корпорација и еснафа.

Монархија подупираше обштински покрет да би сломила силу властелинску; обштине шиљаху своје посланике на дијете царевине, и законодавство ујамчаваше њихове слобоштине. Властелинству се ломе крила; монархија шири своју силу. Ако ова некада подпомагаше обштине, да би властелинство ослабила, пошто се овоме сила украти, она се тада обрну и противу обштинске слободе, и зададе овој тешке ударе.

Социјалистичке тежње средњег века развијају се под утицајем хришћанства.

Сетимо се пре свега **манастира**, који с почетка служаху за удалење од поквареног света, и за огњиште духовноме животу, па и светлости науке и напредку индустрије. Калуђерска узајмност у тим манастирима јесте слика заједничке имаовине, комунистичког живота.

Мисао Грегора VII. (у 11. столећу), да све хришћане политично уједини под суверенском влашћу папином, те да од ове све зависи, — и та мисао означује се као социјалистичка. А њу су прихватали и најпознатији теолози 13. и 14. столећа, и радили су да је систематично развију.

На измаку 12. и у почетку 13. столећа **задруга св. Духа** подраживаше социјалистичке тежње. Она проповедаше: да ће Бог дух наследити Бога сина, као што је

овај Бога оца наследио; да ће под владом св. Духа нестати неједнакости, коју пороци и врлине међу људима праве; да ће се све страсти посветити, да ће се месо и дух измирити, те ће престати отимати се око првенства и старешинства, и сасвим ће се спојити; најпосле, да ће нестати рата, и да ће се увести заједница имаовине, па и жена.

У 14. столећу зна се и за социјалистички покрет радника. У 1378. радници у Фиренци (у Италији) подигоше у глас жалбу да им је плата мала, и да се с њима нечовечно поступа. Да би се договарали како да олакшају своју судбу, они саставише тајне дружине, и скупљаху се на зборове. На једноме од тих зборова неки Симон позове своје другове, раднике, да раде за једнакост имаовине и стања. Радници устану на оружје, ударе на владу, оборе је и узму власт у своје руке. Неки Михаило Ландо, прости радник, који беше толико сиромах да босоног хођаше, постане старешина републике. Он се усиљаваше да даде стална правца радничком покрету; али после три године борбе, власт опет паде у руке старим господарима радника.

IV.

Изналазак барута и установа редовне војске дадоше маха абсолутној монархији. Победама над властелинством и над спољашњим непријатељима, сила монархије припомагаше народном уједињењу, и оснивању државе.

Властелинство ако и беше подчињено сили монархије, још дуго одржаваше свој утицај у друштвеноме животу: још дуго политична и војена звања, у областима и у држави, у која се оно у савезу са духовничком јерархијом беше увукло, осташе у његовим рукама.

Злоупотребе на верозаконском пољу развијаху се тим опасније, што и абсолутна монархија прибегаваше прете-

раном мистицизму и сујеверству, да би доказала да јој „власт од Бога долази." Под абсолутним монарсима они који нехдетоше делити њихово верозаконско мнење, беху живи на ватри спаљивани. Па и они који исповедаху друго политично мнење, гоњаху се, у тамнице бацаху и свакојако мучаху.

Одкриће Америке и пута у источну Индију даде полета светској трговини и радиности; штампа и реформација пробудише јавни дух, и почеше ширити одпор противу угњетавања на духовном и на политичном пољу. Тако заруди зора новога века.

Прикупив' покретну имаовину у своје руке, буржоазија заузе важно место у друштвеноме реду; она постаде жива узданица за ослобођење и од последњих остатака властелинског и духовничког притиска.

Почев од 17. столећа философија непрестаје борити се за слободу, и развијати свест о унутрашњем, о моралном и умном достојанству човека.

У 18. столећу Француска револуција (1789), зададе последњи удар властелинском и свештеничком господарству, и прогласи начела слободе, једнакости и братства.

Пошто падоше повластице властелинског и свештеничког сталежа, земље почеше прелазити у руке сељана, и пољска привреда узе нов правац. У варошима монополистички еснафи почеше устунати пред начелом слободне конкуренције, те и занатима и трговини настаде ново време. Стари начин рада и привреде у маломе мораде уступити фабричкој радиности, којој напредак природних наука, и напредци у механици и у машинарству дадоше маха у великоме. Пара и примена њене снаге на бродарство, гвоздени путови и телеграфи ослободише човека од окова места и времена, и припомогоше живом развитку трговачких и других свеза међу народима.

Нову срећу сустиже нова несрећа. Машине почеше остављати раднике у гомилама без леба. Фабричка предузећа и радиност у великоме почеше се усредсређивати у рукама буржоазије, и ова гомилаше благо на благо. Ако је с почетка и заступала интересе целога друштва, сељана и радника као и других грађана, она доцније поче делити своје интересе од интереса осталог народа. Са богатством пређоше у руке буржоазије и политична права и средства за умни развитак; она се направи као нека нова властела, властела капитала и покретне имаовине. Капитал и богатство преузеше господарство над сиромашним радом, и судба радника постаде очајна. Овима неостаде ништа друго, него да издиру за оне који су у богатству и у власти, да у сиромаштву и у божарству живот проводе.

На међународном пољу може се рећи, да је нови век наследио ратну страст од старијих векова. У 16. 17. и 18. столећу Европа огрезаваше у ратове, који се вођаху то око престола, то због верозакона, то из освојачке грамзивости за ширењем силе и за „славом оружја." А историја 19. столећа пуна је крвавих доказа: да се и данас још сви ужаси рата обновити могу, да и данас још сила важи као највиши закон за уређење одношаја међу разним државама.

Социјалистичке тежње новог века пренуле су већ са реформацијом и штампном.

На верозаконском пољу јавише се Моравска Браћа и Анабаптисте.

Моравска, или Ческа Браћа саставише своју задругу из остатака Хусита (Таборита). Они сачињаваху као неку теократијску републику, у којој општи интерес владаше. Њихове старешине, свештени поглавари, руковођаху васпитање деце, досуђиваху казни, исључиваху недостојне из задруге, уређиваху цео друштвени живот.

Моравска Браћа беху подељена на троје. У први разред долазаху почетници; у други, напредујући; у трећи, усавршани. У који ће разред ко доћи, то опредељиваху поглавари. У 15. столећу Браћа Моравска беху се особито по Ческој и по Моравској размножила. После битке на Беломе Брду задруга та би сасвим потиштена. Доцније буде она обновљена под именом Братске Заједнице, Братског Јединства, или Еванђелијске Општине. На челу те заједнице стоји веће (конференција) поглавара. То веће поставља проповеднике и званичнике; а за све што ради, оно одговара синоду, који заступа целокупну заједницу, и који се сваке седме, или сваке дванаесте године састаје. Еванђелијска општина има својих чланова несамо у Европи (у Немачкој, у Швајцарској, у Инглеској, у Холандији, у Француској, у Аустрији), него и у Америци, па и у Африци (у неким Европским населбинама). Чланови њени названи су и Немачки квакери. Они сви носе једнако одело, угасите боје; одликују се слогом, благошћу, побожношћу и миробљубивошћу; одају се на занате и на вештине, особито на музику. Своје богослужење и своје проповеди држе они у простим дворанама (собама), у којима један, зеленим застирачем покривени сто служи као олтар. Они живе просто и озбиљно; у њиховој средини није слободно картати се, коцкати, па ни игранке правити.

Анабаптисте, или Ребаптизани, јесу они који неодобравају да се деца крсте, него хоћеју да човек одрасти, толико да може разумети шта значи крштење, па онда да се крсти. Који би у детињству били крштени, морају се, по вери Анабаптиста, наново крстити кад одрасту. Задруга Анабаптиста почела је обраћати на себе пажњу од 1523., у Немачкој. Ту је предвођаху Сторх и Мунцер, ученици Лутера, премда их се овај одрекао. Она тежаше: да подигне на земљи „царство Божије“, да

рашири „унутрашњу светлост", на место ауторитета цркве и библије, па да преобрази и политични и цео друштвени живот. „Ми смо сви браћа, говораше Мунцер онима што га слушаху; Адам је свима нама отац, па зашто да трпимо ону разлику положаја и стања, коју је тиранија између нас и великаша и богаташа увела? Зашто ми да уздишемо у сиромаштву и под теретом зала; а богаташи и великаши да пливају у милинама и насладама? Немамо-ли сви једнако право на имаовину; нетреба-ли да ова међу све људе једнако подељена буде? Дајте ви великаши, ви богаташи, дајте нам натраг имаовину коју у неправди задржавате! Не само као људи, него и као хришћани имамо ми право да једнако делимо користи што их имаовина доноси." Попујући да Богу нетребају владаоци и њихови званичници на земљи, Мунцер позиваше људе да устану на оружје, и увераваше да је он опредељен да мачем подигне Христово царство. Са том речи прође он Турингију, Швабску и Франачку, и задобије много присталица, нарочито међу сељанима које свештенство и ритери угњетаваху и глобљаху. На челу војске, која бројаше до 30,000 фанатика, заузме он Милхаузен, растера сенат, и допусти сиромасима да опљачкају богаташе. Али, потеран сједињеном војском Немачких владара, Мунцер буде ухваћен и погубљен у Милхаузену 1525. Пошто њега нестаде, стави се на чело Анабаптиста Ј. Бокелсон, назван Јован од Лајда. Овај отера Минстерског владику, и прогласи себе за краља Новога Сиона. Па онда, он уведе полигамију (оженив се сам са 17 жена), и преда се страстима. Помоћу више протестантских владара владика Минстерски узме опет варош, и учини крај царству Анабаптиста (1535). Растурене остатке ових прикупи Менно Симон, у Холандији и у северној Немачкој, у нову строго црквену задругу, која се ту и данас одржава под именом Менонита.

Задруга та триш се и у В. Британској; ту се она спојила са Презвитеријанима.

И језуитска мисија у Парагвају може се означити као неки социјалистички покушај. Поставˇ господари Парагваја (у 17. столећу) језуити беху довели народ до слепе покорности. Они му приписиваху правила за приватан, као и за јаван живот. Свако могаше имати своје земље и свога стада; али, једно пространо поље,названо Божија имаовина, служаше заједничкој привреди. То поље срађиваше се заједнички, а приходи који се отуд добијаху, употребљаваху се на издржавање убогих сиромаха и јавних болница, и на исплату данка краљу од Шпаније.

На књижевном и политичном пољу дао је особити правац социјалистичним појмовима Тома Мор, у почетку 16. столећа. Т. Мор, рођен у Инглеској 1480., беше на гласу најпре као адвокат, па онда као члан парлимента, и најпосле као велики канцелар. Немогући одобрити реформе које је краљ Ханриј VIII. хтео увести у цркви, Мор даде оставку на звање в. канцелара. Краљ га нехтеде оставити на миру, него га приморавате да се одцепи од Римске цркве, па да се Англиканској придружи. Мор нехтеде то учинити, па нехтеде положити и заклетву краљевској као највишој власти. С тога он буде као велеиздајник окривљен, у тамницу бачен, и, пошто је неколико месеци тамновао, погубљен (1535). За свога живота Мор је написао више књига, неке на Инглескоме, а неке на Латинскоме језику. Од свију његових списа јесте најпознатија његова Утопија (под називом: De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia, 1516.). Утопија (од Грчког *οὐτόπος*) значи нешто замишљено, нешто чега у истини нема. Па и Мор у својој Утопији замишља неко острво, које би неки бродар био походио, па би причао шта је све тамо својим очима видео. Острво

Утопија представљало би неку пољско-привредну и патријархалну задругу. На њему би било само неколико вароша; а ове би насељавали становници који би као ројеви једно за другим долазили из оближњих села, од године на годину. Села би била подељена на добра, од којих би свако по 40 становника срађивали. Владу би сачињавали старешине фамилије, који би имали више моралну него принудну власт. На врху социјалне јерархије био би један сенат. Мор одбацује деобу на касте и установу робства; он хоће да свако ма какав занат или вештину ради. Сваки човек био би дужан радити по 3 сахата пре подне, и толико исто после подне; радња је част. Нико нема ништа собственичко. Земља је заједничка, па и труд, или радња, и плодови радње деле се једнако. Под благословом једнакости грађани, слободни од страсти које пробуђује грамзење за богатством, јесу пуни љубави за отачбину, у којој сви у изобиљу добијају што им треба. Кад коме затребају алати, одело, намештај, рана, нека се само јави власти, па ће ова свакоме дати што му треба. У накнаду власт ће располагати са рукама и са умним способностима свакога члана задруге; она ће опредељивати шта ће ко радити, и како ће ко време употребити. На Утопији влада само заједница имаовине и добара; али не и заједница жена. Сваки је дужан оженити се, и то за младости своје. Влада, која је, као што напред рекосмо, сасвим очинска, досуђује кривцима само благе казни. За велике кривце најтежа казан јесте робија; али они који буду осуђени на робију, ослобођавају се чим покажу да су се поправили. Утопија признаје подпуну слободу савести и вере; ту има хришћана, а има и који обожавају звезде, па и оних који обожавају велике људе.

После Мора настала је као нека манија да се уображавају нови светови. Писци се надметаху у смишљању узора за уређење људског друштва. Тада се уобичаји да

се под утопијом разумевају само уображена друштва, па да се и системи социјализма који се на голо уображење своде, увршћују у ред утопија, и да се писаоци тих система називају утописте.

Кампанела. Напољски калуђер и философ (рођен 1568. умро 1639.) написао је, међу осталим, једну књигу под називом: Сунчева задруга (Civitas solis). Ту се развија идеја философијске републике. Уображени сунчев народ зависи у свима пословима својим, па и у мислима и у осећању, од неке абсолутне власти. Он бира себи старешину; а овај стоји на челу верозакону, политици, друштвеној привреди, науци и вештини. Под својом заповешћу старешина тај има три министарства: министарство мудрости, министарство снаге и министарство љубави. Свако министарство подељено је на разне струке послова. Јавни званичници дужни су бдити над свима врлинама и способностима, дужни означити шта ће ко радити, и размерити колико ће ко према својој заслузи уживати. Хришћанска вера, са неким преиначењем, јесте за све обвезна. Кампанела хоће заједницу жена, и хоће да се мушкиње и жењскиње заједно и једнако васпитају. Уз заједницу жена препоручује он и укрштање, или мешовито спаривање разних сојева. Министар љубави позван је да пропише правила, дане, часове, прилике и околности најзгодније за смешавање полова, у цели поправљања људског рода. Свако треба да ради. Од своје десете године деца да се одају на занате и на вештине, да би се свака способност и сваки дар зарана развили. Уз свој спис Кампанела даје и неколико астрологијских формула и правила за срађивање земље. Пре него што је написао књигу о сунчевој задрузи, он је написао разговор о Шпанској монархији, и ту је своју мисао свео на ово: Рим-папа да буде једини и прави господар (монарх) целог земног шара; сви народи да представљају

само једно стадо, под палицом само једног пастира, а краљ Шпански да игра улогу пса који заблуделе овце у стан дотерује, па их и зубима раздире ако му се противе!

У исто време кад и Кампанела, или наскоро за њим јавише се: Бекон, Хоббес, Харрингтон, и Фенелон.

Бекон, Инглески философ (1561—1626) у својој књизи: Нова Атлантида (Atlantis nova) предаје се философијској утопији, премда више са погледом на преображај учених друштава, него са погледом на преображај држава. Бекону се признаје велика заслуга као оснивaоцу експерименталне философије.

Хоббес, такође Инглески философ, (1588—1679) у своме Левијатану, или спису о власти, своди свој политични систем на ово: Нема другог права него што је сила. У природноме стању сви људи имају једнако право на све, те немогу да избегну вечити рат. Да би се дошло до мира, треба увести јединство власти и деспотизам. По себи ништа није право, или неправо: али владаоци својим заповестима, или забранама, чине правду или неправду. Хобес је хтео да црква као и држава буде подчињена владаоцу.

Харрингтон, Инглески публициста (1611—1677) написао је књигу Океану, у којој се, као у некој утопији, црта како да се уреди савршена република, или да се власт и собственост доведу у праву равнотежу.

Фенелон, архиепископ Камбрејски (у Француској), писац „Телемака“ (1651—1715) нацртао је као узор републику од Саленте. У овој би се народ само пољском привредом усавршавао и уређивао. Живело би се сасвим просто. Народно множење било би извор свему богатству; а рат би се сматрао као извор убожарству и несрећи. Становници били би подељени на 7 разреда, који би се разликовали стањем, радњом, правима па и оделом.

Накратко. Фенелонова республика личила би на Платонову; само би се хришћанским моралом и предрасудама из властелинског времена у неколико разликовала.

Међу познатијим социјалистичким писаоцима 18 столећа, могу се спо менути: Шарло-Ирене-Кастело, игуман од св. Петра, Мабли, Морелли, Русо и Бабев.

Шарло-Ирене-Кастело, игуман од св. Петра, Француски публициста (1658 † 1743) смислио је и написао: како да се утврди вечити мир у Европи (Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe, Paris 1713—1717). Ту се предлаже као неки изборни суд, који би се установио под именом Европског већа (Diète européenne), у коме би сви цивилизовани народи имали својих представника, и који би имао позив да без проливања крви, мирним путем, расправља споре између владалаца.

Мабли, Француски публициста, у своме јавном праву Европе (Droit public de l' Europe) проповеда заједницу имаовине и једнакост стања. „Собственост — вели он — јесте извор и основа свеколикој неједнакости. Кад нико не би ништа као собственост имао, не би било богаташа и сиромаха. Људи би се ослободили најпре од неједнакости стања (имаовине); а пошто би нестало неједнакости стања, нестало би и неједнакости васпитања, а са овом и оних разлика у способности за које се мисли да их међу људима има. Треба, дакле, укинути собственост имаовине, па увести заједничку имаовину, да би се друштво вратило природноме стању, или временима достојанства, мира и среће што их уживаху прастара друштва; у овима људи живљаху заједнички од риболова, од лова и од плодова које земља сама од себе доносаше, и које људи само браху. Да би се собственост мало по мало укинула, треба донети законе који ће је у све уже границе сводити. Што није од преке потребе за живот,

све то треба порезом, или иначе притиснути; обрту привредних добара треба натурити онакве услове и сметње, каквима ће се та добра најпосле сва у руке државе довести; па и сами тестаменти укинуће се после неког времена. Јавни кредит разориће се; трговина ће се забранити, па неће бити више ни капиталиста, ни радника, ни собственика, ни арендатора; сваки ће бити дужан да сам срађује земљу која га рани; а остале послове који буду нужни друштву, закон ће међу све поделити. Музеји, театри и академије затвориће се; васпитање и науке биће за све једнаки; па и верозакон биће један, државни, а о њему неће бити слободно већати, нити ће ко смети да му противуречи.“ Таквим системом би се угушио лични интерес и интерес фамилије, који човека на привреду покрећу; али, Мабли се побринуо, да на место тих инереса нађе нова покретача за личну радњу, и доказује да би као такав покретач служило: задовољење које извире из заједничке радње, даље, славољубље и родољубље.

Морелли, публициста, прихватио је главну мисао Томе Мора и Кампанелле. Он је написао једну социјалистичку утопију под називом Владалац, или систем мудре владе (Le Prince, ou Traité des qualités d'un grand roi, et système d'un sage gouvernement. Amsterdam, 1751), којој је главну мисао развио и у своме спеву Василијади (Naufrage des iles flottantes, ou la Basiliade de Pilpaï, poëme héroïque. 1755). Мисао та своћаше друштво на заједницу имаовине и добара, као на природну основу. Нападнут жестоком критиком, Морелли напише као одговор нову књигу, којој даде име: законик природе (Code de la nature. 1760. Paris). Ту Морелли развија подпуније своју мисао о заједници међу људима. Тој заједници служило би као основа ово троје:

1) У друштву нико неће имати као своје собствено ништа друго, него само оно што ће му требати за подмирење свакидањих потреба, за свакидање задовољење, или за свакидању радњу.

2) Сваки грађанин издржаваће се трошком друштва.

3) Сваки грађанин приносиће свој део општој користи, по својој снази, по својој способности и по својим годинама. По томе ће се свакоме определивати његове дужности.

У друштву, као што га Морелли замишља, све би закон определивао и уређивао. Имаовину и добра закон би делио скоро онако исто, као што и Мор у својој Утопији препоручује. Народ би се делио на фамилије, на племена, на вароши и на области. Сваки грађанин без разлике био би дужан од 20 до 25 године бавити се пољском привредом. Закон би определивао и како ће се вароши подизати, домови зидати, болнице, уточишта за старост, апсане и све друго у вароши уређивати. Закон би, даље, уређивао радиност и делио занатске послове; па прописивао би и одело за све једнако (униформу) и просто. Морелли, као и Т. Мор, допушта брак и фамилију. Сваки грађанин дужан би био оженити се чим постане пунолетан. У браку сваки би морао остати бар до 40 године. Пре 40 године никоме неби било дозвољено да буде без брачне свезе. Развод брака дозвољавао би се тек онима, који би десет година у браку провели. Мајке би биле дужне да саме доје и гаје своју децу, осим за које би се доказало да нису здраве. Сва деца, женска као и мушка, почела би се у петој години заједнички васпитавати. Очеви и мајке извршавали би наизменце послове васпитачке и учитељске. У десетој години деца би прелазила у радионице, где би се занатима учила. — Влада би била уређена онако, како би на свакога долазио ред да ради главне послове. Свака фамилија давала

би по реду старешину племену коме би припадала. Старешина тај служио би докле је жив. Свака варош имала би свој сенат и свој мађистрат, за јавне послове. Сенат би сачињавали очеви фамилије који су старији од 50 година; а мађистрат састајао би се од старешина племена, и мењао би се сваке године. Свака варош по реду даје области старешину на годину дана; а свака област по реду даје држави старешину, који служи докле је жив. Био би и један народни, или врховни сенат, коме би се чланови сваке године мењали, у који би сваки варошки сенат по два или више својих посланика шиљао; а сваки члан варошког сената долазио би по реду у народни сенат као посланик. Поред сената, свака варош, или општина, имала би и свој савет, који би сачињавали очеви фамилије млађи од 50 година. Из тих савета састављао би се врховни, или народни, савет, онако као и народни сенат, поред кога би и радио. Савети би имали само саветујућег гласа. Власт сената ограничавала би се на спремање правила о извршењу закона; а ови би се сматрали за толико савршене, да се неби смели мењати. Морелли хоће да закон определи и казни за кривце. За оне који тешко скриве, одређивао би он затвор у грозној самоћи. Ко би покушао да укине законе о заједници, па да уведе мрску собственост, томе би „судио врховни сенат, па би га као беснога и лудога, и као непријатеља човештва, затворили за цео живот у неку пећину сазидану на јавноме гробљу. Његово име избрисало би се заувек из реда грађана; његова деца и цела његова фамилија одрекли би се тога имена, па би се посебице уврстили у друга племена, у друге вароши и области.“ Који би једном били осуђени, неби могли надати се опроштају, или ублажењу казни; власт да се осуђени помилује, укинула би се. Међутим, Морелли топло проповеда, да је у начелу доброта урођена човеку, и да су његове стра-

сти законите! Сва злочинства и све пороке приписује он установи собствености. Ту се намеће питање: ако би злочинства и пороци збиља из установе собствености извирали, а не из зле намере човечије, онда по коме разлогу да се одређују казни за та злочинства?! Да се прогласе страсти за законите, доброта за урођену људима, па ипак да се овима одређују казни, то се ваистину неда појмити. Морелли тврди, даље, да заједништво највише одговара природи људској. Ако би то у истини тако било, онда би се заједница сама међу људима правила и одржавала, и онда одкуд потребе да се, као средство за осигурање и трајање те заједнице, прописују онако свирепе казне као што их Морелли прописује?!

Руссо (1712. † 1778.) такође се уврштује међу осниваче новијег социјализма. По њему друштвено право јесте свето; оно служи за основу свакоме другоме праву. А друштвено право недолази од природе човечије, него се оснива на уговору. Уговор, као акт којим народ постаје народ, мора доћи пре сваког другог акта; он је права основа друштву. У своме спису о друштвеном уговору (Du Contrat social) Руссо означује као главно питање: како „да се нађе облик удружења у коме би општа снага заштићивала и бранила личност и имаовину свакога, и у коме нико неби био подчињен другоме, него би сваки остајао слободан као и пре“ (удружења). То питање треба да реши друштвени уговор. А тај уговор своди Руссо на ово: „сваки улази у друштвену заједницу својом личности и целом својом снагом; а заједницом влада и управља општа воља као највиша власт.“ Који су удружени сачињавају сви скупа једно морално и политично тело, „републику.“ „Прелаз из природнога стања у грађанско знатно мења човека, постављајући правду на место нагона за основу његовоме владању, и дајући његовим делима моралности што је пре немађаху...

Што човек друштвеним уговором губи, јесте природна слобода и неограничено право на све што му се хоће, и што би могао достићи; а што истим уговором добија, јесте грађанска слобода и собственост свега што има . . Држава јесте господар свију добара својих чланова, а то силом друштвенога уговора, који у држави служи за основу свима правима. Основа сваком социјалном систему, треба да буде ово: друштвени уговор уводи моралну и закониту једнакост, на место физичне неједнакости, коју би природа могла развити међу људима; и тако ови, ако би и могли бити нејадаки у снази и у дару, постају уговором сви једнаки у праву. Под једнакошћу нетреба разумети да су сви савршено (абсолутно) једнаки у снази и у богатству, него да се снага неизмеће у насиље, и да се никада неупотреби другаче, него по закону, и, даље, да никоји грађанин небуде толико богат, да би другога могао купити, ни толико сирома да би се морао продати. Богаштина и убожарство јесу једнако опасни општему добру: из прве излазе подпомагачи тираније, а из другога тирани; између богаштине и убожарства увек се прави пазар са јавном слободом: богаштина ову купује, а сиромаштво је продаје . . Под неваљалим владама једнакост јесте само привидна и уображена: она неслужи ни за што друго, него само да би одржала сиромаха у убожарству, а богаташа у његовоме злоупотребљењу. У ствари закони јесу вазда од користи онима који што имају, а од штете онима који ништа немају. Дакле и друштвено стање јесте од користи за људе само онда, кад они сви што имају, и кад ниједан од њих ништа сувише нема . . Само општа воља треба да управља силама државе, у цели за коју је држава установљена, а та цељ јесте опште добро. Ако противност личних интереса чини да се морају оснивати друштва, сагласност тих истих интереса даје могућности да се друштва оснују.

Ако неби било ничега у чему би сви лични интереси сагласни били, неби могло бити никаква друштва. Само у ономе што сви лични интереси као заједничко имају, само у обштем интересу друштву треба владе и управе. . . Суверенство, које значи извршивање обше воље, неможе се никад отуђити: а суверен, што је само друштво, може бити представљен једино собом, власт се може преносити, а воља неможе. . Чим би који народ просто обећао да ће се некоме покоравати, он би се тиме већ раздружио, и престао бити народ: чим један почне господарити, нема више суверена, и одмах се политично тело распада." — Руссо, који хоће да се уговором оснује друштвено стање, тај исти Руссо тврди да закон природе стоји над законом друштва. „Што је добро — вели он, — и што одговара реду, то јесте тако по самој природи ствари, а то независи од људског уговора. Сва правда долази од Бога. Бог је једини извор правде. Али, кад би ми умели с неба правду примати, нама неби требало ни владе ни закона. Без сумње има неке обште правде, која извире из самога разума; али да би се та правда допустила међу нама, она треба да буде узајмна. Са људскога погледа на ствари, у недостатку природног освештања, закони правде јесу заман међу људима . . . Нужни су дакле уговори и закони, да би се сјединила правда са дужностима, и да би се правда на свој предмет довела."

Оснивајући права и дужности на уговору и закону, а не на природи човечијој, Руссо их излаже игри случаја, и осуђује их да се мењају као што се уговори и закони мењају.

Бабев, Француски комуниста, (1764. † 1797.) проповедаше савршену (абсолутну) једнакост међу људима, и заједницу имаовине и добара на основу једнакости. Његово умовање своди се на ово: „Природа је свакоме човеку дала једнако право на уживање свију добара. Земља

није ничија, а производи земље јесу свачији. У природноме стању јачи и неваљали ударају често на једнакост: друштво је позвано да је брани, и да сарадњом свију умножи обште уживање. Природа је свакоме задала дужност да ради. Нико се неможе извући из посла, а да тиме нескриви. Радња и уживање треба да буду заједнички. Кад један пада под теретом рада, па опет нема ништа, а други ништа нерадии, па опет плива у изобиљу: то је угњетавање. Нико није могао приграбити искључиво добра земље, или производе радиности, а да тиме није скривио. У правоме друштву нетреба да буде ни богаташа ни сиромаха. Богаташи који неће да се одреку сувишнога на корист сиромасима, јесу непријатељи народа. Сва добра што се налазе у једној држави, сачињавају собственост народа. Народ једини има право да та добра раздаје на употребљење и на уживање." Уметвујући тако, Бабев иште „да се народ прогласи за јединог власника свега земљишта државног." „Више се неможе трпети — наставља он, — да огромна већина ради, а неколицина да благује. Лична радња треба да се прогласи за јавно звање, па да се законом уреди. Грађани нека се поделе на разреде, и нека се послови међу њима у равној мери поделе. Неугодне послове нека сви по реду раде. Друштвена власт треба да се повери јавним званичницима, који ће бити дужни: да целокупно производство у равнотежу доводе; да определују покрет саобраћаја (циркулације), и спољашње трговине; да бдију да се међу грађанима у једнакој мери поделе општи производи, који би у јавне магазе сабрани били. Свако богословско препираље треба да се сасвим забрани. Да се укине свака плата. Да небуде никаквих привилегија у просвети, никаква првенства на умном и моралном пољу. Никаква права, па и права даровитости нетреба да буде противу строге једнакости људи. Међу овима да се неправи ни-

каква друга разлика, него само разлика по годинама, и разлика између мушкиња и женскиња. Почем сви људи имају исте потребе и исте способности, то за све њих да буде и једнако васпитање и једнака храна. Сва људска знања, сва наука да се сведе на ово: да се учи читати, писати и рачунати; даље, да се уче основни појмови логике, да би се умело као што треба мислити; и најпосле, да се уче закони, топографија и статистика републике. Такав би био програм заједничког васпитања. То ограничење знања било би најпоузданије јемство за друштвену једнакост, па наравно и штампа небп смела ништа више него само то нудити, или тражити.“

Са својих начела Бабев беше на гласу у време Француске револуције. У то време он издаваше јавни лист (најпре Le Correspondant Picard, а доцније Le Tribun du peuple са подписом Caius Grachus), и проповедаше савршену једнакост, уверавајући да ће се скоро подићи република основана на једнакости и на заједници какву он проповедаше. У исто време он управљаше и дружином (клубом) „једнаких“, или „Бабувиста“, па у договору са својим друговима Дартеом и Буонароттијем, а средством тајне пропаганде, спреми заверу, противу ондашњег устава. У своме прогласу Бабувисте говораху: „Француска револуција јесте само претеча другој већој револуцији, која ће бити последња.“ Да би утешили и подигли сиромахе, они говораху „да се сиромаси одену о трошку републике, и да се сместе у домове богаташа, а овима да се остави у њиховоме дому само онолико места, колико им је за становање неодољиво нужно.“ За остварење свог програма Бабувисте искаху сву власт у своје руке. А „докле се једнакост неуведе, да се суверенска власт — говораху они — непредаје народу другачије, него све мало по мало, и према напредовању нарави. Колико ће времена требати да би се спремио преображај,

којим ће се једнакост увести, то се неможе унапред определити.“ И за све то неопредељено време усталачки одбор Бабувиста задржао би, наравно, своју диктаторску власт! Влада (директорија) противу које завера управљена беше, похвата за времена завереннке, и преда их суду. Пред судом Бабев се бранио свечано, као човек од убеђења и од срца; али му недопустише да и своја начела изложи и разложи. Пресуда се изрече противу завереника. Бабев и Дартеј буду осуђени на смрт; али они усред суда сами себе ножем прободу, те их издишуће однесу на губилиште, да би и пресуду над њима извршили (1797).

Да се све воље на једнаку меру сведу; да се све памети изједначе, на било да се неке подуже, а неке пократе; да се све потребе, све науке, све вештине, накратко сви људи и све ствари на један калуп метну, као што Бабувисте шћаху: то је заблуда о самој природи човечијој. Природа та јесте у главноме, истина, за све људе једнака; али способности и дарови што је сачињавају, нису на сваког човека једнако размерени. Заблуда Бабувиста јесте и што они предпостављају да је њихов програм савршена истина, па хоће да га непосредно остваре, било да се и диктатуром послуже. Одевати сиромахе о трошку државе, и размештати их у домове богаташа, то може само за време сиромасима помоћи. Али, да би се ови за са свагда избавили од голотиње и глади, треба радити, да се њихова производна и привредна способност и снага ојачају толико, да њихова привреда и њихово производство држи равнотежу њиховим потребама и трошковима. Што се тиче диктаторске власти, коју Бабувисте за себе траже, питање је: зар једнакост незначи: да свако сам себе опредељава, да свако сам над собом влада и управља, да је свако господар од себе и цељ себи самоме, а нико никоме оруђе и подлога? Па

кад то једнакост значи, онда по коме преврату појмова, да се неколицини остави диктаторска власт, те да они над свима другима господаре?! Где су сви једнаки, ту само општа свест и општа воља имају над свима владати и управљати. —

Социјалистички писаоци 19. столећа привукли су особиту пажњу на стање радника, и покренули управо нову струју мисли на широкоме пољу друштвених питања: вредно је да их за себе промотримо.

V.

Из философије 18. столећа и Американске и Француске револуције развила се свест о слободи човека као о природној основи друштвеног живота и напредка. Задахнута том свешћу наука политичне економије (којој А. Смис, Скотлендски писац, у другој половини 18. столећа основу постави) заступаше и на пољу радиности начело личне слободе и слободне конкуренције. Али, социјалистички писаоци огласише рат томе начелу.

Први који озбиљно изиђе противу начела слободне конкуренције, беше Шарло Симонде де Сисмонди (рођен у Женеви, у Швајцарској, али пореклом из Италије; живео од 1773—1842). Он је провео више година у Инглеској, и ту му је пала у очи грдна противност између богаташа, који у великом изобиљу живе, и сиромаха, који се у крајњем убожарству даве. Њему се чињаше да напредак радиности служи на корист само некима, а не свима; он истраживаше одкуд то долази, и мишљаше да је нашао извор злу у рђавоме уређењу радиности. По њему конкуренција обара све ниже плату радника; а машине, за које банке дају капитала, чине да се радници све мање траже. Отуда жалосно стање радника у цивилизованим земљама. Обште благостање, као што он доказиваше, зависи од равнотеже у множењу

људи и прихода; а почем конкуренција и машине из дана у дан смањују приход радника: друштво иде све на ближе својој пропасти, којој се већ на све стране знаци показују. Ти знаци јесу: конкуренција са својим бездушним четама; смањивање радничке плате; каишарлуци у трговини, неваљалост производа, ђумручки ратови, кријумчарство, и сва зла што их ово доноси. Описујући жалосно стање радника, Сисмонди признаваше (у своме спису Nouveaux principes d' économie politique) да незна управо како да се једнакост и правда у свету остваре. Али њему се ипак приписује, да је први расветлио друштвена зла која се гомилају у фабричким земљама, да је пробудио озбиљнију пажњу на стање радника, и покренуо мисао да напредујуће богатство постаје од праве користи само кад га уживају сви који раде на производству његовом.

Као у одзиву на критику коју је Сисмонди управио противу владајућих друштвених одношаја, развила се систематична опозиција против ових, опозиција која хоће да се у политично-економноме, па и по целоме друштвеноме свету све из основа промени, све на другој, сасвим новој, основи уреди. Та опозиција означаваше се час именом социјализма, а час именом комунизма, докле се најпосле непоче правити разлика између тих имена, као што смо мапред напоменули. Први покретачи опозиције беху: Роберт О'н, Сен-Симон и Фурие.

Роберт О'н (R. Owen) Инглески социјалиста (1771. † 1858.), учествоваше у предузећу и управи великих радионица, па постави себи задатак, да поправи несретно стање радника. У Новом Ланарку, у Скотленђској, оснује он једну радионицу за упредање памука; па склони ту све раднике, да се по начелу једнакости удруже у једну задругу под именом сарадничког удружења (co-operative association). Да би преобразио нарави радника,

који огрезаваху у лењост и друге пороке. Р. О'н прописе строга правила за њих, и одреди казан за оне који неби хтели као што треба владати се. На тај начин он успе, да уведе ред међу радницима, и да их на вредноћу навикне. А да би се и дух штедљивости међу њима пробудио, буду установљене магазе из којих ће се радницима све што им за живот треба, најјевтиније и у најбољој каквоћи продавати. Више од 2000 душа беху у Новом Ланарку 16 година под очинском управом О'на; а управи тој беше начело: „Свако добро дело награђује се само собом.“ Докле О'н беше у Н. Ланарку, све добро иђаше; ред владаше, радници беху вредни, и рађаху производно. Небројени путници и проматрачи походише О'нову радионицу, и изнеше на глас оснивача њеног као човекољубца. Први успех пробуди у О'ну мисао, да покуша свој систем и на ширем пољу. Он мишљаше, да ће се и цео свет моћи усрећити оним, чиме се постиже неки ред и неко добро у једној радионици. У 1812. преда он јавности своју нову мисао о друштву (New views of society). То беше мисао о заједници. Пре него што би се пресудно изјавио за заједнину, О'н покуша да јој на делу примера даде. У тој цели оде он у северну Америку, купи колонију Нову хармонију у Индијани, па на овој оснује задругу по начелу заједнине, у 1824. У 1827. врати се он у Инглеску, да ради за остварење своје мисли, и са својим ђацима, О'нитима, постане душа радничким задругама. Начела која је он у својим списима изразио, и која је покушавао да на делу оствари, дају се свести на ово: Да се укине неједнакост, па да се уведе заједнина међу људима који живе у друштву. О'н је живо изложио махне и недостатке друштва оваквога као што је, а особиту гадну провалу између богаташа и сиромаха. По њему да би се досадање зло искоренило, треба да се друштво из темеља преобрази. Ту он сву бригу своди само

на оно што је на земљи, а одбацује све што се о небу уображава. У једноме прогласу своме, он жестоко удара на све верозаконе, доказујући да они само на зло служе. Он неће ни верозакона, ни брака, ни фамилије, ни собствености у друштву. Човек, као што он мисли, није створен да сам собом влада и управља, него је игра неодољивих догађаја. Добро и зло, и све у човеку и међу људима, има се приписати закону природе и догађаја. Човеку нестоји до воље какав ће бити: добар или рђав, паметан или непаметан, васпитан или неваспитан, карактером снажан или слаб, телесно јак или нејак. Кад је то тако, онда човек неможе имати ни заслуге ни кривице: кад ништа његовом вољом небива, онда и никакве одговорности на њему нема, па и никакве награде и никакве казни неможе бити. Људе и друштва треба пустити нека иду за својом судбом, удаљујући од њих све што би могло донети зло, а припомажући свему што би на добро излазило. Нико ни на што да се непринуђава и недражи; доброчинство треба да замени и законе, и нарави, и владу, и војску и тамнице. Своје мишљење о народној привреди изложио је укратко О'н у једној посланици, коју је управио на представнике савезних сила на конгресу Ахенском. (Address to the sovereigns of the holy-alliance, united in congress at Aix-la-Chapelle 1818.) Ту он доказује, да се од неколико година механична снага произвoдства неизмерно умножила, више него што је нужно да би се задовољиле потребе свију људи на земљи. Али зло је у овоме: нема никаква реда у производењу и у деоби добара; а томе је конкуренција крива. На место конкуренције треба да се уведе јединство интереса. О'н разлаже, даље, како сувишност у производству чини да радници остану без посла и без плате, и да усред изобилности падну у грозно убожарство. Томе злу може се учинити крај ако се све уреди тако, да се механич-

ком радњом припомогне ручној радњи, а не да се ова оном замене, остављајући раднике без сигурна хлеба. О'н предлаже да се средством прилога оснивају пољско-привредне и занатлијске задруге, које би се оснивале на јединству производства и уживања (консомације).

Покушаји О'нови неуродише жељеним плодом. Чим је он отишао из Новог Ланарка, ту се опет све на старо повратило. У Америци, у коју је два пута ишао, набрзо је његова установа огрезла у све оне махне и пороке, у које огрезаваху и Европске радионице. Установа та изметула се у сами неред, чим је О'н у Скотлендску отишао: она се морала најпосле сасвим продати некоме Немцу Раппу. Неуспев' на практичном пољу, О'н се труђаше да средством штампе и јавног збора, и путовањем рашири своју мисао. Он прође скоро целу Европу, али свугде се осведочи, да је, ако не сасвим немогућно, а оно — бар врло тешко остварити начела, која је проповедао, но која је у животу и сам унеколико порицао. Тако н. пр. он је проповедао да човек ни за што није одговоран, почем ништа његовом вољом не бива; а у својим радионицама ипак је одређивао казни, и све је на строгој дисциплини оснивао!

Сен-Симон и Фурие беху покретачи социјалистичких тежња у Француској, у почетку овог столећа.

Гроф Хенриј Сен-Симон (1760. † 1825) беше с почетка војник, и бораше се у рату за независност Америке (1779). Доцније напусти војничку службу, да би се посветио радњи око „усавршавања друштвеног живота" „Нисам ја створен за војника, говораше он, него сам позван да изучавам развитак човечијег духа, па да радим за усавршање друштвеног живота." Он тежаше да преобрази друштвени ред, науку и радиност. У тој тежњи дружио се и правио свезе са ученим људима, путовао по Немачкој, по Инглеској и по Италији, сабирао искуства

и писао књиге, које у први мах мало одзива налазаху. Он задобије неколико одликованих ученика, тако: А. Тиера, А. Конта, О. Родрига, Базара, Анфантена и др. Он оснује индустријалну школу, у цели да се науком и индустријом поправи судба човештва, а особито сиромаха, којих највише на броју има. Његови ученици, познати под именом Сен-Симониста, саставише једну задругу, која даровито развијаше социјалистичка начела таконазв. сенсимонизма. Своје социјалистичке мисли почео је С. Симон у 1803. јавности предавати. С почетка он само наговештиваше начела, која доцније развијаше. У спису о преображају Европског друштва, што је са својим учеником А. Тиери у 1814. на свет издао (Réorganisation de la société européenne, ou de la nécessité es des moyens de rassembler les peuples de l' Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun sa nationalité. Par Henri Saint Simon et Augustin Thierry, son élève. 2-e edition. 1814. Paris), он саветује Европским народима да уведу парламентарну владу, и да установе један Европски парламенат за опште Европске послове. Тако би сви Европски народи сачињавали једно велико политично тело, а сваки би задржао своју народност. У 1819. С. Симон издаде своју чувену броширу Parabole, из које следеће изводимо:

„Да замислимо, вели се у тој брошири, да Француска изгуби у један мах својих набољих педесет физичара, својих најбољих педесет хемичара, својих најбољих педесет живописаца, архитекта, лекара, накратко својих најбољих 3000. вештака, научењака и занатлија. Као што ти људи сачињавају језгро производача, цвет друштва, у Француској, они јесу од веће користи својој земљи, него сви други Французи; они јој највише славе доносе, они највише ускоравају друштвени развитак и

напредак њен. Француској би требао најмање цео један нараштај, да би попунила жалосну празнину коју би јој направио такав губитак.

„Сад да замислимо да Француској остану сви одликовани научењаци, вештаци и занатлије, али да она има несрећу изгубити господу војводе и војводкиње своје, све високе дворјане, све државне министре, све маршале, све кардинале, све архиепископе, све владике, све игумане, и све протојереје, све полицајне старешине, све званичнике у министарствима, све судије, и још 10,000 собственика имаовине, најбогатијих међу онима који живе отмјено. Такав губитак ожалостио би Французе, јер они су добри те неби равнодушно гледали како у један мах толико саотечественика њихових нестаје, али тај губитак од 30,000 особа, за које се вели да су најважније у држави, неби био никакво зло за државу, јер, пре свега, било би врло лако попунити упражњена места. У Француској има их толико, који би били у стању извршивати званичне послове господина краљевог брата, и заузети места принчева и војвода. Замкови су пуни куртизана готових да заузму места високих дворјана; у војсци има их много који су онолико способни колико и данашњи маршали наши. Колико је трговачких агената који вреде колико и наши министри државни; колико администратора способнијих од наших полицајних старешина; колико адвоката онако способних као што су и наши судије; колико свештеника онолико способних колико и наши кардинали, наши архијепископи, наше владике, наши игумани, и наши протојереји! А што се тиче оних 10,000 собственика имаовине, њиховим наследницима неби требало учити како ће правити параде у својим салонима, па да у томе достигну своје старе.“

Потоњи списи С. Симона дају се свести на ово: да се укине властелински (феудални) и војени (милитарски)

систем; па да се уведе радничка (индустријална) влада, и да се управа општих интереса повери онима који су на пољу радиности најспособнији; најпосле, да се на место рада заплату уведе рад на основу удружења (travail sociétaire). С. Симон вероваше да ће нестати рата, а са ратом и свију оних зала за која се зна на пољу радиности. Та зла долазе поглавито отуда што човек човека као оруђе употребљује (l' exploitation de l' homme par l' homme). Човештво, представљено најнапреднијим друштвима, тежи удружењу свију људи, општем удружењу. Кад власти, које су опредељене да управљају човештвом, дођу до стања удружења, тада их неће моћи извршивати други, него они који буду најспособнији у науци, у вештини, и у радиности, као у трима великим гранама људске заједнице, друштвене целине. „Човечији род беше позван, вели С. Симон, да живи најпре под политичном и властелинском (феудалном) владом. Њему је суђено, да од политичне и војене владе пређе под административну и радничку (индустријалну) владу, пошто учини колико треба напредка у позитивним наукама и у радиности. Данашње време јесте време прелаза." С. Симон одбациваше с почетка верозаконске идеје; али доцније мишљаше, да је верозакон битна потреба за човека. У своме спису Ново хришћанство доказиваше он, да су католицизам и протестантизам јереси, јер застрањују од братства, које треба да буде основа правој религији. По С. Симону требаше да се религији даде нов израз; али он умре пре него што определи какав да буде тај израз.

После смрти С. Симона његови ученици, Сен-Симонисте, труђаху се да допуне његове идеје. Они издаваху повремени спис, под називом Производача (Producteur), у цели да шире науку свога учитеља, примењујући је на потребе времена, и са неком штедњом, која

престаде после револуције од 1830. Сен-Симонисте задобише најнапредније писаоце за своја начела. Они тежаху да развију индустријалну снагу, и да побију унеколико важност која се у оно време придаваше политичарским мајсторијама. Управо од тог доба опазила се мена на пољу штампе и јавног мнења у Француској; од тог доба почело се хватати рачуна рату, и одузимати маха војеним тежњама: од тог доба почело се увиђати да има људи и мимо богаташа и великаша, да има огромне гомиле радника, који имају право да буду законито представљени у друштву. У револуцији од 1830. Сен-Симонисте изиђоше на јавност са новим излогом Сен-Симонове доктрине (Exposition de la doctrine de Saint-Simon. Paris. 1830 et 1832), на захтеваху да се укине наследство, и да се грађани по способностима упореде.

„Сен-Симонисти, говораше се у томе спису, нећеду да се имаовина и добра поделе једнако међу све чланове друштва. Таква деоба била би веће насиље и несноснија неправда, него што је неједнака деоба која је уведена силом оружја и освојењем. Сен-Симонисти верују у природну неједнакост људи, и сматрају ту неједнакост као нужну за друштвени ред. Они одбацују заједнину добара: јер би та заједнина била јавна повреда једног од првих закона морала, који хоће да се свакоме даде положај по његовој способности, а свака способност да се награди по њеним делима. Али, баш по томе закону они ишту, да све повластице (привелегије) које се добијају самим рођењем, да се све те повластице без изузетка укину, па да се укине и н а с л е д с т в о, као повластица која обухвата све друге, и која излази на то, да се повластице у друштву случајем деле међу оне, који хоћеју да их приграбе, и којих мало на броју има, а да они којих је бројем највише, остану као осуђени у незнању, у оскудици и убожарству. Сен-Симонисти ишту да се сви алати (оруђа рада), све

земље и сви капитали што данас сачињавају расначану собственост појединаца, употребе на основу удружења и онако како ће у радњи свакога бити изражена његова способност, и како ће имаовина свакоме његовим делима и његовом заслугом измерена бити. Сен-Симонисти неиду противу установе собствености, осим уколико ова осветава лењост као повластицу за неколицину, повластицу да живе од туђе радње, и уколико она оставља случају како ће особе у друштву упоређене бити."

У другоме једном спису Сен-Симонисти говораху:

„Друштво је састављено од лењиваца. Политика треба да тежи, да се стање радника морално, умно и физично поправи; а да лењиваца мало по мало нестане. Средство противу лењиваца јесте: да се укину све повластице што се рођењем добијају; а да би се радници подигли, треба их упоредити по њиховој способности, а награђивати по њиховим делима. (á chacun sa capacité, à chaque capacité ses oeuvres).

Сен-Симонисти нису наглили да једним махом преобразе друштво. Они говораху да треба све мало по мало, измереним кораком, напред помицати се, а нису хтели да се с места укине повластица наследности. Они предлагаху, да се наследство укине најпре у споредној линији са даљим степенима сродства, да би се духови и неосетно навикли на пресудније реформе. Они искаху да се порез смањује у оној мери, у којој се државни приходи укидањем наследства множе. Државне приходе опредељиваху они: на подпомагање радиности, на просецање и грађење друмова, на прокопавање канала, на оснивање школа, и на друге обште потребе народа. Својим листовима они живо учествоваху у питању о реформама, које беше покренула јулијска револуција (1830), а особито у питању о државној благајни, о јавним грађевинама, о банкама, о удружењу, о пауперизму. Уобште се признаје

да су они многе важне идеје покренули. Њима се приписује, да су тежњама данашњег века дали правац који радиности води, правац „индустријални.“ Узносећи радиност они су привукли јавну пажњу на стање радника, према коме су „виши кругови“ тако дуго немарни били. Њихова учена разлагања о банкама, о кредиту на залогу, о бољем уређењу јавне просвете, о домовима за находчад, припомогла су напредку науке о народној привреди.

Сен-Симонисте покушавоху да и на делу покажу, како треба ценити рад и радиност. Они се беху повукли на брда око села Менилмонтана, да би дали примера онаквоме уређењу друштва, какво проповедаху. Ту и најодличнији научењаци, хемици, техници, писаоци и др. рађаху и најпростије, кухинске и домаће послове, у наточ начелу деобе у радњи.

Усвојив начело: „Свакоме по својој способности, свакој способности по својим делима“, Сен-Симонисте изазваше питање: ко да оцењује способности и дела, ко да одређује посао свакоме по његовој способности, и да размера награду свакој способности по њеној заслузи. Неби-ли они који би узели на себе да послове и производе радње деле, морали бити непогрешиви, увиђавни и непристрастни, тако да непадну ни у какву заблуду, да неучине никаву неправду? Неби-ли њихова оцена и пресуда морала изражавати највишу (суверенску) власт?

Сен-Симонизам хтео би да реши та питања смешавањем духовне и светске власти у рукама једнога старешине који би се звао отац, а био би над свима (Père suprême). Деоба власти на светску и на духовну била би, по Сен-Симонистима, извор нереда. Подељено између два начела, верозаконског и грађанског, човештво троши своју снагу у борби. Борба та треба да престане: светска и духовна власт треба да се споје у истим рукама.

а не да неки управљају душом а други телом. Деоба власти узрок је што се телесни живот вечито жртвује. Калуђерски живот, одрицање од света и од земаљског уживања, донела је деоба човека на дух и на тело. Досадањој борби треба да се учини крај спојењем утицаја и власти. На место једнога папе, или цара, треба да се прогласи један отац, у коме би се сјединиле две власти. Друштво нека се подели на троје: на учење људе, на вештаке, и на индустријалце, или раднике; а управа да се повери највећим научењацима, највећим вештацима, највећим индустријалцима. Ти носиоци власти нетреба да се уводе у звање; они ће сами осетити своју снагу, па и свој положај нека сами заузму. Човештво ће их признати на њиховоме делу. У осталом нову свезу друштва нетреба да сачињава страх, него оданост и љубав: кад би се они који су најмилији ставили друштву на чело, чланови друштва би се по оданости и по љубави међу собом упоређивали. Тако би се направио као неки ланац положаја (јерархија), и све би најприродније ишло: сваки би по својој способности свој положај заузео, а свака способност била би награђена по мери својих дела, своје заслуге. Цело човештво представљало би само једну фамилију, а цела земља само једно поље, које би се срађивало заједнички и са вољом, и са кога би се производи делили међу разне сараднике, по некоме закону размеравајуће правде, закону који би остављао све на расположење онима који су најспособнији и најмилији. Накратко, политично папинство, које би као суверенска власт располагало са положајем и судбом свију који у друштву живе: то је на што излази поповање о спојењу светске и духовне власти. Пошто се на такво поповање одао, Сен-Симонизам није се више сматрао као школа, него као нека црква. Од 1830—1833. Сен-Симонисте покушаваху да на делу потврде што су поповали. Они ор-

ганизоваше храмове, и привлачише својим придикама небројене слушаоце, богаташе и сиромахе; они имађаху и вечерње састанке и беседе, на које се такође много света стицаше. Проповедајући да се нетреба одрицати телесног уживања и светске насладе, они се најпосле изјавише и за таконазв. ослобођење меса, или за еманципацију жена, што на делу излазаше на заједницу жена. Њихови покушаји за „ослобођење меса“ посташе предмет јавне одвратности и јавног осуђивања. То изиђе на видик нарочито кад се између двојице познатијих Сен-Симониста поведе борба: у којој један од њих, човек ожењен, доказиваше да у фамилији свако дете треба да познаје свога оца, а други, неожењен, тврђаше да је мати једина позвана да каже ко је отац детету. Прешло беше већ као у пословицу да Сен-Симонисте немају деце, него да имају малих.“

Својом претераношћу и разузданошћу Сен-Симонисте дадоше изговора и маха јавној власти, да им ова позатвара храмове и салоне, и да их почне гонити као нарушаче јавнога реда и мира. А озбиљнији свет немогаше да појми, одкуд да се учени заступници и браниоци радиности изметну у прозелите политичног напинства, и у оскврњаче фамилијарне светиње!

Франсоа-Мари-Шарло Фурие (1772. † 1837.), Француски социјалиста, васпитан за трговину, беше агенат разних трговачких кућа, и као такав путоваше по унутрашњости Француске, по Немачкој и по Холандији. Он се зарана посвети умовању о уређењу друштва, а у 1808. преда јавности своју „Теорију четири покрета (Théorie des quatre mouvements etc.) Четири покрета о којима он умоваше, беху: покрет социјалан, покрет животињски, покрет органичан, покрет материјалан. Под социјалним покретом разумеваше он законе по којима је Бог разне друштвене склопове (ме-

ханизме) у свету уредио, и у свезу поставио. Животињски покрет појимаше он као скуп закона по којима је провиђење поделило страсти и нагоне међу створењима у свету. Органичан покрет значаше, по њему, скуп закона по којима је творац света поделио својства, облике, боје и укусе стварима. А под материјалним покретом разумеваше он законе гравитације. Он живо критиковаше постојеће друштвено стање, и осуђиваше пороке, заплете, и противуречности што у друштву владају. По Фурију људско друштво јесте на рђавоме путу већ од пет хиљада година; философи заводе свет на стидне странпутице наука, моралност и политика прошлих векова огрезавају у занос и несмисленост. Сен-Симон и Оˈн јесу шарлатани. Судба друштва само се научном револуцијом решити може. Фурие узима на себе, несамо да у науци ред уведе, него и да све односаје човека преобрази, и да унапред и подробно определи како ће се друштво кретати. Под именом „страсног привлачења" он замишља неки сталан, општи и једини закон од кога би сва људска радња зависила. То беше тек зачетак оне мисли, којој се Фурије посветио. У својим потоњим списима он развијаше даље своју мисао; а ми ћемо овде да је укратко изложимо.

Човек је створен — по Фурију — да би сретно живио. Права срећа састоји се тек у задовољењу страсти. Да има много страсти и много средстава за њихово задовољење: то је срећа за човека. Човек треба да иде само за оним чему га његова собствена природа вуче. Од свију оних философијских измишљаја што се називају дужности, ниједан нестоји у свези са природом: дужност долази од људи, а привлачење од Бога. Треба изучавати привлачење, саму природу, без обзира на дужност. Ако у друштву, оваквоме као што је, небива добро него зло, кад се људи својим страстима предаду, то доказује само да је друштво рђаво уређено. Питање је: како да се нађе

друштвени облик, у коме би свако привлачење свака страст човека била сасвим задовољена. Ту пре света треба разчланити привлачење. Кад се привлачење разчлани, излази на видело, да се човечије страсти дају свести на дванаест главних, које се дају представити у три одељка. У први одељак долазе ових пет страсти: укус, осећање (додиром), вид, слух, мирис. Други одељак има четири сроћавајуће страсти, које свезују људе међу собом и теже да их доведу у задруге; те страсти јесу: пријатељство, љубав, фамилијарност (чуство родитељско), славољубље (које тежи да удружи људе, да их састави у задруге). Трећи одељак броји три страсти; ове су: кабалиста (страст која наводи на сплетку, која љуби саревњивост, неслогу и раздор), папилона (страст која љуби промену, мењање уживања), и композита (слепо усхићење које долази кад се више задовољења сједине). Уједињено задовољење свију тих страсти доноси унитизам, чуство обштег сродства, као што бела боја постаје кад се све боје у једно прикупе. — У данашњем стању друштва човек није сретан, јер су занемарене и као осуђене три битне страсти његове, и то оне које друштвени механизам у основу покрећу, а то су: композита, папиллона и кабалиста. Композита тежи удружењу људи у небројене задруге, у којима би сви у радњи уједињени били, и у којима би усхићење извирало из уједињења многостручних усиљавања. Да би се та страст задовољила дружине треба да буду уређене на струке (series), од којих би свака обухватила неки определен број задруга које раде једнаке или сродне послове, или стручних задруга. Разне струке треба да буду упоређене међу собом. кабалиста, или страст интриге, саревњивости, такмице, треба такође да буде задовољена. Струке и задруге треба да саревнују, т. ј. да се уреде и распореде онако, како ће бити саревњивости и надметања међу разним задругама

једне исте струке, па и међу разним деловима једне исте задруге. Струка крушкара н. пр. састојала би се из неколико задруга, од којих би свака производила извесну врсту крушака. Међу тим задругама саревњивост би се увела; свака би хтела давати најбоље производе, и радња би се развила онако живо, као што се у данашњем друштву ни појмити неможе. Најпосле, страст папиллона хоће да човек може често мењати свој посао, а да небуде задуго ограничен на један исти рад. Задруге и струке треба дакле уредити онако, како ће сваки човек бити члан више задруга и више струка у исто време, и како ће сваки, чим га који посао умори, моћи оставити тај посао и струку у којој он ради, па отићи на нов посао у другој задрузи и у другој струци. Тако би нестало монотоније рада: кад би се непрестано од једног посла на други прелазило, сваки би са живом вољом радио.

Да би се све то остварило, нужно је овакво уређење друштва:

Радници да се удружују у општине (фаланге), које би бројиле свака по 1800 чланова (људи, жена и деце свакот века).

Свака општина да се подели на задруге и струке, и да заједнички срађује по једну квадр. миљу земље.

Живљење да буде такође заједничко. Свака општина да станује у једноме пространоме дому, који ће се звати фаланстера. Дом тај да буде најпријатније и најугодније распоређен и уређен, и да се у њему разне струке радиности у исто време раде.

Свака општина бројила би по 8—10 струка, свака струка по 24—32 задруге, свака задруга по 7—9 особа. У фаланстери свака фамилија имала би свој стан за себе, према своме стању. Васпитање било би заједничко већ од рођења. Деца би се зарана уводила у свакојаке послове, да би се све способности развиле. Свака фаланстера имала

би своју берзу, свој телеграф, свој театар; улице би јој стаклом покривене биле, зими би се грејале. Имаовина била би заједничка. Вредност сваке фаланстере и њеног земљишта била би представљена акцијама; имаоци акција делили би користи по мери њихова капитала. Који би били заједно удружени, звали би се другови (sociétaires).

Поред таквог уређења развила би се жива радња; а заједничким живљењем и трошењем много би се заштедило. И тако које живљом радњом, које повећаном штедњом би се три пута више производило, него што се иначе производи, те би и сваки могао да по вољи живи и благује.

Што би се произвело, то би се делило овако: једна трећина сматрала би се као дивиденда на капитал, па би припадала собственицима фаланстере; пет дванајестина рачунале би се на радњу; а једна четвртина на даровитост (на таленат).

Сваки човек могао би у производењу тројако учествовати: као капиталиста, као радник, и као способан (капацитет). Али и простим радницима била би ујамчена нека мера уживања (минимум консумције).

У уживању (консумцији) сваки би учествовао по мери дивиденде на коју би право имао. Било би трпеза, станова и уживања разне врсте; сваки би трошио према своме приходу, а просто разрачуњавање сваке године било би довољно да се свакоме определи његово стање и његов положај.

Свака фаланстера производила би оно што најбоље одговара природи њене земље и климе, а фаланстере разних делова света, давале би једна другој у размену своје производе, према узајмној потреби. А установиле би се још и радничке војске, које би ходиле по свету те извршивале велике послове од обште користи.

Накратко, општине би се држале у свези разменом производа и федеративним уређењем, које би се ширило на цели свет.

Тако би се дошло до обште, светске сагласности (хармоније). Страсти би се узајмно довеле у сагласност, те би им се могао дати слободан развитак, а да се нема бојати никаква сукоба. Слободном игром страсти, свакоме би се рад и уживање омилели толико, да би и од сна закидао времена на она многостручна задовољства, којих би у фаланстери било.

Пошто би се једном постигла сагласност на земљи, ту би се све по примеру друштва преобразило. И свирепа животиња поставила би се човеку на услугу. Стихије би се преиначиле. Неби било више ни велике ладноће, ни велике топлоте. Један светао венац, као онај око Сатурна, и северна светлост учинили би да се и на полусима може живети. Цела земља би се сраћивала. Подигле би се нове вароши са својим главним местима и са својом средсредном вароши. Фурие означује и старешине, од инарка, или општинског старешине, па до омнарка, или цара планете.

Такав је у крупним цртама систем Фуриев.

Друштвено уређење сводило би се у осталоме на ово: Све струке и све задруге уредиле би се онако, како ће се направити једна средсреда (центрум) и два краја, или крила. Тако у једној задрузи од 7 особа, три особе сачињаваће би средсреду, а по две крајње крила. Средсреда би представљала општи карактер задруге, страст или радњу која сачињава тај карактер. А крајеви представљали би опозиције, противности што би у општем карактеру биле. Између крајева било би саревњивости, надметања; средсреда би одржавала равнотежу, и тако би се увело јединство међу различностима. Такав распоред дао би се применити на све задруге, ма колико чланова да би која имала; па и на струке. Само у задругама које много чланова броје, морале би се правити нове струке и пододељења, али вазда по истоме начелу. Тако

свако крило би се и само делило на средсреду и на два нова крила, и т. д.

Уређење друштва стоји у тесној свези са оним што се струка зове; оно се понекад и само назива струка.

Све ствари које су сличне, али које се ипак разликују, дају се поделити на струке, и упоредити. Начелу упоређења (на струке) Фурие приписује велику важност, и постављa га за основу свему уређењу друштва.

По своме општем начелу упоређења, друштво може да буде савршено тек под условом, да се ниједна жеља човечија неостави неиспуњена, да се свако чуство подпуно развије. С друге стране, жеље и страсти јесу нужне покретачице друштвеног уређења (организације), тако да то уређење неби могло усавршати се, ако би се и једна једина од тих покретачица занемарила. Питање је дакле: како да се подмиривањем сваке страсти, ма како се она појавила, и радњом неког механизма, који би у исти мах обухватио све страсти и њихове начине, дође до свеколиког задовољења у свакој струци. Механизам који би допуштао да се све страсти задовоље, и нужност да се отвори слободно поље свима страстима, били би основа свему фаланстеријскоме уређењу.

Фурие хоће да организација друштва буде подпуна (интегрална), хоће да се сви тачкови механизма у један мах у радњу поставе. Он виче на моралисте што осуђују ову или ону страст људску, те ломе покретачице друштвеног механизма. Он устаје и противу идеје једнакости коју револуционари проповедају. Свакојака неједнакост сачињава једну од главних покретачица људске радње: разлике у положају, у власти и утицају, у имаовини јесу неодољиво нужне за покретање фаланстеријског механизма.

Свој друштвени механизам Фурие нецрта у појединости: он пише саме одломке, понеки делови израђени су брижљиво, али целине нигде нема.

Он каже н. пр. да се фаланстера има поделити на 16 племена упоређених по годинама века; вели даље, да се индустријски послови деле на седморо: на домаће, на пољско-привредне, на руkоделске, на трговачке, на просветне, на научне и на лепе вештине. Али некаже како да се ти послови даље поделе. Накратко, све за што предпоставља да би се постигло фаланстеријском организацијом, све то он живо описује, али нигде ништа неразјасњује и недоказује. Он непрестано тврди, да је усвојио методу природних наука, да излаже законе које је сама природа написала. Међутим, његово умовање о прошлости и о будућности света застрањује далеко од сваког научног правца. Може-ли бити што противније науци, него мислити да се прошлост без историје знати може, или да се будућност даје предсказати, а да се ни на што стално неоснива. А да је Фурие тако мислио, доказује његово пророковање: да ће свет трајати 80.000 година, да ће за 40,000 година ићи напред, а за 40,000 назад; да му има 7000. година; да је досада био у детињству; да ће из детињства прећи у младост, па онда у зрелост, када ће и вршак среће достићи; затим, да ће почети опадати.... Он проповедаше, даље, да је Бог створио 16 сојева људи, и то 9 у староме свету, а 7 у Америци; и да сви ти људи стоје под законом јединства и обште сличности . ." —

После Јулијске револуције (од 1830). у Француској беше Буонаротти међу радницима пробудио наново комунистичке идеје Бабева, које, премда нешто умереније, прихвати Е. Кабе.

Е. Кабе (1788—1857) одликоваше се као адвокат у политичним парницама; доцније, као посланик на народној скупштини; и најпосле, као писац, особито својом историјом Француске револуције, својом историјом револуције од 1830. и својим журналом Le Populaire. Своје социјалистичке мисли развио је он погла-

вито у своме спису пут по Икарији (1842). где као у неком философијском роману, по примеру Т. Мора, описује неко уображено друштво, названо Икарија; даље у спису: прави комунизам (1847.), и у разним чланцима свога журнала. Мисли Кабеове дају се свести на ово:

„Човек је по природи усавршив, доброћудан и дружеван; срећу којој тежи, може он наћи само у једнакости и у братству са другим људима. Приватна собственост, и оно што се на њој у друштву оснива, неслаже се са остварењем и утврђењем једнакости и братства. Једнакост, и братство само се заједнином утврдити могу, заједнином имаовине, која обухвата и заједничко васпитање и заједничку привреду, али која неизкључује државу као грађанску и верозаконску установу, ни фамилију и цивилизацију.

Кабе имађаше своју особиту школу, и рађаше сам собом за остварење својих мисли. Са неким једномишљеницима својим оде он у Америку, те у Тексасу, на обалама Црвене Реке, а доцније и у вароши Нову, у Иллиноасу покуша да на делу изведе свој систем заједнине. Али у своме предузећу наиђе на многе сметње; уз то се заплете и у жестоке спорове са својим ученицима, па и у скандалозне парнице. Његов систем заједнине брзо се распаде, и он се мораде вратити у Француску, где у самоћи и у тугу живот заврши.

Комунистичке идеје нашле су практична поља у северној Америци, у средини верозаконске задруге Мормона, коју је основао неки Џон Смис. Задруга та подигла је у 1846., на јужном крају великог Сланог језера (Salt Lake) и на северном крају језера Уте, комунистичку задругу, која се бујно развила, тако да се 1850. могла уврстити у велики републикански савез Америке, као нова државица, под именом: Ута. У тој населбини влада заједнина добара; али у недрима њеним шири се и многоженство.

Ево како један од савремених писаца, (Немац I. I. Richter, у својој књизи: Bilder aus den Vereinigten Staaten. Zürich, 1874) говори о Мормонској задрузи:

„Долина Сланог језера беше, пре него што се Мормони на њој настанише, један део велике пусте просторије . . . . По неколико сахата води сад гвоздени пут кроз ту жалосну пустињу; а на обалама река, језера и потока што се овде и онде указују, расти богатији биљни свет . . . Мормони учинили су ту први покушај; а њихови успеси у култури неплодне земље нису никако страни њиховој науци, која их са целим светом у противност доводи. Основна мисао њихове науке даје се свести на прости позив човека да ради. По њима, основа живота јесте рад, и то рад у пољу и занат. То је жртва којом се човек, по закону и по слову Божијем, очишћава од греха и доводи до мира. Оснивајући живот на раду, Мормони успевају и онде, где други не би могли ни да се одрже. Међутим, треба знати да рад није оно што Мормоне доводи у противност са другим светом, него су то неке социјалне и политичне установе њихове.

„Кад се мормонизам у својим појединостима промотри, постаје јасно, да он тежи космополитском уједињењу свију народа и верозакона заступљених у републиканском савезу Америке. Из Американске републике црпи он високо цењење рада и једнакост свију; од Индијана и од старог завета примио је многоженство (полигамију) и теократијски деспотизам; а од данашњег хришћанства, веру у једног личног Бога и у личну бесмртност. Али, са републиком неда се ујединити теократија, ни са хришћанством многоженство; и потоме су то слабе стране мормонизма; тиме он сеје у себи самоме клице неслоге, непријатељства и пропасти . . . . .

„Као што сами тврде, Мормони су изабрали од свију верозакона што им се најбоље чинило, и тако скрпили

нов верозакон. На тај начин дошли су они и до полигамије. Ова је за њих као неко одкровење Божије, и као неки саставан део њиховог верозакона. Но сви немају права да имају по више жена, него само неки, на које се излије особита милост с неба, неба које говори на уста старешине Мормонског. Полигамију бране Мормони као услов за брзо расплођење њихово. Као за углед другима старешина и његових дванајест апостола имају сваки бар по три жене, и њихово уважење у друштву мери се поглавито величином њихових фамилија. Један богати трговац, кад су га запитали колико деце има, није могао одговорити на то, докле није загледао у једну књигу, у коју је децу своју пописао био.

„Полигамија недоводи Мормоне само са другим светом у противност, него и са собом самима. Ту као да непоможе много ни изговор, да је та установа одкровење Божије. А тиме што је она милост за неке, а није право једнако за све, долази она у противност са начелом једнакости, без кога мормонизам једва обстати може. С тога су многи већ почели остављати нови верозакон; а други; ако још неостављају тај верозакон, бар се боре противу полигамије. Жена Ц. Смиса, оснивача мормонизма која је још жива, говори отворено да полигамија није никакво одкровење Божије, него је измишљотина људска. Четири сина Ц. Смиса, такође доказују да полигамија није никакав благосов Божији. А жене уобште јесу противне тој установи. Да Мормонке нису сретне, то потврђује свако ко их је видео. Оне су робиње куће, њихов утицај нешири се даље од куће; у друштву их никако нема, а притисак од кога оне страдају, огледа се и с поља, на њиховом лицу, и у њиховоме понашању.

„Својим патријархалним и деспотичним уређењем Мормони такође су у противности са Американском републиком. У њих држава и црква нису растављене, него су

једно исто; а старешина (председник) државе уједно је и врховни поглавар цркве. Са таквим уређењем тешко да ће они моћи обстати у републиканском савезу Америке. који се на противним начелима оснива..."

За раширење комунистичких идеја радило се и у Немачкој. Ту се може споменути особито радња Шнајдера Вајтлинга. Овај је предао јавности више списа (међу којима и Garantien der Harmonie und Freiheit, 1841). Он беше успео, да и међу Немачким и Швајцарским радницама састави тајне комунистичке задруге: но ове је полицајна власт растерала.

Докле се у Америци и у Немачкој без државне подпоре предузимаху комунистачки покушаји, у Француској дошло се на мисао, да се помоћу државном споје и остваре Сен-Симонистичке и Фурпове идеје.

Ту се на првом месту може споменути Луи-Блан (рођен 1813; живи и данас). Овај је своје социјалистичке мисли изложио у књизи о организацији рада, коју је 1845. издао. По њему, на пољу радиности ништа није уређено као што би требало; а слободна конкуренција служи као извор свију зала. Влада је позвана да води сву бригу о уређењу радиности. А ево како Л. Блан мисли да би требало радиност уредити:

Држава треба да о своме трошку подигне друштвене радионице, над којима ће влада управљати, и које ће у свима гранама радиности конкурисати са приватним предузимачима, тако да ови буду принуђени напустити своју радњу. Државне радионице биле би једна с другом у свези и узајмности, тако да би добитак једне накнађивао губитак друге. Свака радионица бирала би сама своје старешине; а за рад плаћало би се свакоме раднику по начелу једнакости. На просто, организација рада какву Л. Блан предлаже, јесте у ствари комунистичка. Радионице које би држава оснивала, и које би под вла-

дином управом стојале, подизале би се о заједничком трошку свију који порез плаћају. Ако би се оне оснажиле толико, да би збиља утукле приватне предузимаче, онда шта друго да би се на развалама приватних предузећа ширило, него државна предузећа? То Л. Блан и сам потврђује, речима: „који би од предузимача рђавог стања били, па би понудили држави да она одкупи њихово предузеће, ми им унапред одговарамо: држава ће примити вашу понуду, и даће вам добру накнаду. Али, накнада та неможе се добити из извора садашњости, јер ови нису обилни, него се она у изворима будућности тражити мора. Држава ће вам, дакле, издати обвезнице, које ће бити ујамчене залогом вредности одкупљених предузећа, и које ће се исплаћивати годишњим одплатама, или амортизацијом.“

У 1848. Феубруарска революција покрену и на практичном пољу социјално питање, које се дотле само теорично претресаше. У тој револуцији ишло се на ово: да се Француска привредно, политично и у свакој струци друштвеног живота преобрази, тако да и радници, и који ништа немају (пролетаријат), могу заступити своје интересе наспрам буржоазије. Да би се спремио прелаз новоме друштвеноме стању, Л. Блан, као члан привремене владе у Паризу, уведе конференције, на којима се претресаше и питање о праву на рад (droit du travail), које још Фуриева школа покренула беше. Питање то буде изнето и пред народну скупштину (од 1848.), и ова одлучи, да се одреди „један сталан одбор који ће се звати владин одбор за раднике, и који ће имати особити позив да се брине о судби радника.“ Предлагало се у исто време, да се установи народна банка, која ће учинити да извори и кредит државе буду на услузи грађанима, те да установе слободног кредита, које су капиталисте подигли, постану непотребне и да падну. Још се

предлагало: да се уведу и примерна пољска добра; да се слободно удруживање привредника подпомаже из државне благајне. и т. д. Влада озбиљно рађаше да оствари мисли Л. Блана: кредитске и радничке установе: банке, друштва за осигурање и гвоздене путове, све то она шћаше да доведе под државну власт и управу. Али, њени покушаји неуродише жељеним плодом. „Друштвене радионице“, што под утицајем државе беху организоване као „народне радионице“, посташе прибежиште, несамо за раднике који противу своје воље без рада остајаху, него и за оне који из лењости тражаху да о трошку државе пландују, или да друштвени покрет распаљују. Растројив приватне радионице, држава изазове савез међу онима који свога рачуна у староме стању ствари налазаху. Савез тај развије све силе своје противу демократије. Држава сама неимађаше ни готових новаца, ни кредита, да би и најмању цену платила за оно што све шћаше да у своје руке узме. Немајући капитала, она немогаше ни посла дати свима који без посла остајаху. Тако се број беспослених људи за кратко време знатно умножи (у самоме Паризу износаше он 110.000—120.000). Беспослени радници узрујаше Париз и Француску. Народна скупштина нађе се принуђена одлучити, да се народне радионице укину. Но то само припоможе да из опште забуне на пољу радиности букне устанак (у Јуну 1848). Генералу Кавењаку испаде за руком да угуши тај устанак; а угушење тог устанка значаше уједно и победу буржоазије над радницима.

Начелу „државног ауторитета“, по коме се све од владине иницијативе очекује, противуставио је Прудон начело анархије.

Прудон (1809—1864) беше најпре радник у типографији, па од простог радника постаде писац и публициста. Као писац указа се он на пољу јавности у 1840.

А од 1848. беше једно за другим главни уредник ових листова: Le Représentant du Peuple; Le Peuple; La Voix du Peuple; Le Peuple de 1850. Главно питање беше му: како да сви људи у друштву дођу до једнаког стања, а да се нежртвује слобода. У одговру на то питање, он доказиваше да човештво треба да обори три тиранина, па да дође до слободе и једнакости. Та три тиранина јесу: Бог, владалац и капитал. Философија решава питање о Богу; Француска ревулуција (од 1789.) оборила је владаоца: а он (Прудон) отвара борбу противу капитала. Међу првим његовим списима одликоваше се овај: Шта је собственост (Qu'est-ce que la propriété). Прудон доказиваше да је собственост крађа („La propriété, c'est le vol"). „По коме праву присваја човек себи земљу коју није сам створио, но коју је од природе на поклон добио?“ Тако пита Прудон, па наставља: „Ко има право захтевати да му се плати за уживање земље, коју није човек направио? Коме да се плати аренда на земљу? Произвођачу земље без сумње. А ко је направио земљу? Бог. Кад је тако, онда одступи собственниче! — Али, Бог који је створио земљу, непродаје ју, него поклања; а кад ју поклања, он неправи разлике између човека и човека. Одкуд дакле да се са некима од његових синова поступа као са рођеном децом, а са другима као са пасторчадима? Одкуд да буду неједнаког стања људи, који су створени да буду једнаки?.. Да радник узме себи плодове рада, то разумем; али да собственост производа доноси собом и собственост земље, то непојимам. Зар онај рибар, који у истој води и са исте обале уме да улови више рибе него други, зар тај рибар да због своје умешности постане собственик и воде у којој лови? Зар се вештина ловца икада сматрала и као право собствености на дивљач ове или оне области?.. Земља и њена производна својства недолазе од човечије

радње, па је само злоупотребљење (узурпација) кад се та земља и њена природна плодовитост у искључиву собственост узимају. Такво злоупотребљење указује се особито у облику права на ренту или аренду, што арендатор, као привредник, плаћа собственику, који није привредник.“ Ето по каквоме разлогу Прудон изриче да је собственост крађа.

Означив' капитал наротито новцем, Прудон доказује: да интерес који се узима на позајмљене новце, јесте онако исто неправедан, као и аренда која се на земљу узима. Капитал по себи, т. ј. без радње, јесте непроизводан. Дакле и капиталиста који узима неки део производа, под изговором добитка на капиталу, закида то неправедно од заслуге радника, који једини производи. Тако радник мора као трошач да свој собствени производ опет купује, и то много скупље него што га је продао. Отуд убожарство с једне, а изјелиштво (паразитизам) с друге стране. Правда зна само за производе радње, који треба да се дају у размену једно за друго, а по начелу равне вредности. Ту Прудон уображава неку општу и једнаку тарифу за услуге, или послове, и за производе, па цену последњих мери бројем часова који се проведу око производења. Неједнакост у способности и у снази разних радника долази, по Прудону, од рђавог упоређења, од рђавог друштвеног уређења, и што нема просвете. То стање, та неједнакост одржава се повластицама собственика и капиталиста. Пошто би се једном уништили узроци измајсторисане неједнакости, сама слобода би учинила да буде све више једнакости. Ту неби било нужно да држава посредује; државно посредовање вазда гњечи слободу. Да би било једнакости и правде, треба оборити државу, па вратити се ан-архији, т. ј. одсуству владе. Једнакост услуга би се остварила, или би јој се најближе дошло, кад би се уредило да услуге буду узајамне, и кад

би се оне осигурале. Да би се рента на земљу и интерес на капитал укинули, треба организовати безплатан кредит. А до безплатна кредита дошло би се, ако би се установиле банке, које би на место звечећих новаца употребиле и у обрт пустиле знаке што представљају новац, али што у себи немају вредности, те се без интереса у зајам давати могу.

У августу 1848. Прудон поднесе народној скупштини предлог да се установи народна банка, која би припомогла остварењу његове идеје; али тај предлог небуде усвојен. У 1850. Прудон покушаваше да задобије трговце, фабриканте и капиталисте за оснивање народне банке по његовом предлогу; али и тај покушај заман прође, почем се неуписа више акција него само за 16.000 франака!

У своме последњем спису о собствености (Théorie de la propriété), који је после његове смрти јавности предан, Прудон сам побија што је пре о собствености писао. „Данашња собственост, вели он, може се сматрати као триумф слободе. Слобода је направила ту собственост, али не, као што се на први мах чини, противу права, него по неком разлогу вишем од права... Собственост јесте нешто обште, ако не у садашњем стању ствари, а оно бар у тежњи. Она се неможе уништити; законодавац је пре или после освештати мора. Она је ускршавала из свога пепела као феникс, кадгод је революцијом била потрвена. Она се у сва времена постављала као противност касте, као гарантија слободе, а ја би рекао као отеловљење правде.“

У реду познатијих Француских социјалиста нашега века можемо споменути и П. Леру (рођеног 1798.) И овај беше најпре слагач у типографији. Своје социјалистичке мисли почео је он развијати под заставом Сен-Симонизма; али, пошто се покренуло питање о еманципацији

жена, остави он ту заставу, и почне самостално радити. Управо у Новој Енциклопедији, коју 1834. Карно и Ј. Рејнод почеше издавати, предао се Леру подпунијем умовању о философији, о верозакону и о друштву. Његово мишљење о друштву беше исказано у чланку о једнакости у „Новој Енциклопедији“, одакле је доцније и за себе прештампан. Ту се вели од прилике: Има једно друштво у коме се неможе учинити кривица, а да се непадне под строгост казненог закона и у руке жандарма: то су сиромаси. А има друго једно друштво у коме се може учинити скоро свако злочинство, а да се непадне под строгост казненог закона, или бар да се нема бојати тог закона: то су богаташи. Правда је слепо и наказно чудовиште . . . Један човек из народа хоће да добије више, него што износи плата коју би поштено заслужити могао; ту му неостаје ништа друго, него да краде; као крадљивца одма га ухвате, затворе, суде и осуде на робију. Једноме лопову богаташу, лопову високог реда, судба другаче на руку иде: он ради свој посао сасвим по вољи: он украде 100.000 франака лакше него што сиромашак украде један су (10 пара). Промотрите збиља шта и како високи редови раде, и до каквих добитака они долазе. Ту нема скоро ни једнога посла у коме неби владала превара, у коме ова неби била обична, као неко правило, па опет се та превара пролази без казни . . . Али, да-ли се злочиначка разузданост у вишим редовима ограничава на саму превару вешто масковану? Не, могућност да се учини свака кривица расти свугде у размеру богатсва; иза бедема злата могу се све страсти без казни задовољити . . . Од времена на време одкрије се и понеко од оних злочина што их чине високи редови: али и тада нађе их се који доказују да нетреба дати да та брука јавно пуца, јер такви примери убијају у народу веру, коју треба да има у моралност оних што вла-

дају, и јер би се изобличавањем људи из „високога реда“ друштво бајаги само компромитовало. Частно друштво које би само од лажи живело!.. Једнакост закона који одређује казни, таква као што се она данас појима, неслужи ни за што друго, него само да покрије и сакрије жалосну неједнакост... Тиме што је само проглашена, а није остварена једнакост, народ је све изгубио. Јер чим је оборена преграда која је растављала кућу сиромаха од куће богаташа, отворена су сиромашка врата корупцији. Богаташи обично неузимају своје жене из реда сиромаха, али често узимају они љубазнице (maitresses) из тога реда. Ту су двојако подли: прво што рачунају на богатство оних, које из реда богаташа узимају за жене; а друго што рачунају на убожарство оних, које из реда сиромаха узимају за љубазнице. Па и само право једнакости у љубави, овако као што је признато, постаје средство за корупцију. Сирота девојчица од незнатна порекла, знала је некад бар да се неможе удати за племића и за богаташа; а данас како да му неби веровала кад јој се он заклиње? Преварена правом једнакости у љубави, младост се предаје бури својих страсти. Девојке из народа траже да удадбом изиђу из свога стана, па врло често налазе срамоту на место удадбе, богатство и луксус занесу им памет, те изгубе из вида љубав и брак. А што се тиче богаташких младића, они немају више уздрживости, пошто им је „једнакост“ приближила, и као у плен предала све женскиње. „Једнакост“ их позива да сиђу са своје „висине“, као што и женске позива да се „подижу“ над својим стањем. Они се дакле сретају, али не у љубави. Вичете на раскалашан живот, и питате одкуд он долази; долази од данашње, т. ј. од лажне једнакости... Та једнакост доноси међу осталим и ужасан намет на сиромахе, а за подпору раскалашности. Атињани, кад Криту данак плаћаху, шиљаху сваке године неки број девојчица

грозноме чудовишту (минотавру); у нас сиромаси такав исти данак плаћају. Одкуда излазе, питам ја, оне несретнице, које и после осамнајест столећа хришћанства обнављају међу нама оно, што старовечно робство и раскалашност идолопоклонства имађаху као најнечистије и најгнусније? Оне излазе из самога народа; то је данак што га народ плаћа.“

П. Леру неограничава се на само критиковање данашњег друштва, него иде и даље. У предлогу о демократијскоме и друштвеноме уставу (Projet de constitution democratique et sociale), што га је 1848. јавности предао, излаже он како би требало друштво уредити. Његов систем друштвеног уређења обухвата философију, верозакон, друштвену и политичну економију. У својој философији П. Леру непризнаје разлику између душе и тела; он жртвује личност друштву, лични разум и личну вољу обштој вољи. — У вероисповеди он огрезава у празноверицу; верује да душа из једног тела, по смрти овога, прелази у друго; па верује и у тајну силу бројева. Човек, који је створен на земљи, није опредељен ни за који други свет. Да вечито мења облик, за то је душа опредељена. — У друштвеној економији и у политици он се у начелу подупире на Сен-Симонизам; а тежи једнакости чак до анархије. По њему Француска би требало да се подели на мала самостална друштва. Фамилија, отачбана и собственост нека у начелу остану; али треба да се сасвим другачије уреде. П. Леру напомиње: како се данашња отачбина дели на оне који владају, и на оне над којима се влада, или на владу и на народ; даље, како се фамилија дели на родитеље и на децу; и најпосле, како собственост прави провалу између богаташа и сиромаха. То троје напомиње он, па тврди да се отуда шири тројаки деспотизам: деспотизам владаоца над народом; оца над фамилијом; богаташа над

сиромасима. Да би се томе тројаком деспотизму крај учинио, отачбина, фамилија и собственост треба да се преобразе и уреде онако, како неће служити за угњетавање, него за развитак и усавршавање човека. А то ће се постићи, ако фамилија небуде правила собственике, ни отачбина поданике, ни собственост властите господаре; другим речима: ако небуде каста ни у отачбини, ни у фамилији, ни у собствености. —

У 1850. беше састављено у Француској тајно друштво Марианна, коме цељ беше да преврне друштвени ред ствари. Програм тога друштва свођаше се на ово: да се собственост укине; да се фамилија преобрази, тако да се сва деца државним трошком издржавају и васпитају; да се укине стајаћа, или редовна војска; да се из народне благајне ни на који верозакон ништа нетроши. Друштво беше организовано за устанак, и његови чланови полагаху заклетву, да ће у свако доба бити спремни да пођу куд им њихове старешине заповеде. Главна управа беше у рукама једног револуционог одбора у Лондону: а у самој Француској друштво у сваком департману имађаше свој одбор. После залудних револуционих покушаја (у 1851., 1853., 1854., 1855., 1856. и 1857.) Марианна буде растурена, тако да од 1859. то друштво недаје од себе више никаква знака живота.

У Немачкој, у покрету од 1848. радници и занатлије искаху од владе заштиту противу фабричке индустрије. У Берлину скупштина радника покрену мисао о братском удружењу свију Немачких радника. Удружењу томе био би на челу један главни одбор, који би у Липисци становао. У први мах мисао о удружењу ненађе много одзива код радника; а и полиција сметаше остварењу те мисли. Међутим, социјални положај радника и малих занатлија постаде предмет живље бриге на пољу практичних реформа. Ту се поглавито могу споменути

радничке задруге за које је дао мисао Шулце Делиш у 1849, и које се оснивају на начелу: помози сам себи, или начелу самопомоћи. У 1863. дао је Ласал нов правац радничком покрету. По Ласалу радници нису у стању да сами себи помогну, него тек помоћу државе могу они своју судбу на боље окренути. Држава, као удружење у великоме, треба да помогне радницима, да саставе фабричке и предузимачке задруге; а помоћиће им, ако буде јамчила за интерес на капитале који се морају узети у зајам, ради оснивања тих задруга. Народ је властан, да путем јавног и непосредног гласања опуномоћи државу за такву подпору. У томе духу беше основано друштво Немачких радника, са главним одбором у Липисци, под председништвом самога Ласала. Но по смрти овога друштво то распадне се на више табора.

У Словена има народних установа које се могу означити као социјалистичке. Таква је задруга, у Срба и у јужних Словена уобште, уколико она представља заједницу имаовине, привреде и живота; таква општина Словенска; такве радничке задруге у Русији, што се означују и као „ходеће општине".[1]) На те старинске установе позивају се Словенски социјалисте, особито Руски и Пољски, као на основу за друштвени преображај; а о њима су разни Словенски, па и Србски писаоци већ толико писали, и оне су у Словенском и у Србском свету толико познате, да није нужно, да их овде ближе излажемо.

VI.

Европски научењаци који су по Кини путовали, дознали су да се социјалистичке тежње и по далеком Истоку шире. Међу осталим Л. М. де Карне описује (у Revue

[1]) В. Гласник Српског ученог друштва, књига XXXIV, стр. 133—138.

des deux mondes, од 15. Јануара, 1870). неко тајно социјалистичко друштво коме је у Хини у траг ушао, и које се зове Пе-лиен-ћао. А Шерцер, који је, са још неким ученим путницима, пре 10 година на Аустријској фрегати „Новари“ бродио око света, докучио је да међу Хинезима у Сингапорима има небројених социјалистичких друштава. Њему је испало за руком да набави себи диплому члана једнога од тих друштава, које се зове Тинтехуј, или Братски савез неба и земље. Као што у тој дипломи пише, друштво Тинте-хуј сматра да је позвано вишњом силом, да учини крај жалосној противности која влада између богаташа и сиромаха. Оно вели: „Који су моћни и силни на овоме свету, рађају се и умиру онако исто, као и они који су несретни, угњетени и сиромашни; сви људи јесу браћа. Бог неће да милиони људи робују као осуђени неколицини. Никада небо, које је отац, и земља, која је мати, нису дали неколицини привилегију да из гордости прождиру оно, од чега би живели толико милиона браће њихове. Одкуда долази богатство моћних и силних? Једино од рада и зноја множине. Сунце са својим благим зрацима, земља са својим неисцрпивим изворима блага, свет са својим радостима, све је то заједничко добро, које нетреба оставити неколицини, него које треба међу све једнако поделити. Доћиће време кад ће престати страдање и угњетавање. Да би то време што пре дошло, ваља се удружити па живо и добро радити. Посао је огроман и тежак; али, треба знати. да без борбе и битке нема победе и ослобођења. Покрети и устанци који би дошли пре времена, били би од штете. Нека се велика већина становника, по варошима и по областима, закуне да ће се братски удруживати, па ће се старо друштво у прашину распасти, те ће се на развалинама старог реда ствари, подићи нови ред. Сретно потомство благосиљаће гробове оних, који га буду осло-

бодили од робских ланаца голотиње и сиротиње, што се шире у староме, поквареноме друштву.“

Такве социјалистичке тежње нису нове у Хини; оне се ту шире од најстаријих времена. Већ у 2. столећу после Хр. било је у Хини социјалистичког покрета. А у 11. столећу неки Оанг-иган-хе покушаваше да оствари неки систем, по коме би земља припадала држави, као заједничка имаовина; а држава би делила семе, распоређивала усеве, утврђивала тарифе и плате, уништавала сиромаштво и убожарство, ако би могла. Пошто су у својој спољашњој изјави нашле на одпор власти, који нису могле сломити, социјалистичке тежње пребегле су тајним друштвима, у којима се и данас гаје и шире.

VII.

Из разних социјалистичких система и школа што их је од прошлости наследила, испреда садашњост небројене „нове“ планове и узоре за уређење друштва, све под фирмом савременог социјалног (друштвеног) питања. Што је мање сагласности у системима и школама небројених „очева и учитеља“ социјализма, што мање могућности да се из свију тих система и школа нешто опште изведе: тим шире поље за игру уображења, па тим и садашњост неизцрпивија у новим плановима за уређење света.

Сводећи социјално питање поглавито на борбу између богатства и сиромаштва, између капитала и рада, данашњи социјалисте доказују: да лична собственост земље није основана на правди; да није право узимати интерес на капитал; да сваки човек има једнако право да употреби земљу и друга оруђа производства; да сваки рад има једнаку вредност; да нетреба да буде ни богаташа ни сиромаха; да су једнакост и узајмност друштвени закон. Стање радника јесте особита брига њихова. На пољу

радиности направило се као неко властелинство, тако да радници само робују богаташима. Радници раде дан и ноћ у нездравим радионицама, па једва имају колико да непомру од глади. Сви привредни и друштвени односаји иду на руку само богаташима, који се крвавим знојем радника гоје. Цело данашње друштво треба из основа да се обори, па да се на развалинама његовим ново подигне.

Да наведемо неколико примера како они сами то све тврде.

„Ми непримамо друштво такво као што је данас уређено, говораше социјалиста Бруен на јавном збору радника у Базелу (1869.); непримамо друштво: које сва добра и све користи предаје у руке неколицини привилегисаних, овлашћујући их да с тим по вољи располажу; у коме радник, доведен до робства, мора да за ниску цену продаје свој рад, па и себе самог; у коме они који дан и ноћ раде, једва до коре леба долазе, докле они којима они раде, могу да по вољи гомилају благо, и несамо да сами ништа непроизводе, него још и да другоме недаду производити. . . Не, ми неможемо признати друштво које хоће да регулише рад по мери прилива и одлива у понуди и тражњи; друштво у коме је тако мало сретних, а тако много несретних. То друштво није изишло из утробе човештва. Неки говоре да је оно пакао на земљи, и то није неосновано. . . . Али усред данашњег жалосног стања, почиње се ширити нада, да ће се из развала старог друштва подићи ново друштво, које ће свакоме среће донети . . Први кораци већ су учињени, тиранија племића и тиранија поповштине и калуђерштине већ су сломљене; повластица што их племићи и свештеници имађаху, нестало је. Сад остаје још да се униште повластице буржоазије . . Треба да се подигне друштво у коме ће сви радити; . . . треба да народ узме владу у своје собствене руке . .“

У исто време Руски социјалиста Бакунин тврђаше ово: „у 1789. мањина средњег сталежа представљаше интересе Француске и света: она је учинила да овлада средњи сталеж. У име сиромаха (пролетарната) Бабев и његови пријатељи протестоваху противу господарства капитала. Ми само настављамо што је Бабев одпочео . . . Друштвени рад јесте основа личности: људи кад би живели усамљено, неби умели ни говорити ни мислити. Људи са веледухом, Галилеи, Њутони и др., неби могли ништа изумети, ништа одкрити, кад се неби подупирали на тековину старијих нараштаја. Има неко у кога има више памети него у Волтера, тај неко јесте цео свет. И највећи веледух, ако би живио у каквој пустињи од своје пете године, неби ништа, баш ништа сам произвео. Приватна собственост нити је кад била, нити је данас што друго, него лично присвајање друштвенога рада." По Бакунину земља и богатство припадају друштву. Дањашње политичко и правно стање није ништа друго, него освештавање и ујемчавање помоћу кога неколицина људи присвајају производе рада свију других. Сваки производни рад, јесте пре свега друштвени рад: производства може да буде само сједињавањем рада прошлих нараштаја са радом дањашњег нараштаја; а никада није било рада који би се могао назвати лични рад. Он хоће да се дањашње политично, правно и цело друштвено стање обори, па да се сруше и све „народне и пределне државе", а на место њихово да се подигне „међународна радничка држава."

„Данашње друштво, вели Француски социјалиста Верморел, оснива се на плати, која није ништа друго, него преокренути облик робства, на коме се оснивало друштво старог и средњег века . . . Једнакост у друштву хоће да се производи дају за производе, т. ј. да сви раде, а да нико неможе искати да за њега други раде, осим под

условом да му рад за рад у равној вредности врати. Радња једнога човека вреди колико и радња другога. Нарочито у радњи људи треба да буду једнаки; један сахат рада једног зидара вреди колико и један сахат рада једног архитекта; један радни сахат занатлије, вреди колико и један радни сахат лекара, или адвоката; најпосле, један сахат рада ма кога од оних над којима се влада, вреди колико и један сахат рада онога који влада. На равној вредности рада треба да се оснива и друштвена једнакост. Данас рад зависи сасвим од капитала. Капитал је бедем друштеног деспотизма, на коме се темељи и политични деспотизам. Зло долази отуда, што капитал у рукама својих録алаца јесте производ туђег рада. Капитал, чедо рада, устаје на свога родитеља, па га ујармљује и цеди (експлоатује). То је неред из кога извиру све махне и сви недостатци нашег друштвеног урећења. Злоупотребљење капитала дошло је путем насиља и освојења, као и сваки деспотизам... Као што је друштво данас урећено, собственост се скоро никада неоснива на радњи оних који име собственика носе; она је скоро увек производ радње других људи. У многим случајима она извире из спекулације; а спекулација поставља игру на место радње, она често иде заједно са преваром, па се и смешава са овом.. Данашња спекулација остварује Прудонову реч „собственост је крађа..“ Друштво данашње оснива се на антагонизму и нереду; богатство оних који се сматрају за сретне у свету, оснива се на убожарству и на пропасти множине. Треба повратити узајамност (солидарност) која је услов друштвеној сагласности (хармонији), а повратићемо је ако уведемо једнакост.. Треба признати да слобода рада, као што је данас индустрија организована, неслужи ни за што друго, него само да заклони гнусно експлоатовање радника, нарочито кад уз њу иде и слобода капитала. Слободна конкуренција јесте поље ограђено, на

коме се они који су везани и обезоружани предају онима који су добро наоружани. Да би капитал и радња могли поставити се у узајамне одношаје слободе, требало би да им се одношаји уреде на основу једнакости, требало би да се изврши економна револуција.. Друштвена једнакост може се остварити само организацијом рада. Друштвена организација, која обухвата и политичну организацију, треба да донесе и организацију рада. Сви социјалистички системи имају за предмет организацију рада: а овој ми постављамо за основу пре свега ово троје: 1) да сви буду дужни да раде: 2) да се раднику ујамчи подпуна вредност (интегралитет) производа његове радње: 3) да се призна да све радње имају равну вредност, па да се производи и услуге међу радницима дају у размену једно за друго по начелу једнаке вредности (équivalence des fonctions)."

На једноме јавноме састанку у Паризу социјалиста Шовиер говораше о данашњем уређењу радности, па међу осталим рече: „Данас има две струке људи, неки узимају за себе девет десетина од прихода рада, а други само једну десетину; први троше и уживају, а сами нераде; други раде, али неуживају. Ови нигде ништа немају, а они имају изворе свега производства, имају земљу. Чим се родимо на свет, можемо запитати: је-ли земља створена за све, или само за неколицину. Ми стајемо на своје ноге, и питамо: чија је земља на којој стојимо. Некаквог собственика. Ми растимо, а као што немамо собствене имаовине, треба да радимо за собственика. Ми растимо даље..., па узимамо пушку у руке, те идемо да гинемо за одбрану неког собственика."

„Ко ужива плодове земље", пита социјалиста П. Минк, па наставља: „Ужива-ли их радник који својим крвавим знојем земљу наплођава, или богаташ дембел, који по кафанама своје злато и своје здравље арчи?

Зашто да ти плодови долазе ономе, који сам није радио ништа да би их произвео? Зашто да један вечито издире? Зашто да му други држи непрестано ногу за вратом, да га вечито држи као окована за грудву земље? — Зашто да један вазда само издире, а други вазда само да благује?..“

„Собственост је, вели Бомон, узрок нашој несрећи. Ми хоћемо да небуде више ни сиромаха ни богаташа; као што их је све један творац створио, тако хоћемо и да сви једнаки буду... Земља је безплатно дата човеку; онај који је уграбио земљу у собственост, отео ју је од свију других. Треба употребити сва средства да би се земља натраг добила, јер нико нема права да има сувише, кад други ни што им је најнужније немају.“

Пелгрен тврди да „убожарство, робство и развратност долазе отуда што радници морају да служе другима. Собственост се само у форми разликује од властелинства. Укинимо служење другоме, које нас унижава, и које освештава тиранију. Да нико више неслужи за плату. Да буде подпуна једнакост, без разлике снаге, дара и врлина, једнакост без деобе на редове и касте.“

„Треба укинути, додаје Дивал, овај остатак властелинства који се више незове племићство него буржоазија... Ми хоћемо да сви једнако буду награђени за свој рад... Хоћемо да се укине наследство, да се укине лична собственост, и капитал кога неможе да буде без радње. У 1848. проглашено је право на рад; ми проглашујемо да је радња дужност. Нека онај који ради, има шта да једе; али, онај који нерадни, да нема никаква права.“

На једноме јавноме збору у Паризу Брион излагаше социјалистички програм овако;

„1-во Рад јесте усиљавање које човек чини у својој средини, да би оно што му је нужно за намирење потреба, преображајем присвојио.

„2-го Друштвена средина јесте природна средина, усавршана на основу научног проматрања. и помоћу гомилања средстава производства која повећавају снагу човека, и која се означују именом оруђа или богатства.

3-ће У природној средини човек је слободан и одговоран за своја дела: али природа му безплатно даје средства за живот, по његовим природним способностима и његовим природним потребама. Да би човек био слободан и одговоран у друштвеној средини, друштво треба да му даде што му је за рад нужно, по способностима и потребама које као цивилизовани човек има: т. ј. он има право искати да се његова умност одгаји, развије и знањем наоружа. и да слободно располаже са оруђем што му је за рад нужно.

„4-то Помоћу којих средстава да се одговори тим правима. о теме се можевећати: али сама права јесу вечита (imprescriptibles), јер она представљају вечну властитост свакога на земљи на којој се друштво покреће, властитост која кад би се тражила за једног једног грађанина, учинила би да друштва неможе бити.

„5-то У истини оруђа рада и богатство јесу у свакоме друштву у рукама неколицине. Отуд долази да онај који нема тих оруђа и тога богатства, неможе да развије своју умност и свој рад, него само колико то хоћеју они који оруђа рада и богатства у рукама имају. остављајући и њему нешто од његовог производа.

„6-то Такво стање ствари јесте одрицање права производства, права које је у самој природи човека. и одрицање највише идеје правде, која значи да се поштује свачије право, и која треба да буде основа свему друштву. Од тога стања ствари долазе сви нереди што сметају цивилизацији.

„7-мо Треба дакле да се изучавају економне основе. које служе за образовање и за одржавање гомила богат-

ства, и да се истражују средства помоћу којих да се мало по мало сви у богатству изједначе, тако како би сваки, имајући оруђа која су нужна за рад, и умно развит, могао слободно радити, остајући одговоран за све што ради, и вазда способан да ради сам (лично), или у друштву колективно, као што би нашао да ће му од користи бити."

Ако се у начелу слажу, да се уведе једнакост имаовине и стања, данашњи социјалисте, као и они старијих времена, веома су подељени у питању: како да се пречисти друштвени рачун, и како да се у појединости изведе нови друштвени ред. Ту се међу њима показују све оне разлике које смо напред напоменули. Неки хоће да се стари ред ствари преким путем и на један мах збрише, а други да се мало по мало тај ред новим замене; неки хоће прави комунизам, а други ограничени комунизам; неки очекују све од друштвеног ауторитета, а други су за анархију; неки су узајамничари, а други колективисте, и т. д.

Несложни као што су, они често долазе међу собом до борбе, у којој се узајмно побијају и слабе. Да би се томе злу доскочило, и да би се у слози нашло снаге противу обштег противника, дошло се у последње време на мисао да се остави на страну оно што социјалисте међу собом дели, па да се покуша прикупити заједничку снагу око онога у чему се они слажу. Тако је планула жеља, да се састави „један програм за друштвене реформе", програм што би у једно велико коло скупио све који би, ма и само издалека, по начелима сродни били. Да би се до таквог програма дошло, није се имало куд, него позајмити нешто од оне струје идеја, која под заставом слободе, једнакости и братства увиђавнији свет напред покреће, а то напредујућа демократска свест.

Тако је постала социјално-демократска партија.

VIII.

Ако старији социјалисте беху сведени на пропаганду школа, и ако у недрима саме буржоазије врбоваху своје присталице, социјално-демократска партија ударила је другим путем. Као што сама о себи говори, она се „не-управља ни по чијој глави, нити по систему какве школе, него иде корак по корак за социјално-економским фактима, а оснива се теорично и практично на колективном раду.“ На својој застави она је написала „борба сиромаха противу богаташа.“ Уз то је прогласила да хоће: да ослободи рад од силе капитала, радника од господарства капиталисте, оне који немају ништа од оних којима је имаовина и богатство у рукама, и које она буржоазијом назива; напросто: да збрише све сталежке повластице и разлике; да раскине све окове којима су радници привезани за богате предузимаче и капиталисте; да целу управу радиности преда у руке самим радницима; да уведе једнакост имаовине и стања.

На такав проглас пошло је социјално-демократској партији за руком, да задобије присталица скоро по свима земљама. А највише одзива налази она у оним крајевима Европе, где се капитали и оруђа производства усредсређују у рукама предузимача, господара великих радионица, шпекуланата, капиталиста и пољскихималаца, што се свугде у мањини налазе, и даље, где радници, који већину сачињавају, морају као осуђени да издиру у нездравим радионицама, немајући мира ни дању ни ноћу, па ипак морају да сиротују и гладују, зависећи робски од богаташа.

Као главно практично средство за остварење своје цели сматра социјално-демократска партија удружење радника, и то: 1) на пољу саме радиности, или тако-назв. кооперативно удружење; 2) на пољу међународне узајамности, или међународно удружење („Интернационала“).

Кооперативно удружење треба да раднике, који су за себе немоћни, уједини онако како ће сарадњом (кооперацијом) свију сваки доћи до снаге и самосталности. Ту се поглавито мисли, да се капитал и радња сједине у рукама радника, те да ови сами за свој рачун као господари од себе и своје судбе раде, а да неморају више као најамници служити досададањим господарима капитала и предузећа. У тој цели састављају се задруге радника које мало по мало сабирају заштеде својих чланова, докле несаберу толико капитала да могу основати задружну, или заједничку радионицу, или производачку дружину. Задружне радионице, или производачке дружине, оснивају се на начелу: да је рад једнако право и једнака дужност за све чланове њихове. Оне саме управљају собом, и саме раде својим заједничким капиталом и помоћу заједничког кредита, а на корист свима члановима својим. Даље се састављају консумачка, или потрошачка друштва, која од самих производача купују у гомили производе што њиховим члановима требају, па их после овима „на ситно" (колико коме треба) продају. Кад се радници удруже да на заједнички рачун, из прве руке и у већој мери набављају што им за живот треба, као: рану, огрев, одело и т. д., они тада наравно све то боље и јевтиније добити могу, него кад сваки од њих обашка, па још од „прекупаца" купује што му треба. Још се удружују радници и за друге цели: тако они састављају друштва за узајмни кредит, која сабирају улоге и заштеде својих чланова у заједничку благајну, да би отуда свакоме коме затреба зајам давати могле; па онда, друштва која узимају под заједничку кирију магазе у које сваки члан своје производе и еспапе сместити може; друштва за заједничку набавку сировина које радници занатски прерађују; друштва за грађење заједничких домова за становање; друштва за узајмну

подпору у болести, у невољи и уобште за олакшање живота, и т. д.

Међународно удружење, или Интернационала, има да служи заједничком интересу радника разних земаља и целог света. Први покрет за међународно удружење радника дала су радничка друштва организована ради прекога одпора противу капиталиста и предузимача, друштва која недаду да се смањује радничка плата, или која изнуђавају да се ова повећа, и уобште да се поправи стање радника. Ту се радници договоре на сви у гомили прекину, обуставе посао у радионицама, и ни један неће да иде да ради, доклегод им се неда што ишту. Понекад се ту и до крвавог сукоба између радника и њихових господара дође. Прве радничке дружине за одпор, или, као што неки веле, за рат између рада и капитала, или између радника и њихових господара, организоване су у Инглеској (под именом Trade's-Unions). Ту радници већ од четрдесет и више година имају слободе да се удружују, да располажу својом радном снагом као и производачи својим производима, и занатлије својим еснафима. Друштва која су они на основу те слободе саставили броје већ више стотина иљада радника. Господари великих радионица беху се довили да доводе раднике из других места, па и раднике из других земаља, на место побуњених радника свога места, или своје земље. Да би се томе доскочило, дошло се на мисао да се удружење за одпор заједнички што даље рашири, тако да оно обухвати несамо све раднике једног истог места, него и све раднике једне исте земље, па и раднике разних земаља, и свега света. За време светског излога у Лондону у 1862. радници Француски пошљу тамо своје изасланике, да промотре разне гране радиности. Изасланици ти упознаду се ближе са радничким друштвима у Инглеској, и сагласе се о потреби узајмне подпоре. У сентемвру 1864. на једноме

јавноме збору (митингу), у Лондону, који је сазван био да изјави симпатије за Пољску, и на коме беху скупљени радници разних народности, буде постављена основа за међународно удружење радника. Одреди се и одбор који ће саставити статуте, и који ће узети на себе главну управу за време, докле се небн састали радници на скупштину, која ће промотрити статут, па ако нађе да је добар и усвојити га, и уредити управу. Беше утврђено да одбор станује у Лондону, а скупштина да се сазове одма идуће, 1865. у Брисељу (у Белгији). Међутим изиђе у Белгији нов закон о бављењу странаца, поред кога се радници морадоше у 1865. ограничити на просту конференцију у Лондону. На тој конференцији буде одлучено, да се прва скупштина радника сазове 1866. у Женеву, у Швајцарској, а та скупштина да позна Европу са заједничким тежњама радника, да утврди статуте, да промисли како да се најбоље осигура заједничка будућност радника, и најпосле да изабере главни одбор, који ће становати у Лондону, и који ће бити састављен од радничких представника разних народности. У септемвру 1866. прва скупштина радника отвори се у Женеви; на њој беху шесет изасланика Инглеских, Францусkих, Немачких, Белгијских и Италијанских радника. Ту се утврде статути скоро сасвим онакви какве беше предложио привремени главни раднички одбор у Лондону. Они се дају свести на ово:

1) Радници треба да се сами, својом собственом снагом ослободе.

2) Они треба да својом собственом снагом извојују једнака права и једнаке дужности за све, да оборе свако господарство које се оснива на сталежким привилегијама и монополима.

3) Привредном ослобођењу радника мора да буде подчињен сваки политични покрет као средство. Јер отуда

што су радници привредно подчињени монополистичким имаоцима радних средстава, или извора живота, отуда долази сва друштвена несрећа, све духовно унижење и сва политична зависност, накратко сваки облик робства.

4) Досада се није могло успети да се радници ослободе, а то што није било узајмности (солидарности) између разних струка радиности у свакој земљи, ни братске свезе и слоге између радника разних земаља.

5) Ослобођење радника није ни мештанско (локално), ни народно питање, него је питање друштвено (социјално), које обухвата сва данашња друштва, но које може да се реши тек заједничком радњом напреднијих земаља, на теоричном и на практичном пољу.

6) Данашњи покрет радника, који се у индустријалним земљама Европе у једно исто време обновио, пробуђује с једне стране наду, али с друге опомиње, да се непадне у старе заблуде, него да се радне снаге, које досад без свезе беху, поставе у свезу, те да се све сложно покрећу.

7) Међународно удружење радника треба да се оснива на истини, на правди и на моралу; та начела треба да буду призната за све људе, без разлике расе, народности и вере.

8) Удружени радници треба да ишту, да се грађанска и човечанска права признаду несамо њима, него и свакоме који испуњава своју дужност. **Нема права без дужности, ни дужности без права.**

У томе духу постало је **међународно удружење**, или **Интернационала**, као огњиште за саобштавање и заједничку радњу радничких задруга разних земаља. Члан Интернационале може да буде сваки који признаје и брани начела њена. Сваки тај члан плаћа по 10 сантима (20 пара, или 5 новчића) на годину, а за обште трошкове друштва. Интернационала држи сваке године своју ре-

довну скупштину, на којој се претресају друштвена (социјална) питања. Скупштина бира главни одбор, који ће извршивати одлуке њене. У том одбору морају бити представљене све земље, у којима Интернационала има својих чланова. Скупштина сваке године одређује где ће становати главни одбор; на опредељује и кад и где да се састане идућа скупштина. Главни одбор посредује саобштавање и свезу између радничких дружина разних земаља, тако да радници сваке земље могу свагда знати шта радници у другим земљама предузимају и раде. Исти одбор брине се, даље, да се друштвено стање Европе у разним земљама, у једно исто време и под заједничком управом проматра; да питања која би ово или оно радничко друштво у обштем интересу покренуло, и сва друга радничка друштва претресају; и да удружени радници буду готови, да сви сложно приступе делу кадгод би то затребало, н. пр. у случају каквог међународног спора.

Прва радничка скупштина у Женеви (од 1866.) није се ограничила на само прављење статута; она је протестовала противу деспотизма, ма у коме облику да би се овај ширио, и осудила стару политику која мржњу и непријатељство међу народе сеје. Она се, даље, сагласила да прво што се има учинити за ослобођење радника, јесте: да се њихова дневна радња сведе на мањи број часова, и да је у начелу доста, да они по осам часова на дан раде, а да се неда да они и ноћу раде, осим по изузетној нужди. Скупштина је осудила, и што жене и деца морају по фабрикама радити, јер то је узрок што се род човечији измеће и деморализује. Радничким друштвима у Инглеској (Trade's Unions) скупштина Интернационале пребациваше, да се сувише баве око непосредне борбе, докле би требало радити противу самог капиталистичког система, и спремати ослобођење свију радника, или свега радничкога света. За кооперативно удружење

скупштина се сагласила да га треба ширити међу радницима, али да Интернационали нетреба на себе узимати, да му она даје правац и облик. У питању о порезу скупштина се изјавила за непосредни порез, какав је у Невшателској республици (у Швајцарској). Најпосле, скупштина је позвала главни одбор да, помоћу извештаја разних радничких задруга, спреми статистику радиности, која би тачно излагала услове рада у свима земљама, па да ту статистику достави до знања свима радничким задругама.

Друга скупштина Интернационале држана је у Лозани (у Швајцарској) у септембру 1867.; на њој беше 71 изасланик радника Швајцарских, Инглеских, Француских, Италијанских и Немачких. Скупштина та изјави, међу осталим, да су радници дужни прихватити сваку идеју напредка, и радити за све што би радничком свету од користи било. Она се сагласи, да у данашњем стању радиности, у стању борбе, радници треба да се узајмно подпомажу у одбрани плате; али да је још виши позив њихов, да раде, да се сасвим „укине плата." Она, даље, усвоји идеју по којој васпитање за све треба да буде научно, стручно и производно, и по којој би требало установити радничку школу; држави она непризнаје право да тера децу у школу, осим ако отац фамилије неби био у стању да сам испуни своју дужност. Верозакон она сасвим искључује из система васпитања. Она изјави мишљење: да би за све добро било, и да би се снажно подпомогло јединство и братство народа, кад би се увео један општи (универзалан) језик и правопис; — даље, да држава нема никаквог вишег позива, него само да извршује законе за које грађани свој глас даду, и које ови признаду, и да тежи да она постане собственичка властница средстава за саобраћај, те да се уништи свемоћни монопол великих дружина (кумпанија); — да свакоме који

скриви, суде грађани изабрани општим гласом. Сматрајући политичну слободу као услов за друштвено васпитање народа, и за поправку стања сиромасима, скупштина се сагласи да сви чланови Интернационале, као и сви пријатељи мира и слободе треба заједнички да раде: да се за све народе признаду она вечна права, што их је Француска револуција од 1789. прогласила; даље да се укину стајаће војске, и да се одржава мир, те да се што пре дође до ослобођења радника, као и до оснoвања савеза слободних држава у Европи.

Своју трећу скупштину држала је Интернационала у септембру 1868. у Белгији, у Брисељу. Ту се признало да је нужно и праведно, да се радници заједнички држе у борби између капитала и рада, али да се за то поставе извесна правила, те да сви у истој цели раде. Скупштина изјави жељу: да се, средством кооперативног удружења и помоћу узајмног кредита, задобију у руке радничке машине и сва друга оруђа рада; да се уведу јавна предавања за раднике; да се смањи број радних часова. Она се сагласи: да путови за саобраћај и шуме, па и земља, и рудници, и мајдани, и гвоздени путови треба да припадају народу; и да сваки члан Интернационале уђе у које кооперативно друштво.

Четврта скупштина Интернационале држаше се у Балу (у Швајцарској), у септемвру 1869. Скупштина та усвоји, међу осталим, ову одлуку: „Друштво има право да укине личну собственост земље, и да је претвори у заједничку или друштвену собственост. Скупштина Интернационале изјављује да је нужно да се то учини.“ Тој одлуци беху противни само четворица, од којих један заман предлагаше, да се на место ње усвоји ова одлука: „Да се сви уговори о аренди, о најму, о кирији и т. д. претворе у уговоре о одкупу.“ Са 32 противу 23 гласа скупштина усвоји и ову одлуку: „Право наследства треба да се са-

свим и радикално укине; а да се оно укине, то је неодољиво нужно за ослобођење рада.“ Брисељски радници, који недељаху то мишљење, предлагаху преко својих заступника: да се право наследства ограничи на извесне степене сродства, онако како ће се избећи свака неправичност, и како лично наследство неће служити ничему другоме него само напредку и моралности.

Такве су главније одлуке досадањих скупштина Интернационале.

Пета скупштина Интернационале требала је да се држи у Паризу 1870; али догађаји недадоше да се она састане. По програму који беше јавности предат, имала би та скупштина да већа међу осталим: о нужности да се се укине државни, или јавни, дуг; даље, како да се приватни собственост земље претвори у друштвену (социјалну) собственост; и најпосле, о условима кооперативног производства у размеру народном.

Демократско-социјална партија ради свим средствима да би се Интернационала организовала као нека војска, која се неби ограничавала на саму борбу противу капитала и буржоазије, него би посредовала у обштем покрету и на привредном и на политичном пољу. У тој цели води се брига, да се бројна снага Интернацијонале што знатније умножи, да њена начела усвоје све радничке дружине и сви радници, тако да ови сви у скупу сачињавају једно огромно, дисциплиновано тело, које ће под командом социјално-демократске партије сложним кораком напред ићи.

Понајживљу радњу развила је Интернацијонала у Швајцарској. Ту су јој Женева, Базел и Цирих главна огњишта; а листови: L' Égalité, Der Vorbote и Народно дело (на Руском) у Женеви. Le Progrès у Локлу, Der Demokrat у Базелу, La Solidarité у Невшатлу служе јој као органи.

У Америци радничке задруге, удружене под именом National Labour-Union (Народно удружење радника) одобриле су начела Интернационале; а као органи служе овој листови The Workingmen's-Advocate у Чикагу, и Die Arbeiter-Union у Новоме Јорку.

У Инглеској радничке задруге, које су под именом Trade's-Unions познате, такође су изјавиле се за начела Интернацијонале; а као орган ове познат је Лондонски лист The Bee-Hive.

У Белгији и у Холандији Интернационала је прилично заступљена; она има својих задруга у разним варошима, а пропаганди њеној служе ови листови: L' Internationale и La Réforme sociale у Брисљу, Le Mirabeau у Вервиру, Le Devoir у Лијежу, Werker у Анверсу; — De Volksblad у Амстердаму; De Werkman у Ротердаму.

У Немачкој радничке задруге, које се по смрти Ласала беху оделиле једна од друге, почеле су наново удруживати се под заставом Интернационале; оне имају и свој главни одбор, који у Липсци станује, и који у своме листу Volksstaat начела Интернацијонале развија.

У Француској разне занатлијске дружине биле су прихватиле начела Интернационале. Ова у самоме Паризу бројаше до 100,000 чланова; а Париски листови Le Travail и La Marseillaise беху јој органи. Али у 1872. издат је закон који забрањује удруживање под заставом Интернацијонале.

У Италији Милано, Ђенова и Напољ јесу главна огњишта за удружење радника; Напољски лист Fratellanza јесте орган Интернационале.

У Шпанији Интернационала је нарочито последњих година много присташа задобила; ту су јој на услузи ови листови: La Federacion у Барцелони; El Cuarto Estado и La Insticia social у Мадриту; El Obrero у Палми.

И у Шведској, у Данској, у Пољској, у Русији, у Аустрији и у Маџарској Интернационала има својих чланова.

Но у последње време монархијске владе устају сложно противу Интернационале, па раде да јој у Европи и само име затру.

Бројна снага Интернацијонале није се још тачно срачунала. У 1871. Инглески лист Тајмс рачунаше да Интернацијонала, које у Европи које у Америци, броји свега до 2,500,000 чланова. Кад чланови Интернационале у Паризу, у Јуну 1870. пред судом беху, државни тужилац тврђаше да Интернационала броји: у Француској 433,785 чланова; у Швацарској 45,226; у Немачкој 150,000; у Аустрији и Маџарској 10,000; у Инглеској 80,000; у Шпанској 2,728. Но чланови Интернационале доказиваху да ти бројеви нису тачни; по рачуну саме Интернационале, имала би ова: у Шпанској 25,000 чланова; у Немачкој до 1,000,000; у Аустрији и у Маџарској до 25,000; у Инглеској 95,000; накратко: у Европи и у Америци свега до 5,000,000! Мисли се да Интернационала претерује рачун своје бројне снаге. —

Докле се шири жудња социјално-демократске партије за триумфом, то је отворено исказано и у одлукама које је јавни збор радника у Женеви, у априлу 1871. донео. Одлуке те гласе у главноме:

„Социјална демократија, која је сједињена у Интернацијонали, има да доврши мало по мало организацију тог друштва, тако како ће она моћи заменути стари ред, па из темеља преобразити постојеће одношаје. У тој цели оснивају се стручне задруге радника, које спремају прелаз у производачке задруге, што су определене да друштво преобразе.

„Али, стручне задруге радника, које се засад боре за свој лебац, за скраћење радног времена, и за повећање радничке плате, немогу у данашње време доћи

до оних средстава, што им требају да би радничку плату могле заменити приходом од рада, па почети оснивати производачке задруге. Зато радници, ако хоћеју да постигну своју цељ, морају освојити државну снагу, те доћи до оних извора помоћи, које цело друштво у себи носи.

„Социјална демократија постизава своју цељ моралним и умним средствима и силама. Али, где би се на њу силом ударило, ту се и она неможе одрећи вечног права човека: да силу силом одбије.

„Буржоазија неће сама од своје воље одрећи се свога привилегисаног положаја, премда је на то упућују разлози разума и правде. Својим упорством она ће зацело изазвати насилничку револуцију, за коју социјална демократија треба да буде спремна.

„Социјално-демотратска револуција нема се ограничавати на ово, или на оно место; на овај, или на онај народ, него мора бити светска, тако да јој земни шар буде отачбина, а човештво народ." —

Социјално-демократска партија у Стутгарду (у Виртембергу) донела је међу осталим ову одлуку:

„Социјално-демократска партија учествује у бирању посланика за државни сабор и за царинску скупштину Немачку једино у агитаторској цели: она неће да прави савез ни поравнење ни с којом другом странком."

Вредно је још да се чују и неке врсте из оних јавних листова, који служе као органи Интернационали, па и као органи социјално-демократској партији.

Тако Брисељски лист L'Internationale, у своме броју од 25. априла 1869. доноси један чланак под називом: Буржоазијска завера, па вели међу осталим:

„Некада се у народу прављаху завере противу тирана. А данас је лист преокренут. Одкад људи од народа осветљују јавно своју намеру да зблизе и удруже сиромахе, па излажу јавно и своје путове и своја сред-

ства, и свој програм и своје начине: почели су деспоти правити завере противу народа.

„Ма под каквим политичним системом да живимо, у републици или у монархији, најцрњи деспот у данашњем друштву јесте капитал, или јасније да кажемо, капиталиста, буржоазија. Сви који над нама владају и управљају, цареви, краљеви уставни, председници републике, нецрпеју своју силу из себе самих као некада, него из повластичког сталежа који они представљају, из капитала који они оличавају . . .“

Доказује се даље да буржоазија сама сеје и замеће кавгу са радницима, па се наставља:

„Буржоазија једина може имати интереса од побуна сиромашних радника, јер те побуне дају јој прилике да гњечи своје робове, да их застрашује, да заустави социјалистички покрет. Ille fecit cui prodest (Зло је учинио онај који је имао интереса да га учини). По томе начелу права ми иштемо да се баце у затвор поглавице наше буржоазије, т. ј. наши велики индустријалци, наши високи спекуланти и банкери, наши велики имаоци земаља, и њихови званични представници; а да се што пре ослободе наши другови који су у затвору. Треба да правда казни једном велике и једине кривце; треба да крв мученика радничких падне на оне који су учинили да се она пролије . .“

У другоме једном чланку исти лист говори:

„Војник и жандари, чим обуку униформу, постају свирепи зверови; ма колико да би било цивилизације у једној земљи, слобода те земље биће угушена докле год у њој има војске. Нема бајонета интелигентних. Још мање треба рачунати на разумност официра. Ти несретници, заглупљени нерадњом и пороцима које лењост доноси, нису способни ни за какво узвишеније осећање. Оног дана кад будемо распустили војску, требаће да ту

господу дугим хигијеничким и моралним спремањем доведемо да могу бити радници.

„Међутим, ми приклињемо очеве фамилије, да недаду својим синовима да се одају на ту струку посла, која води развратности и прави их убицама.“

У броју Интернационале од 12. Декембра 1869. вели се међу осталим:

„Одавно се зна, шта да се мисли о моралности јавних званичника, које неповредивост нечува од корупције. Јавни званичници у Француској јесу сасвим покварени: у Белгији и у Немачкој тако исто . . . Грађанин Бонхорте из Магдебурга, пошто је 24 сахата у притвору држан, предат је оној сортиниткова што се судије зову . . . . . Судије су непокретиви и неповредиви, истина: али инак могу они једног дана затегнути — личину.“

У последњем грађанском рату у Француској, социјално-демократска партија беше представљена у комуни Париској, која на челу покрета стајаше. Колико она и ту беше готова да употреби силу за цељ, показује проглас комуне од 4 априла 1871, у коме се вели: „ако би наши непријатељи погубили којега од наших војника, ми ћемо, као у одговору њима, стрељати два пута толико од оних њихових људи, које као заробљенике и таоце у рукама имамо. Било по што по то, ми ћемо да узимамо главу за главу“ или по њиховим речима: „око за око, зуб за зуб (Nous rendrons oeil pour oeil et dent pour dent).“ Како је социјално-демократска партија прошла са својом силом, то нека каже историја Париске комуне. А ми ћемо да изложимо овде по каквим начелима мисли она да преобрази друштво.

По социјално-демократској партији права основа друштву јесте радиност, па и будуће уређење друштва треба свести на ово: да се укине разлика која дели раднике од

њихових господара, те да више небуде другог друштва, него само друштва радника, који ће се у радњи делити на разне струке, али ће сви једнаког стања бити; па онда, да се уведе радничка (индустријална) и привредна влада, на место политичне, као што је то још С. Симон наговестио.

„Да се политична влада замене индустријалном и економном, то је битна идеја социјализма“, вели Верморел, па наставља: „револуција коју је Прудон разјаснио, има да уведе организацију привредних сила, на место јерархије политичних звања и чинова.. Није више питање о другачијем облику, него о другачијој примени власти. Влада нетреба да буде више ништа друго, него сама администрација; а та администрација треба да има за предмет индустријалне и економне интересе, а не политичне, који се оснивају једино на антагонизму између слободе и ауторитета.. Политика је имала своју улогу у прелазноме стању, које још траје; улога та јесте: да се обори деспотизам и задобије слобода. Пошто се једном слобода добије, позив политике свршује се; а парламентаризам, који политичне антагонизме овековечује, излази на само подражавање неплодне агитације, и он треба да се повуче испред социјализма. Преображај владе и друштва предвиђаху револуционари од 1789. Говорећи о уговорима између Француске и Шпанске, Мирабо питаше (у народној скупштини, 21. августа 1790): да-ли ће Европи требати политике, кад у њој небуде више било ни деспота ни робова. Може бити да није далеко оно време, кад ће слобода сасвим овладати и у староме и у новоме свету, те ће учинити да се оствари оно за чим филозофија тежи, да се род човечији ослободи од злочинства рата, па да се прогласи светски мир. Тада ће срећа народа бити једина цељ законодавцима, једина снага закону, једина слава држави. Тада ће се и нужне страсти пре-

творити у политичне врлине, те неће више крвавим свађама раздирати дух братства који треба да уједини све народе и све људе“.... Нови образац (формула) друштва тако препорођеног, биће — додаје Верморел — федерација, слободно удружење грађана по њиховим интересима и њиховим наклоностима, на основу уговора, који ће се узаконити слободним договором и личним сагласијем свију који хоћеју да у друштву живе. Друштвени уговор треба да буде акт којим ће човек и човек признати своју узајмну једнакост и узајмну способност, па одрећи се сваког присвајања владе једно над другим, и удружити се да би развили своју производну снагу и мењали се услугама... Друштво дакле постаје слободно удружење, на место да остане јерархија; а друштвена власт неслужи више влади, него напредку свију... Економни интереси треба да буду главни предмет федерације. Ваља оделити оно што је лично, и што никако нетреба да уђе у уговор; треба даље разликовати оно што је неодољиво нужно, и на што свакоме треба да се ујамчи право и учешће; најпосле мора се разликовати и оно што треба да буде заједничко, и да се заједнички употребљује, па да се отуд има највеће узајмне користи... Тако да се саставе федеративне задруге (групе), задруге стручне, свака за извесну корист, или за извесну цељ. Свако ће моћи да буде члан више задруга, па и ове ће међу собом моћи правити уговоре савеза. — Ми означујемо федерацују само као образац за преображај, који ће доћи пошто се револуција изврши, пошто нестане идеје отачбине и народности, деобе на сталеже и антагонизма између народа. У томе смислу федерација јесте основа свима социјалистичким системима, основа општини комуниста, фаланзи фаланстераца.“

Можемо додати, да је у томе смислу и комуна, која се у Паризу у Марту 1871. беше прогласила, хтела

„федеративну и социјалну републику.“ Она појимаше федерацију као одрицање од народности и државе. Она је хтела: да се Паризу остави слобода, да се уреди као што сам за најбоље нађе, а да се остала Француска у то немеша; па онда, да се и Париз са своје стране одрече сваког мешања у послове осталих делова (департмана) Француске; даље, да се свака општина уреди сасвим независно; — да разне, слободно састављене задруге, или општине, праве слободне савезе за узајмно осигурање својих права и своје независности; — да се више непита за јединство народа и земљишта; — да се зна само за скуп (агломерацију) савезних општина, а тај скуп да се опредељава једино интересом уговорача, без обзира на питање народности, или земљишта; — да небуде више државе, или усредсређене (централне) власти, која би стајала над општинама, те им свој ауторитет наметала; — да буде само друштвене (колективне) снаге, коју ће федерација општина развити; — да та снага служи за одржање и осигурање савезничког уговора, а да никад неможе постати нешто што би стајало над савезним општинама, онако као што данас држава стоји над општинама и над друштвом; — накратко, да се укине усредсређена и народна држава, па да се општинама остави савршена слобода и независност, тако да настане ан-архија, т. ј. одсуство усредсређене (централне) власти. Савршено слободне општине сматрале би се, по самој природи ствари, као солидарне међу собом. А да би што снажније осигурале своју слободу, оне би се федеративним уговором тешње свезале. Уговор тај обухватио би све што се тиче заједничких интереса, као: размену производа; осигурање личних права; јавне грађевине и велике јавне послове; узајмну подпору противу ма каквог нападања. —

Такав је дух којим данашњи социјализам дише.

IX.

Ваистину, ако се запитамо колико је једнакости и правде у друштвеноме свету, оваквоме као што се затекао, морамо признати да је у многоме изазвана борба коју социјалисте воде.

Напред смо изложили, како се неједнакост и неправда огледају у свима гранама друштвеног живота, кроз све векове историје. Ако бацимо поглед на данашње стање људског друштва, увериһемо се да и у њему много неправде и зла има. Тако скоро у целој данашњој Европи друштвено уређење више се оснива на сили, него на праву.

На међународном пољу сила и освојење служе на делу као основа за ред ствари. Јачи се шире и господаре о трошку слабијих. Незајажива грамзивост силних за све даљим ширењем, одводи и најбољу радну снагу са производног поља привреде, у неплодне војске и проклете ратове; она пије најплеменитију крв људску.

Подигнуте и подупрте бајонетима државе силних, далеко од тога да представљају слободу, једнакост и братство, своде се на одношај „господара", или владе, према „поданицима." Духовни и светски деспоти, са својим свитама и лакејима, са кабинетским, дипломатским и бирократским софистима, са организованим интригама и шпионством, са растућим оружањем и „милитаризмом", са финансијском грабежи, са гомилама царинара и сабирача пореза, са спекулантским организаторима јавних зајмова и дугова, са монополистичким и привилегисаним предузимачима и капиталистима, који своје раднике као на удици држе, са зеленашким и каишарским каматницима, са језуитском калуђерштином и готованском поповштином, са деморализованом интелигенцијом: зар неоправдавају осуде које се управљају противу владајућих зала? Примери благовања и разметања о туђем трошку што озго

долазе, трују јавне нарави, одгајују сурову саможивост, и подривају у темељу друштвени живот. Прикупљен у руке малог броја, капитал служи као оруђе сили својих ималаца. Помоћу њега ови покрећу, развијају и унапређују, или заустављају и уназађују радиност, како им кад у рачун иде. Велика занатска и трговачка предузећа, гвоздени путови, канали, рудокопи, напредак пољске привреде, школе, књижевност, просвета, црква, све то зависи од капитала. Неправедно тециво и богатство на једној страни, шире убожарство на другој. Што више неправде и неједнакости у имаовини и стању, тим мање слободе и једнакости на грађанском и на политичном пољу.

Свакојако, треба признати да социјалисте имају право кад тврде, да неједнакост и неправда доносе зла која друштвено тело изнутра гризу. Тако исто треба им признати, да су они, претресајући зло стање друштва, припомогли да се одкрије и расветли понека замашна заблуда и погрешка у владајућим мнењима и установама на пољу привредног, политичног, верозаконског, просветног, и уопште друштвеног живота. А највише заслуге имају социјалисте, што су припомогли да се пробуди и рашири свест о значају и о моћи удружења (асоцијације). Тек одкада је настало удружење међу радницима, почело се стање ових поправљати. Удружење је права помоћ противу личне усамљености и немоћи, оно извор нове снаге на пољу привреде, науке и свеколиког покрета и напредка друштвеног.

Али, у питању о новоме уређењу друштва, социјалисте немогу се похвалити, да су много привредили.

Ту начин и правац њиховог умовања застрањује од праве науке.

Наука се темељи на позитивној основи. Она проматра оно што је било, што јесте и што бива, да би трагом самих појава, догађаја и дела дошла до извора истине.

Она тако рећи у недрима саме природе истражује законе природне. А одкривајући природни ред ствари, она се неограничава да само констатује тај ред, него тежи да расветли и оно што му је противно, и да га критиком очисти и оградн од свију заблуда и погрешака, које га кваре, или које његовом развитжу сметају.

У томе су подпуно сагласне све праве науке. Па на тој основи и наука о друштву поставља себи задатак да из природе човека такве као што је, изведе природни закон друштва, да у природним нагонима, способностима и потребама човека одкрије клицу друштвеног развитка.

Социјалисте као да неверују у природни ред друштвеног развитка. Јер у ономе што у ствари јесте, они непризнају никакве клице за напредујући развитак; по њима цео владајући ред ствари треба из темеља оборити, па на развалинама истинскога и виђенога света, подићи уображена и невиђена друштва. Ту у очима њиховим као да је све могућно. Небо и земља, Бог и свет, све је то предмет њиховог планирања. Друштво и човештво то је за њих што и лончарско блато за оне који лонце праве: они по вољи кроје законе и установе, преврћу фамилију и собственост, месе као неко тесто капитал и рад, навијају и покрећу људе као неке машине, дају свему свој „тон и правац“, калупишу целу васпону по своме идеалу. На место да испитују природу ствари, они се предају игри уображења; на место да изучавају природне законе човека и друштва, они измишљају нове системе и планове. Ходећи за уображењем, они лако падају у заблуде, које их са истином и науком у несагласност доводе. Несагласни са истином и науком, они и међу собом и у себи самима немогу до сагласности да дођу. Отуд онај неброј система и школа, што их је социјализам развио, и што их он непрестаје развијати.

Здрави разум неможе узастопце пратити социјалисте у лавиринту њихових узора и планова. За истину доста је, ако се и главније заблуде социјализма означе, па ћемо и ми да бацимо поглед само на такве заблуде.

X.

Социјалисте деле се поглавито, као што смо напред казали, на праве комунисте и на ограничене комунисте, или просте социјалисте.

Праве комунисте означују неједнакост као извор свему злу у друштву, па теже савршеној (абсолутној) једнакости као узору своме.

Ту они неразликују неједнакост која је израз саме природе, или природну неједнакост, од неједнакости која је изнуђена, или од изнуђене неједнакости.

Природна неједнакост јесте израз природних особина личности; она води деоби радње и размени услуга и производа међу људима. Разлике у имаовини и стању које се оснивају на неједнакости природних особина, или услуга друштву учињених, јесу само угодне слободи, правди и напредку.

Али је другачија изнуђена неједнакост.

Изнуђена неједнакост развија се на основу повластица и монопола, које неколицина, или мањина, себи присваја и за себе одржава о трошку природног права свију других. Таква неједнакост излази на „лоши навад“ да се о туђој муци живи и благује; она незначи развитак, него значи угњетавање природних нагона, потреба и способности.

Ако је у неједнакости тражити извора злу од кога друштво страда, треба знати, да је тај извор само у изнуђеној, а никако у природној неједнакости.

Који неразликују изнуђену неједнакост од природне неједнакости, понајвише падају у исту погрешку и што

се једнакости тиче. Њихов узор јесте абсолутна једнакост стања: а они неразликују природну једнакост од изнуђене једнакости.

Абсолутна једнакост стања треба да изражава абсолутну једнакост способности и потреба. А, као што смо напред видели, и међу самим социјалистима има их који хоће да се уживање свакоме по његовој способности и потреби размери, и који тиме признају да способности и потребе нису у свију једнаке.

Правим комунистима неможе се одобрити и што слободу човека друштвеној власти жртвују. По њима друштво би било властно, да одређује шта и колико ко да ради и ужива: да из дана у дан располаже човеком. Дајући друштву толику власт над човеком, комунизам недаје личности никаква јемства противу злоупотребљења те власти. А зашто он хоће да личност буде подчињена друштву? Јер предпоставља, да је човек у слободи непријатељ друштву, да личност, кад се себи самој, или својој природи остави, хоће да о туђем трошку задовољи своје нагоне и потребе, да граби и отима од других све што може, да на све стране прави сукобе, сеје мржњу, непријатељство и рат. Али, ако личност по својој природи није способна да другоме добро чини, и да друштву пријатељ буде, она неможе бити способна ни да се своје слободе, својих нагона и потреба за љубав друштва одрече. Потоме и комунизам пада у саму противуречност, кад предпоставља да човек по природи није пријатељ друштву, па ипак тражи од човека да он своју личну слободу друштвеној власти жртвује. С друге стране да рекнемо, да би човек збиља био способан да своју слободу и себе прегоре за љубав друштва. Али, ако би му се признала таква способност, ова би доказивала да је он по природи пријатељ друштву, а не непријатељ, јер само ко љуби друштво, може бити способан да му себе

уступи. Искати од човека да своју личност друштву жртвује, а недати му личне слободе у којој једино своју способност за самопрегоревање изразити може, то је очевидна противуречност. Комунизам иде још и даље у својој недоследности. Он осуђује владајући друштвени ред, и тиме признаје да друштво може грешити. И опет даје он друштву свуколику власт над човеком! Зашто да се човеку неби оставила лична слобода као природно јемство противу власти друштва, за коју се признаје да се и на зло употребити може? Хтети одузети човеку личну слободу, па предати сву власт друштву, незначи водити рачуна о правој природи човека и друштва. Зар друштвом може да управља неко други, а не опет људи? И зар људи који управљају друштвом, нису онако исто погрешиви као и они над којима се управља? Ако је осуђивати погрешивост у једноме човеку, треба је осудити и удругоме: то најбоље треба да знају они који абсолутну једнакост проповедају. Најпосле, противуречност је, и кад се једнакост сматра као закон за људе, који се замишљају као лично противни једно другоме. Зар из живих извора природних противности, да се закон једнакости изведе?!

Сад да се запитамо, да-ли је збиља личност, кад се остави себи, својој слободи, непријатељ друштву.

Историја одкад зна за људе, зна да они у друштву живе. То доказује да је у природи личности друживост, а не непријатељство. Створења која би по природи била једно противу другог, неби живила у друштву, него подељено, усамљено. Истину коју је историја на делу осведочала, потврђује и научно промaтрање живе природе људске. Све што битно одликује ту природу, тежи сагласности и узајмности као највишем закону. На први мах рекло би се, да личне особине противустављају човека човеку. Али, кад дубље загледамо у природу ствари,

уверавамо се да баш те особине чине, да људи осете потребу дружевног живота. Као скуп својих особина свака личност тежи да се за себе развије, да по своме нагону, по својој памети и по својој вољи за своју потребу ради. Али, тек у друштву и помоћу друштва може личност да се подпуно развије, и да својим природним нагонима и потребама као што треба одговори. У друштву личне особине налазе своју вредност у радној деоби. Деоба у радњи усавршава личне способности и лични рад, даје могућности да се све у већој мери и у већој разнострукости производи, па да се и лични нагони и личне потребе што подпуније задовоље. У радној деоби сваки рачуна да се производима и услугама менује са другим људима; и зато сваки мора да мисли на интересе и потребе других, мора да што учини или произведе за друге, те да може очекивати, да и други за њега раде. Ма колико саможивости да би се замислило у личности, сагласност и узајмност остају природни закон за људе. По томе закону људи се узајмно траже, и у радњи деле; по томе закону они се услугама и производима менују; по томе закону они једно за друго раде, и могу да своје способности са својим нагонима, своју привреду са својим потребама, и своје уживање са својим производством у равнотежу поставе.

Кад су сагласност и узајмност у самој природи људи, оне се само слободним развитком те природе изразити могу. У томе смислу и наука учи, да је слобода човека природни услов и природно јемство за развитак и напредак друштвеног живота.

У својој предпоставци, да је личност природни непријатељ друштву, комунизам поставља себи задатак да изнуђава сагласност и узајмност у друштву. Али, питање је: како да се изнуде сагласност и узајмност међу личностима којима је противност и непријатељство у природи?

Неби-ли ту пре свега требало саму природу личности из темеља променити. А камо те снаге и памети што би могла још и такву промену извршити?! Из искуства најбоље се зна шта комунизам на делу може. Није-ли комунизам први облик друштвеног живота код дивљачких племена? Па шта налазимо у овиx? Морално, умно и материјално сиромаштво и убожарство. А и каква развитка, напредка и добра да буде онде, где се личности као осуђене око друштвене власти обрћу?! Комунистичка изнуда одузима личним делима сваки значај врлине, претвара људе у живе машине, спречује развитак њихове собствене природе. Тек пошто је изишло из повоја комунизма, човештво је могло почети да се развија и да напредује.

Који се у последње време под именом „социјалних демократа“ истичу, одричу се правог комунизма; али оно што они траже, излази у ствари на што и комунизам. Неки од њих јесу задружњаци (колективисте), а други узајмничари. Да се на место приватне собствености уведе заједничка, која ће се под аренду давати; да се оруђа рада „социјалишу“, и т. п. све то излази на ово: да се одузме човеку оно у чему је права снага и достојанство његово, а то лична инцијатива, па да му се натури туторство неке силе, која се истина друштвена власт зове, али којом на делу ипак смртни и грешни људи дрмају. Друштвена власт, у лицу својих званичника, морала би бдити над заједничком имаовином, и недати задругама које би је под аренду узеле, да се међу собом надмећу (да конкуришу); она би морала особито противу слободе у привреди на опрезу бити, и чувати да се том слободом непокварн једнакост, и неуведе неједнакост стања. Под изговором „да се оруђа рада социјалишу“, би се, најпосле, и сами човек претворио у оруђе рада. Њему би се одузела слобода располагања са тим

оруђама: а без те слободе његова улога на пољу привреде и производства неби се много разликовала од улоге простог оруђа. Друштвена власт све би прогутала, па би и над човеком тиранисала.

Социјалисте доводе човечије право од човечијег рада. Проповедајући да рад даје право, они неће да знају ни за другу собственост, него само за ону коју представљају производи рада.

Ако би само рад давао право, онда би то право требало признати и за теглећу стоку. Али, право се неизводи из самога рада, него из целе природе човечије: а ова се изражава умом, вољом и савешћу, слободом и одговорношћу. Слобода развија личне способности и дарове, личну снагу и вредноћу, личну увиђавност и штедљивост. На слободном развитку и слободном употребљењу личне способности и личних дарова, личне снаге и вредноће, личне увиђавности и штедње на привредном пољу, оснива се и право собствености. Оно је такорећи награда личне способности и снаге, личне вредности и штедње: оно — отеловљење човечије слободе. Кад се људи узајмно менују производима и услугама, сваки у цени својих производа и услуга, прима друштвену оцену и друштвено признање својих производних и привредних својстава. Та оцена, то признање јесте освештање личне собствености, па ма какав облик да би ова имала (била она пољска имаовина, земља, или кућа, или новци, или алат, и т. д).

Социјалисте деле покретну собственост од непокретне: па допуштају прву, а непризнају последњу. Земља и њена природна плодовитост није производ човечјег рада, веле они, па закључују да она неможе бити ни собственост човечија. Да тај разлог неможе у делу вредити, томе дају доказа и сами социјалисте кад предлажу колективну собственост. Треба их само запитати: зашто да више људи заједно могу имати земље у собствености, а један човек

за себе да неможе? Зар право друштва незначи скуп права што их његови чланови имају? Па онда, ако је лична собственост крађа, крађа је и заједничка (колективна) собственост, са правног гледишта. Ако се право собствености неби дало извести из природе личности, неби ни из природе друштва. То је бар јасно, да се друштво састоји из људи, и да је друштво ради човека а не човек ради друштва. Ако би личност значила нулу пред правом, онда ма колико личности да би се заједно узеле, оне би остале то што би значиле, т. ј. нуле.

Као што се пра̀ва и дужности изводе из саме природе човечије, тако и собственост, кад се оснива на слободи једнакој за све и за свакога, неможе имати противу себе друштвено право. Друштвено право јесте скуп права свију личности што друштво сачињавају; а собственост значи, да свака личност своје природно право употреби, да своје умне, моралне и физичне собствености развије, да као што најбоље уме природу за своје цели употреби, да слободно располаже оним што по праву произведе и стече. Тврдити да собственост која се оснива на природном праву човека, на слободи једнакој за све и за свакога, да таква собственост јесте противна друштвеноме праву, било би колико и тврдити, да може бити права противу права, а то је очевидна бесмислица.

На пољу практичне привреде све говори за личну собственост. Шта вреди земља без привредне способности човека? А ко да развије привредну енергију, ко да о своме трошку и својим знојем наплођава, и у добром стању одржава земљу од које није господар? Упоредимо само обштинске земље са приватнима, па ћемо и на делу уверити се, да је лична собственост за напредак пољске привреде нужна. Обштинске земље обично се горе држе, и више непроизводно леже, него оне које су лична собственост. Може се рећи, да су обштинске земље као нека крава,

коју би сви хтели да музу, а на коју нико немари да троши. Почем се сваки отима да општинске земље само ужива, а нико неће да се брине како да се оне у производној снази одрже, ништа обичније него да те земље, пошто се изцрпеју, залудно леже. А ко и да штеди, ко да својим трошком и трудом одржава у доброме стању земље, од којих вуку корист и толики други, што неделе и жртве које су нужне да би се оне у стању плодовитости одржале? Нетреба заборавити, да је лични интерес живи покретач за привреду и производство, и да се тај интерес тек личном собственошћу до праве енергије пробудити и развити даје. Укинути личну собственост значило би одузети производству и привреди покретачку снагу, и тиме отворити врата оскудости и убожарству. Нека би се још увела једнакост уживања, и нека се неби водило рачуна о неједнакости усиљавања, способности, заслуге и штедње, па би се оскудости и убожарству савколики мах дао. Ако-ли би се водило рачуна о неједнакости способности и заслуге, онда би се опет промашила социјалистичка цељ; т. ј. друштво би и даље остало подељено на богаташе и сиромахе; сиромаха би и више било него иначе, а колико би више њих било, толико би мањи био део уживања за свакога од њих.

И политични разлози говоре за личну собственост. Ова је вазда била бедем за грађанску и политичну слободу, а противу насиља и тираније.

Од собствености која се оснива на слободи једнакој за све и за свакога, на правној привреди, и на узајмној оцени и размени производа и услуга, треба разликовати собственост која се оснива на освојењу и грабежи, на повластицама и монополима, на изнуђеној неједнакости, накратко: на сили и неправди. Такву собственост и наука осуђује и одбацује.

Као у питању собствености, тако и у питању рада друштво неможе имати никаква права противу права личности,

било да би хтело наметати, било да би хтело ограничавати и закраћивати рад, или ујамчавати га и организовати. Наметати рад, значи ујармљивати и угњетавати радника, а то је начело робства и касте. Закраћивати рад, значи газити и потирати право живота; а на то излази и организовање рада. Организовати социјално рад, значи ударати на личну слободу, која у раду, као и у собствености, јесте најбуднија чуварка и заштитница личног интереса, што човека и друштво напред покреће.

И у питању о капиталу социјалисте падају често у заблуду. Они ту гледају само на господаре фабрика, на богате пољске имаоце, на банкере, на велике предузимаче и капиталисте, па изричу као правило да „капитал експлоатује (цеди) рад": а заборављају да капитала има много и у рукама самих радника, ако под овима треба разумети и пољске привреднике и занатлије који од својих руку живе. Да се удара на монополе, на повластице, и на сваку неправду која чини да се капитал у рукама неколицине, или мањине, на штету већине, гомила и злоупотребљује, то разумемо. Али, да се и самоме капиталу рат оглашује, што у неправедне и нечисте руке пада, то изгледа као „кад би се са прљавом водом и дете из корита избацити хтело." Треба правити разлику између капитала који се на основу слободе и правде тече и употребљује, и капитала неправедно стеченог и зло употребљеног. Где влада слобода и правда, ту неможе вредити пребацивање: да оно што се на капиталу добије, јесте пљачкање рада, и да је рад једини производан. Колико је производан рад без капитала, то се може видети код убожарских дивљачких племена. У ових рад једва доноси колико да се живи „из руке у уста." По правилу, сви морају да раде; али, једнакост којој води рад без капитала јесте једнакост у сиромаштву, а не у благостању. Па кад је извесно, да рад тек у друштву са капиталом

може да развије привреду и производство до праве снаге, онда зашто да се капиталу као и раду непризна заслуга за производство? Зар капитал и сам непредставља рад? Није-ли он заштеђени производ свршеног рада, који се улаже у ново производство, да би се тако рећи сједињеном снагом прошлости и садашњости спремило богатство будућности? Та ако је прости рад производан, зашто да неби био производан, и још производнији, рад који се на штедњу подупире, и коме штедња даје облик нове снаге? Да је оно што се на капиталу добије отето од рада, то може тврдити само који неће да зна за природни закон народне привреде. Капитал може уцењивати рад, и располагати са овим као са оруђем, само где владају повластице, монополи и неправда; а у слободи и правди одношаји између рада и капитала уређују се на основу конкуренције у понуди и у тражњи. Ако се нуди више рада, него што га се тражи, конкуренција између самих радника обориће на ниже радничку плату. Ако-ли се тражи више рада него што га се нуди, онда ће конкуренција између предузимача повисити плату радницима. Тако ће се ова опредељити час на корист предузимачу, час на корист раднику; али нити ће капитал над радом, нити рад над капиталом господарити као над оруђем, и експлоатовати га. По правилу повећавање радничке плате треба да означава живи развитак и добро стање радиности, а то је у интересу и самих капиталиста, као предузимача.

Да је плата радничка само нови облик робства, као што неки социјалисте тврде, и то је једнострано и претерано. Шта је радничка плата? Когод прима какву награду за своју радњу, на ма какве струке та радња била (занат, вештина, јавно звање и т. д.), сваки тај припада онима који имају радничку плату. У тај ред долазе, дакле, и „највиши“ државни званичници, у данашњим др-

жавама, па и сами владаоци. Начело по коме се овима плата дели, јесте оно исто по коме се и другима радницима плаћа. Ако је, дакле, плата за ове последње облик робства, она је и за оне прве; а то и сами социјалисте одричу, ограничавајући питање о радничкој плати само на оне који од својих руку живе.

Нетреба заборавити, међутим, да је стање радника у извесним земљама кобно и очајно. Али за поправку тога стања, треба зрело оценити шта је у истини право и могућно. Где се на слободу рачунати може, ништа простије, него уводити и подпомагати удружење капитала и рада у производству, и радити да интереси и потребе радника буду заступљени у народном представништву, као што о томе и раде радници у Инглеској, у Швајцарској, па и у Француској, и у Немачкој. Последњи покушаји „социјалне револуције“ у Паризу потврдили су да преке и крваве мере од зла само горе праве. —

Назив „социјална демократија“ намеће мисао као да између социјализма и демократије има неке истоветности и неког савеза. Да видимо је-ли то тако.

Демократија значи да друштво само над собом влада и управља, на основу слободе једнаке за све и за свакога. Она је тако рећи влада правде. Где се свима и свакоме признаје једнака слобода, ту је свако властан од себе, свако живи и ради по своме разуму, по својој вољи и по својој савести, а над целим друштвом влада свест и воља свију, или општи разум и општа воља.

Социјализам позајмљује од демократије тежњу за једнакошћу, али он дели питање једнакости од питања слободе. Једнакост коју он хоће, јесте једнакост стања и благостања; а ту једнакост мисли он да постигне узносењем и ширењем друштвене власти над слободом човека.

Демократија неда се појмити без слободе једнаке за све и за свакога. Она ујамчује „свакоме своје“, ујамчује

средством закона једнаких за све. Она хоће да се човек учовеча, да буде човек, па тек за човека, који зна за што је на свету, и како да буде што треба да је, тражи она благостање. Уколико социјализам дели једнакост од слободе, он нема права да име демократије на себе узима.

Демократија, као што се данас појми, узела је полета у 18. столећу, развитком либералних идеја, које је философија покренула, и које се дају свести на ово:

Прва снага од које у друштву све долази, јесте човек. Човек развија производну снагу; производство служи човечијој потреби. Посећи клицу свога развитка у себи самоме, човек се све боље развија што се слободније покреће и ради. Слобода доводи његов развитак до цвета, његову снагу до вршка. Усавршујући себе човек шири своју владу и над природом која га окружава. Човек који разуме природу, и уме да је употреби, који уме да наплођава земљу, да спрема и дотерује производе за своје потребе, да снагом мисли свезује садашњост са будућности, да штедном ојачава изворе производства, да на основу радне деобе и размене производа и услуга доводи своје способности на равну меру са својим потребама, и своју привреду са својим уживањем, такав човек јесте прва снага у друштву.

Све слободом, све човеком за човека, то је последња реч демократије. У своме развитку на пољу производства, слобода се назива слобода рада, или слобода привреде; а у својој пуној властитости над производима своје привреде, она се зове слобода собствености, или право собствености.

„Слобода и собственост“ (Liberty and property) беше усклик народног устанка у Инглеској (1688). „Свако да ради слободно, и свако да слободно ужива плодове своје радње“ изрекоше Американци у своме акту независности (1776). „Слобода, једнакост и братство“ беху израз ко-

јим Француска револуција (1789). освешта демократију. Од тога времена демократска свест непрестаје означавати слободу личну, слободу привреде и слободу собствености као једну исту и нераздељиву истину, и као једину сталну основу друштвеноме реду.

Социјализам неће никако слободу собствености и слободу привреде, него хоће да заједничким радом и заједничким капиталом, заједничком производном снагом, подчини личну слободу друштвеној власти. Толико се он разликује од демократије, толико је несагласан с њоме!

Социјалисте неће слободу за личност, али је хоће за општину. Ту они долазе у противуречност са собом. Друштво је ради човека, па и општина неможе имати природнијег позива, него да служи човеку као својој највишој цели. А какву услугу чини човеку општина која му личну слободу непоштује и незаштићава? Помаже му да до благостања дође, одговарају социјалисте. Али, благостање без слободе нечини човека човеком: природа човечија изражава се умом, вољом и савешћу, слободом и одговорношћу. „Ако социјализам, вели разложно Вашеро, нема ништа друго да понуди човештву него своје масне попаше, он га своди на улогу стада, и тада му се може одговорити: за слободу и за достојанство човека убожарство, неред и анархија на привредном пољу јесу бољи, него и најмасније попаше социјализма.“ „Производи се гаје за људе, а не људи за производе“, вели разумно Дроз.

Федерација општина за коју социјалисте свој глас подижу, неби била никакав нов покушај у свету. Италијанске републике и савез слободних општина на северу Европе, у средњем веку, беху у ствари федерација какву социјалисте траже. Али је историја потврдила, да таква федерација недаје колико треба јемства ни противу освојачке силе с поља, ни противу војеног деспотизма унутра.

Да би једним махом све по данашњем свету превр-нули, на нов ред ствари увели, социјалисте раде да на основу удружења и на пољу активног отпора спреме такозв. социјалну револуцију.

Радити да се друштвени ред једним махом из темеља преврне, значи неводити рачуна о природном закону друштвенога реда. Друштвени ред излази из природе човека. Какви људи, такво друштво. Хоћемо-ли да друштво буде боље него што је, онда незаборављајмо да се то може постићи тек помоћу нагона, способности и потреба развитка што их природа човечија у себи носи. Које друштво неби у природи својих људи имало клице и закона за развитак и усавршање, или које се својом унутрашњом снагом неби могло из себе преродити: то друштво морало би угинути, па ма колико да би се оно из темеља превртало. Па кад се друштво само развитком и усавршањем човечије природе развити и усавршати може: треба признати, да друштвено питање нестоји над питањем о човеку и о слободи, него да је оно овоме подчињено. Слобода развија и усавршава природу човека: слобода удружује духове, и чини да се они менују мислима, искуством и знањем, да се причешћују истином. Сагласност у истини води сагласности нарави и карактера, воља и дела, па и сагласности интереса. Сагласност интереса упућује све људе да раде сваки за добро свију и сви за добро свакога. Тако је слобода природни закон друштвеног живота, и обштег благостања.

Оснивајући све на природном реду ствари, демократија неузима на себе да измисли нове законе, нов план за уређење света, него тежи само да изучи законе који су вазда владали, и који никад неће престати да владају светом, законе природне. У својој тежњи она се узда у науку, па усваја све што је напредак науке за човека и за друштва осветтао, било у привредном, било у

политичном, било у ма ком погледу: а нетражи да све из темеља преврне. Другим речима: демократија тежи да у свету таквоме као што је, одкрије клицу његовог развитка и начело његовог преображаја; а нетражи никад законе догађајима и делима изван извора самих догађаја и дела. Поуздана у историју и у философију, она све од слободе и науке очекује.

Тежњу социјализма за общтим благостањем, или за једнакошћу имаовине и уживања, могла би демократска свест освештати само као узор који би своје остварење тражио на основу једнакости умних, моралних и физичних нагона и потреба, способности и усплављања, — једнакости којој се људи тек у слободи и помоћу науке приближивати могу. Али, ако је питање о једнакости којој слобода и наука људе приближују, реч демократија, научно схваћена, доста је да се таква једнакост означи. А придев „социјална“ никако јој није нуждан; томе придеву тим мање може бити места уз демократију, што он, по своме историјскоме значењу, обухвата скуп разних, па често и међу собом несагласних и противних мнења, система и школа. Такав придев пре може да замрси и помете појмове о друштву, него да их на чисто изведе и разјасни.

Преврат који социјалисте под именом „социјалне револуције“ спремају, јесте испод здраве свести о демократији. Демократија, која полази од слободе и једнакости, иде правце братству; а крвави покушаји Париске комуне у 1871. и Шпанских интернационалиста у 1873., показаше, да „социјална револуција“, нажалост, у варварскоме опустошавању и у џелатскоме проливању братске крви неуступа нимало оним деспотима и тиранима, које бајаги и сама проклиње.

Са науком и демократијом, које проповедају начела слободе, једнакости и братства, немогу се никако дове-

сти у сагласност страсти које пустош и покољ међу људима шире. Предавати се таквим страстима, значи на делу давати доказа противу оне сагласности и узајмности, у којима наука и демократија природни закон друштвеноме реду налазе. Осудив' те страсти у лицу војених и политичних деспота и тирана, социјалисте су тиме унапред из рекли пресуду и противу себе, уколико и сами на своју душу узимају грехове које су у оним деспотима и тиранима осудили и непрестају осуђивати.

Не „глава за главу“, и „крв за крв“, или „око за око, и зуб за зуб“, као што социјалисте узвикују, него слобода, једнакост и братство за све и за свакога, па и за противника и за непријатеља: то је последња реч науке и демократије. Ко у истини науку и демократију хоће, тај треба да и слободу, једнакост и братство за све људе хоће. А ко слободу, једнакост и братство неће и за противнике и за непријатеље; ко се дивљачкој освети, и убилачким и крволочним страстима предаје: тај неиде са науком и са демократијом, него иде противу науке и демократије; и тај није пријатељ, него је непријатељ друштву људском.

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

(НАСТАВАК).

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД.

Господарство аустријских ћесара над већином српских земаља, од смрти митрополита Мојсија, до губитка Београда

(1730—1739).

од

професора Гаврила Витковића.

По смрти доброг митрополита Мојсија, по наредби сабора, који се међутим одмах после митрополитова погреба разишао био, остаде да управља народним пословима до другог сабора темишварски владика Никола Димитријевић, као администратор београдске митрополије.

Њега је поверење народа на то место довело, и он је био у пуној мери достојан тако важног места.

У свима важним случајевима, по примеру свог честитог предњака митрополита Мојсија, саветовао се администратор са народом преко писама. И народ га поштено и својски подржавао и помагао.

Но његова браћа владике сваки за се радише да постану митрополити. А поглавито арадски владика Вићентије још одавна вољна креатура бечке господе, који је од својих протектора подстрекиван, покренуо сва агитаторска средства и новцем владиним подпомогнут, одмах по смрти Мојсијеве, почео да ради противу народног кандидата и повереника администратора Николе.

Ова већ поодавна продана душа ни најмање није марила, што је сабор владику Николу одредио за администратора, јавно и отворено је радио противу овог народног кандидата, противу закона сабирао партикуларне саборе, по вајкадашњем леглу калуђерских сплеткаша по манастирима о славама врбовао и митио народ гостбама и разним обманама.

За време безглаварства црквеног, од конца Јула 1730 па до Марта 1731, кад се беше нови сабор састао ради избора новог митрополита, дакле за 7 месеца показала се највећа самовоља српских црквених главара, који су на све стране тумарали, само подрију сабором одређену власт администратора митрополитског Николе Димитријевића, кога је сав остали народ поштовао и љубио.

На челу ових себичних владика стајаше Вићентије Јовановић, о коме већ знамо, како се одавно за себе постарао у Бечу, пристајући у напред на све што немачка и мађарска господа од њега захтеваху.

Ослањајући се на помоћ ове бечке господе Вићентије са негом братијом највеће смутње чињаше у народу. Приликом манастирских сабора, дражаше народ противу митрополитског администратора, и већином су са тих сабора ришћани разилазили се крвавим главама.

Колико су ове владике поштовали црквене законе и народна права, види се и отуда, што су самостално и самовољно сазивали у Срему и у Славонији партикуларне саборе, на овим незаконим саборима износили су за народно јединство по све штетне предлоге. Ове владике ишли су на то, да поцепају јединство српске хијерархије, они су предлагали: две митрополије у Београду и у Карловцима, и два митрополита. Осем тога, по жељи бечке господе предлагали су за народ убиточан предлог, да се општи народни сабор укине, и свака провинција држи засебне саборе, који не би имали и најмање мо-

ралне везе. Такви провинцијални сабори баш су у тој цели измишљени, да сваку заједницу и јединство народа српског униште и сва народна права покосе.

С тога је честити администратор митрополије племенитијим родољубима и знатнијим општинама јавно одмах за ове смутљивце и за њихове планове, и са овима писмено договарао се, како би на пут стали опасној агитацији бечке госпоштине.

У тој цели написао је администратор митрополије писмо из Београда 19. Септембра 1730. год. Србима будимске јепархије, у коме описује по све жалосно стање народа по смрти митрополита Мојсија, које је настало кривицом сплеткаша владика, а наиме владике арадског Вићентија Јовановића, и владике вршачког Максима Несторовића.

Поменуто писмо администратора Димитријевића у изводу гласи овако:

„Благочестивіи и почтенородніи господари Бирови со Ешкȣти и кметови вароши Бȣдимскія, Пештанскія и Свето Андрейскія — — — — — — — — — — — — —

Вашего почтенородіа и во свѧтемъ дȣсѣ сиполѣнiѧ на днешнои почти писаніе пріимивши, и въ немъ написанаѧ всѧ подробнѣ разȣмѣхомъ. Такожде и во извѣстіе вамъ по должности нашеи ва обште-народнихъ сотворити не проиȣштаемь. Ибо чрезъ слȣчаехь сих последȣюштих, аште би се в' чемь обштемȣ статȣ и правицамъ, и добрȣ все народномȣ единою чертою тожмо кое несречно от коихъ припетіе слȣчило; знаю, да би сте ми винȣ о семъ дали. Понеже единокȣпно на дȣшȣ строеніе и правленіе превисочаншіѧ власти и високог достоинства блаженопочившега оца и Благодѣтелѧ нашего, Архіепискȣпа и митрополита бывшаго Моѵсеа Петровича предали и врȣчили до идȣштаго светога сабора Администрирати. Како и со всѧкою моею должностію, по крѣпости и краинемȣ разȣма

силы, по помошти Божіеи, что есть со совѣтом вашимь прилежемь, и таштимсѧ и слѹжимь, да би ми точію мирно били, и да ми сѧ на противъ нечини, кое мене моеи партикѹларнеи персони немогѹ ѹчинити, но всѧ на обштество превосходитъ, понеже моѧ совѣсть чиста есть, да творю ничто дрѹго особно, него что за обштество.

А извествѹемь пакъ что сѧ дѣеть, да знате, и да вамь есть за намѣстованіе, како ниже изѧвлѧемъ: да братіѧ Архіереи наши в' едино колико се може совокѹплѧютъ и нѣкаѧ писма составлѧютъ, а что, и за что, то Богъ вѣсть, и они о ономь нашем вѣдомо ніе, и противѹ насъ протестаціе есѹ чинили горѣ ва Бечѹ код' господина секретара Иосифа Ѿмбрековича, да не има намь декрета Администраторства ради, од двора цесарског солицитирати, за что во Инстрѹкціи депѹтатовъ, токмо за саборъ и отворъ сѹпштанціи стоитъ.

И ово новитат би био, за что предецесори наши Администратори, да ни сѹ тога имали и солицитирали.

Ми инакь сами за добро би нашли, да ніе потребанъ оваки нам декретъ имати ради Администраторства, каде не би имали прежди наши, и каде би и Архіереи наши били подписали сѧ на тастаментъ или наредбѹ покоиного оца и благодѣтелѧ нашего, како и остали честни клеръ и славни народъ, и кад би господствѹюштіи комендирти и провизори ѹ земли без заповѣсти и ѹтврждеміѧ цесарског познавали, непротивили.

А последѹюшти начинъ болше изѧснѹетъ, да есть нам потребанъ декретъ до сабора за болши фѹндаментъ, и за что епископъ Кѵръ Викентіи не обдржава и познае во своемъ писме за такого, него еште намъ заповѣстъ и ордеръ дае, како из предложеногъ екстракта егове книге разѹмѣти хоштете.

И власть и дѣло наше, без знаніѧ нашего во всѣмъ предварѹю, а на противъ и на трѹць нам чинѹ, како

и ꙋ Варадинꙋ заповедали Неделкꙋ, что е должно до сабора, да недае, и Иоаннꙋ Ексархи остали заповедали, да что може на странꙋ оставити, и нам да не да, и да не отнесемо, кое он код' господина Гомбоша хинтовъ и лепи хамови оставио, а из епископіе отнесао где е сигꙋрніе и болше стаꙗти било.

Пакъ такожде видите, что и славонски епископъ Кѵръ Никифоръ (Стефановичь Пакрачки) намъ пишетъ тꙋмꙋлтъ или бꙋнтꙋ (буну) онаго народа, а да е он во своеи епархіи, те би поꙋчавао и возбранивао од зла своемꙋ стадꙋ онако да нечинетъ.

А они негледаютъ и пазет из чесого зло родити се может, и кроз едних онакихъ невешти люди и осталомꙋ народꙋ боꙗти се штете да се не сатворитъ, да пазетъ и чꙋваютъ свое овце и епархію, него странствꙋют и трꙋца и гордини ради, что намъ противꙋ мисле, ходетъ тамо сѣмо, и труде се заповѣдати, да нась не споминꙋ, но блаженѣишаго Патріарха во Сремъ и Бачкои, гдѣ ми сами имъ и без того нисмо заповѣдали, еште ни блаженѣишаго нити нась да номиню. И они сꙋ сами от своего изволениꙗ нась номиниꙗли и прошлаго Авгꙋста 21-го по заповѣди Архімандрита Висаріона от своихъ монастирех игуманима, и съ номиниꙗнꙋтимъ братомъ славонским саборъ ꙋ Хоповꙋ праздновали и держали, без всеꙗкаго нашего знаніꙗ и без обичаꙗ досадашнаго, да без надлежантіꙗ власти дозꙋштениꙗ творетъ; гдѣ ондѣ на сабору изꙗвили, да ꙋказъ има цара Уроша из Вердника ꙋ Крꙋшедолъ принети: и из того ꙋзрока Ꙗзачани с' Вердничани бꙋнтꙋ со орꙋжіами держали, крови и ꙋбиства и многе штете биле, како ћете из приложенаго екстракта видѣти под словом а. И еште Архімандрит себѣ цѣлꙋю Архіепископскꙋ и митрополитскꙋ власть задержава, от монастыровъ фрꙋшкіꙗ горы да онъ всеꙗкіа ствари може расправлꙗти и чинити.

и без дозволенія и всякаго принитанія нашего, и ниже нам объявляетъ.

Кое ово ест власти опште-народнои и црковнои противно, почто онъ облигиртъ есть, но заповѣди власти и наредби нашои чинити, како что протоколъ екстратъ изявляетъ.

Того ради ми хоћемо им како братіи Архіереомъ, тако и осталим тим и дрѹгим писати, каде они то по Инстрѹкціи и пленипотенціи славнаго народа, контенти сѹ, и више делати ся не иматъ окромъ за соборъ и за отвор сѹпстанціи. Тако что е потребно, да они оставляю епархие, и да се ѹ многоначаліе трѹде, но време сабора нечекаю, и за мене да се нестараю за строителство, аште что ми с волом нашом что напротивъ комѹ сотворимо без правично и без разлога, то ћемо ми одговорити. Дрѹгіи же паки сваки свою слѹжбицѹ да чѹва, и редъ что есть ѹстроенъ, зашто хоштемо од селе чинити властію од Бога и славног народа намь даною, како сѹ и прежднии наши чинили, что е по правици сверхѹ оних, кои что тражи, и иште, небѹде се дало и малого сотворити, то и съ праведномъ азистенціомъ свакомъ хоштемо чинити, кои се намъ бѹдѹ противили, како и народни (посланици) многи что нам овако пишѹ.

А зато како находите, да намь ваше единомисліе извѣстите, и да не пронешено сіе за кое ніе да се нечине конфѹзіе, прочее что бѹдемо ново имѣли хоштемо писати к остаемь ваших благочестіахъ."

Из овога писма види се јасно, каквих се жалосних средстава латише несрећне владике, само да постигну своје себичне цели, ма да у томе васцели народ српски пропада.

Добри администратор с правом вели: Народ ме на сабору по препоруци покојног митрополита Мојсија изабрао за привременог управљача православне цркве, и ја се уздах у божју помоћ и са вашим саветом своју по све тешку

дужност извршити до новога сабора: но моја браћа владике нехају на препоруку умрлог митрополита, на саборске закључке и у њима изјављену вољу целога народа. Моја браћа владике скупљају се самољно, и нека писма састављају, а што и за што, то сам Бог зна. Начинише вели протестацију и тужбу противу мене у Бечу, да ми народни секретар Јамбрековић не изради декрет од двора на администраторство.

Но ја вели такви декрет и нетражим, јер и моји предњаци нису имали декрете. И по томе би то било неко новачење. А нашто нам декрети, кад се на тастаменат покојног митрополита све владике подписаше, и нас за администратора признали.

Међу тим незакони поступци наше браће владика учинише, да ће потребан бити такви декрет. Јер арадски јепископ Вићентије сада неће да нас призна за администратора, него нам шиље заповести и налоге, а са још неким владикама, архимандритима и игуменима чини нам сваковрсне инате и пркос.

Они нам, вели, пркосе, и негледају и не пазе какво се зло отуда може изродити, због себичности таквих невештих људи, а бојати се штете за свеколики народ. Ови себичњаци не чувају своје овце и јепархију: „него странствују и инат грдње и поруге чине нами, тумарају и тамо и амо по народу и праве свакојаке смутње.

Тако је вели по заповести архимандрита Висарјона (Павловића потоњег владике бачког) са братом Јеписконом славонијским без нашег дозволења скупљали се 31. Августа у манастиру Хопову и тамо градили сабор, и најзад до тога довели народ те се људи побунили и оружјем у руци тукли се међу собом.

И тај архимандрит Висарјон присвојио је себи власт митрополитску, те жари и пали по фрушкогорским манастирима.

Сви поступци тих смутљиваца противни су власти опште народној и црквеној, по којој би имали све послушати и по томе се управљати, како је оно доконао скоро прошли сабор у Београду.

Да би једном ово безаконе престало, ми ћемо браћи нашој владикама и осталим смутљивцима писати, да без нашег дозвољења не усуде се остављати своје јепархије, и да се оставе „многоначалија." Но сваки нека се покорава саборским закључцима, а што би коме неправо се чинило, нека сваки почека до сабора, на ком ће се преслушати свачија жалба."

Тако се жалио честити администратор Никола хришћанима будимске јепархије. И ови се свом добром поглавару на скоро одазваше у писму свом од 23. Септембра. У истом писму рабре администратора, да најстрожије казни све оне, који би радили противу саборских закључака.

Да би се што јасније видело, колико је било развијена уставна свест у онога народа будимске јепархије, наводимо овде писмо, које су писали администратору, и које овако гласи:

— — — — — разѹмесмо, что и како пишете и повлюете, да неки починю партикѹларно по себе саборе чинити, без свега обште народнога знана и савета, то неблагодаримо, по должность намъ и сваком како дѹховном, тако и свѣтском есте, вздржаніе и трпеніе имети до опште народнаго сабора и конгреса, кое га и ожидамо имети, и дочекати чрез опште народних наших депѹтирти и пленипотенціали. И онда можеть сваки и свое теготи и прошеніа предлагати пред опште народним саборомь. И онда коега нам господь Богь бѹде изабрао поглавара црковнаго, тога хоштемо имати архіепискѹпа. А за садь имамо ваше преосв. господство епискѹпа и администратора српске архіепискѹпіе и митрополіе и поглавара опште народнаго и

црквенога до сабора, по препорȣки свето почившаго госп. госп. оца и благодетела нашего, и потврждение опште народно, да имате власть ȣ свемȣ и над свима до сабора. Што бȣдете веделн за опште народное добро, да гледите ȣправлꙗти и расправлꙗти, а кои партикȣларно ходе и противȣ привилегіе стое без знана опште народнаго и без сагласна од свих провинціа, несȣть народни приꙗтели. Понеже что бȣдȣ кои партикȣларно чинили, и ми за ино не бȣдемо разȣмели, то ми ва овом нашем диштриктȣ бȣдимском хоћемо протишталовати на саборȣ, да ничто не чине без нашего знана. Пошто, како годь есмо достали милость опште народне привилегіе од ꙗсности цес. и кр. величаства и еште од свето почившега Леополда, Иосефа, од овога цес. и кр. Карла VI. потврђене. Сви светопочивши патриꙗрхе, архіепискȣпи и митрополити ништо партикȣларно нисȣ чинили по себе, да намь нисȣ огласили за свашто, поред коега ȣ свемȣ есмо ва саветȣ и договорȣ били, што е за опште народное дело ведело се изтраживати. Тако и сад, да се ничто не чини без опште народног сагласіа и савета, него сви колики, како дȣховни тако и мирски, до сабора да се претрпи, да се молимо крепко Богȣ, да намь дозволи его цес. и крал. величаствие опште народни саборъ да имамо по прошению и инштрȣкции, што се просило код цес. и крала чрезъ опште народне пленипотенціалне депȣтирте. А кои патрикȣларно ходе и противь стое, нека се осталꙗю што е кои почео, а не дай господе боже, да единою чертою што попльзьне се на опште народнои привелегии, а с кога се бȣде стало, нека се добро ȣзмȣ ȣ наметь, что кои твори и чини. А ми се имамо држати цело тврдо темелито поред оно инштрȣкціе и пленипотенціе наших пленипотенциаломь преварȣчене до сабора, а ȣ дрȣго и са

дрвгимы партиквларним ни ва што не хоћемо се мешати нити смо се мешали. С коимь препорвчвемо се итд. — —

Но честити Будимци нису задовољни били само оним, што су писали администратору, већ су одмах у једно исто доба писали свом владици Василију Димитријевићу, у ком најодсудније изјављују, како ће сваки онај одговарати „пред сабором“ и пред „славним народом“, који што засебно без народа и мимо сабора ради.

И ово писмо због енергичног и свесног говора по све значајно овде по оригиналу саопштавамо.

Од вашего преосвештенства писаніа нисмо имели, нити намь известввете, како и что се чини, пошто како овамо код нась гласит се и развмесмо, а и ва писании намь пишвть, да неки партиквларно по себе и по своеи воли саборе чине тамо по Сервии и по Бачкои, и нека писаніа и печате од люди взимаю, и неке потаине послове по себе дають, за кое таково ми неблагодаримо и из тога не видиме бити добра и не хоће добаръ конаць оноꙗ нихноꙗ делв бити.

Ми преосв. госп. за дрвге печате и саборе не знамо, что кои камо ходе и чине по себе партиквларно, него знамо и држимо се васих пленипотенціала поред оне инштрукціе вамь преварвчене од нас на саборв, да онолико солицитвете код цес. и кр. величаствіа, а не више од опште народне инштрвкціе. А ако кои што чини по себе партиквларно, те бвде што противно нашои опште народнои превелеђіи и саборв, и народв бвде на кварь, то онаи нека на себе позорве, и нека има на себе позор, како се бвде одговарати пред сабором и славним народом. А свакомв есте длжность трпети се до сабора опште народнаго. А кад бвдемо се сподобили од ꙗсности цес. и кр. величаствиꙗ, и бвде дозволно, онда кои нам бвде архіепископь и митрополить поꙗвио се двхом светим бити,

онога хоћемо имѣти и на саборѹ. Све колико теготи прошенія, кои бѹде имаю, нека истражѹю и претендираю, а до сабора нека се сваки трпи и предржи. — — — —

А наипаче нам дѹжност госп. Богѹ молити се крепко, да би нам ꙗсность цесарска саборѹ бити дозволио, и онда о саборѹ за поставление Архи-епискѹпа и за прочаꙗ опште народа дела, гледати, смотрити, распраꙗти и ѹчинити. А за садь молимо се, имаите нась ѹ милость отачаскѹю примити, а нась са едним благословеним писанием нагледати и нам известити, како и что творит се, да и ми ѹведели бѹдемо, почто како поꙗвлюет се дело од неки, како и више рехом, незнамо ономѹ делѹ какав конець бѹде.

Међу тим, док су ове преписке трајале, а јамачно по ранијем договору и изазивању владике Вићентија умешали се у ову расправу и бечка господа, и вешто употребише овај њиховим креатурама изазвани раздор, да би што више народу српском нашкодили.

Као што рекосмо, поглавита мисао ових „господствујуштих“, на то је била управљена, да поруше и оно хијерархијско јединство српске цркве, а тим начином да спрече могуће политично јединство српског народа.

Та бечка, господствујушта клика немачких бирократа и маџарских световних и црквених великаша на томе је радила и неке српске владике закупила за ту цел, да оне ново добивене крајеве српске коначно одвоји од њихове браће у Срему, Славонији, Бачкој Банату и у средњој Угарској.

Као што су ова господа успела, да политичко јединство Срба пониште засебним провинцијалним управама: тако су сада на том радили, да небуде у црквенским делима општег народног сабора српског, но да свака провинција за себе држи засебне провинцијалне црквене саборе.

Са овом идејом партикуларних сабора везаше ова господа и другу своју себичну тежњу, да створе два архијепискупата у Београду и Карловцима и два архијепискупа. За ову идеју лако су задобили себичне и властољубиве владике, јер у два архијепискупата требало и два архијепископа. Потоме би двојицу себичњака од једаред задовољили, којима би мало стало до тога, што би с тиме јединство народа српског коначно поцепали.

Но је свест народа српског у оно доба толико јака била, да је народ сазнао опасну тежњу бечке господе, који су ктели да народно јединство поцепају.

Та народна свест најбоље се огледа у писму сабора будимске јепархије од 12. Окт. 1730. год. које је написано, као одговор на писмо администратора Николе Димитријевића од 3. Окт. и. г. И ово узорито и велеважно писмо сабора будимског, по оригиналу, овако гласи.

Ваше благословено писаніе од 3-ћег Окт. примисмо изложена, како из писма благословенаго и преос. господства, тако и од приложенаго екстракта од господе депꙋтиртовъ нашихъ опште народнихъ, кое есꙋ вашем преосвештеном господствꙋ писали.

Из оба писма разꙋмесмо, да наши опште народни депꙋтирти вашемꙋ господствꙋ пишꙋ, да его цесарско величаствие и дрꙋги господствꙋюшти мажарскии епискꙋпи и световни нима сказꙋю о томъ, еже би било да два архиепискꙋпа и две митрополпе бꙋдꙋ; пошто: ако бꙋде единъ архіепискꙋпъ, то они исти госпоствꙋюшти прелати и мажарски статовъ мислеть, и подсказꙋють, своих ползи ради, еже би нась ꙗко враги оцрьнили и опали, да ми себе ва неверство бꙋдемо дали, како они прельсно говорет.

Вашемꙋ преосвешт. господствꙋ писали есмо веће и толико кратъ, да ми православни христіꙗни, обрета-

юштих се ва епархіи бѕдимской и диштриктѕ семѕ бѕдимскомь ва Хѕнгаріи, да никоим начиномь, и никомѕ по любави или ѕловленію господствѕюштих, не хоћемо престѕпити заповедь и ѕредбѕ свето почившаго господина оца и благодетеля нашего вечне памети госп. Моѵсеа Петровича, ѕ свемѕ, што его преосв. госп. есте добри редь за сѫшто ѕредиль и ѕстроиль са опште народнимь саборомь, онога реда и ѕредбе цело темелите имамо се држати. Како после сих преданиахъ веће ненадлежить предлагати васе по редѕ, што и сами знате, но како ѕ првомь пѕнктѕ како ѫсненше гласеть все милосивенше опште народне привилегіе да статѕ расцианскомѕ бѕдеть единь архипастирь.

Тако се ми одговорили есмо и господствѕюштим, да тако бити хоћемо, иначе никако, што и вашемѕ преосвештеном господствѕ обѫвлѕемо, да би и ваше господство такови ответь и одговорь дали. —

Ово је писмо по све важно, јер јасно се огледа у њему свест народња, и што се у њему најеклатантније доказује она голема мржња маџарских великаша према народу српском, која је свакад постојала, но је сада на јавност изишла.

Ко се неће згрозити због такве големе подлости, и безобзирног потварања и опадања ових „господствујуштих“, којима су ови себичњаци и властољупци гледали, да опадну и оцрне српски народ код заједничког владаоца, коме су биле и сувише познате заслуге српског народа, и големе жртве, што је овај несрећни народ подносијо са своје најочитије доказане верности према својим владарима.

Срби су савршено познавали сплетке ових својих вечитих противника и душмана, те су настајали, да преко

својих нарочитих посланика, обавесте аустријског ћесара о сплеткама опадању и потварању оних својих опадача.

Ко би за магновење посумњао о тежњама ових мађарских великаша, тај нека проучи истините доказе у поменутом писму најочитије изказане у речима, које су опште народни посланици чули из усти самога ћесара и остале мађарске господе.

Будимски сабор вели, како су разумели, да су опште народни депутирти писали: „да његово цесар. величаство и други господствујушти мађарски јепископи и световни њима (депутирцима) казују и препоручују, да буду два архијепискупа и две митрополије; јер вели ако буде један архијепископ: то по казивању „господствујуштих“ прелата и мађарских великаша, који то подказују ради своје користи, да би нас као ђаволе оцрнили и опали, да би се ми на неверство дали, тако ова господа лажљиво говоре.

„Но веле будимски саборници: ми смо већ толико пута писали вами господине администратору, да ми православни ришћани из овог дистрикта у Угарској, никојим начином, и никому по љубави, или уловлењу господствујуштих, нећемо преступити заповест и уредбу свето почившег господина оца и благодетеља нашег вечне памети господина Мојсија Петровића, у свему што је он уредио и устројио у договору са опште народни сабор. — —

„И о том (вели сабор) нећемо ни да говоримо, јер прва тачка народних привилеђија очито казује: да српском народу буде један архипастир.

На свршетку свог писма вели сабор: „тако смо ми одговорили господствујуштим, да ми тако хоћемо бити и на том остати, иначе никако, и то и вашем преосв. госпоство јављамо, да би и ваше госпоство тако у том смислу одговорили.“

Тако је сабор будимски одговорио и поучио митрополитског администратора, а сваки се море дивити и

радовати тако јасном доказу народне свести из онога доба одночете борбе са најлукавијим и најподлијим непријатељима.

Но на том нису застали наши свесни предци, но је будимски сабор оног истог дана написао друго писмо народним војничким старешинама, који су у то време на сабору били скупљени у Београду.

Нећемо пропустити, да и ово писмо, као нови доказ народне свести изнесемо за поуку наших читалаца, да се види, како су у оно кобно време Срби из свију крајева преко писма договарали се о народним пословима.

У речи стојеће писмо по ориђиналу овако гласи:

„Благо и племенито високородни господари Оберкапетани, капетани и савъ славни милитарски редъ, намъ братиѧ любезнеишаѧ, ѹ господа Бога и пресвете Богоматере желимо просимо многолетнаго здравиѧ даровати се.

Давно би била дѹжность известие вам и племенитородиѧм вашим ѹчинити. Но ми од ваших племенитородіа есмо ожидивали особно примити писаніе, да би намъ известивали о свемѹ и за свашто: како ви то тамо находите се. Код нас хвала господѹ Богѹ и пресв. его матери есте свеколико мирно и ѹ свемѹ имамо вадржаніе трпеніе до сабора, и стоимо цело, како и до сада есте било. Како сами знате, како светопочивши Архиепископъ госп. госп. Моисеи Петровичь отецъ и благодетель наш, есте еште за живота своего ѹредилъ и поставилъ своего администратора госп. епискѹпа темишварскаго, и ви и ми и народъ поред пленипотенциа и инштрѹкциа од свих колико диштрикта есмо га примили и потврдили за администратора свете Архіепискѹпие и митрополіе белиградске бити до сабора. Тако по дѹжности есте намъ познавати власть Администраторства ѹ свемѹ и над свима, што бѹде се веделю, да следи опште народном добрѹ до сабора. А како сад

его пресв. господство намьваписше ꙋ свом писму, да не хоће да трпе остали епископи опште народнаго сабора и конгреса, пакъ онда да изтражꙋю сваки свое претензие, што кои бꙋде имао, да предложи. Него почели конфꙋзие смꙋтнꙋ междꙋ народом валагати, и почели неке партикꙋларне саборе по себе чинити ва Сремꙋ, ва Бачкои, и ва манастирꙋ Крꙋшедолꙋ 31. Авгꙋста самовластно, есмо разꙋмели, и печате и писаніа ꙋзимлю од люди. Не знамо о чем ли се саветꙋю, и ꙋ кое име дрзаю Саборе по себе чинити, кад знадꙋ сами, да што год бꙋде се чинило, и кои бꙋде чинио Партикꙋларно, а народ за оно не зна, а ꙋ име народно чини, да е оно под протишталациомь и контрадикціомь. Тако и ово од них почипаемо, што чине и дрзаю и не трпе опште Народнаго Сабора, ако што бꙋде стало се од них партикꙋларних, да опште Народнои Саборнои Привилегии бꙋде на кваръ за единꙋ чртꙋ, то нека имадꙋ на себе добро позоровати од народа, пошто она Саборна опште народна привилегіѧ піе само игром или онаким начиномь добивенна, што они чине и починю до сада код Его Ц. и крал. величествиѧ: но е великим трꙋдомъ и иждивеннемь и крвопролитїемь од наших Предкова и наших светопочивших Патріарха Архиепископа и Митрополита до дне сего добро сачꙋвана ничто неꙋкраћено но и више полепшато ꙋ свемꙋ и за свашто: то и сад да гледимо и следимо да бꙋде цело, Свршена она привилегиа обдржата, сачꙋвата, непотакновена до Сабора, како што се есте затекло, и да чекамо од Пленипотецнала депꙋтата наших, поред оне Инштрꙋкцие и Пленипотенцие, што нама на саборе есте преварꙋчена, да поред оне Пленипотенцпала, и ино, што бꙋдꙋ добро солицитовали код Его Цес. и крал. величествиѧ, и нам донели, не више не мане, него што инштрꙋкциа бꙋде заповедала, да се

можемо обдржати; и кадъ бѕде сабор, онда коега намь Господ Богъ дѕхом светим бѕде за Архіепископа и Митрополита и поглавара народнаго показаль и постави на средѕ, того хоштемо имати. А на што конфѕзие, Сабори партикѕларни, кад они есѕ ни за што, код опште народнаго Сабора, Савета, договора, и кои бѕде се ѕ чемѕ постигао, хоће трпети, што бѕде опште народном Саборѕ на противность.

Из овога писма дознајемо, да је у оно време сам народ на свом општем сабору бирао администратора митрополитског. По својим уговорима са владаоцем при свом прелазу у аустијску државу, народ је себи задржао то право, да себи по слободној вољи бира митрополита. По овом ујемчаном праву народ је имао и то неоспорно право, да по смрти овог црквеног поглавара и привременог поглавара или администратора себи изабере.

Ово право народа веома је немило било цесарскои и угарској канцеларији. И живо су настојали ова господа, да и ово право од народа отму. А колико им је до тога стало било, најбоље се види из онога, што сам министар Бартенштајн исповеда у свом извештају на страни 106-ој, где изриком вели: „Кад је дакле толико стало двору, као што је мало-час показано, за добрим ил бар за верним и покорним митрополитом, то неће бити брига у залуд, ако се још за рана стане мислити, кога ће за наследника овоме, који је у том достојанству ево већ више година.“

У поменутом свом писму изказују Будимци оно дубоко поштовање према умрлом свом митрополиту, који је на самрти својој препоручијо народним саборским посланицима за администратора владику Николу Димитријевића. Но мимо изјављеног поштовања, према овој препоруци свога старешине, саборници се управљаху по свом праву,

што се очито огледа у оном изразу: „И ви (војничке старешине), и ми (јепархијски сабори) и народ поред својих пуномоћија и инструкција од свих колико дистрикта есмо га (владику Николу) примили и потврдили за администратора свете архијепискупије и митрополије белиградеске бити до сабора."

Но су ови Будимци Срби законевали, да се и ова саборска одлука поштује и обдржи. Јер вели „по дужности е нами познавати власт администраторства у свему и над свима, што буде се ведело, да ће бити корисно оппттем народном добру до сабора."

Зато изрично осуђују самовољу и незаконе поступке неких владика смутљиваца, за које им јавио администратор, да не ће да се стрпе остали јепискупи до опште народнога сабора и конгреса, пак онда да истражују сваки своје тражбине, што кои буде имао, да предложи. Него почели смутње уносити у народ, и почели су чинити самовласно неке засебне саборе по себе, у Срему у Бачкој, и у ман. Крушедолу 31. Авг., а и то смо вели разумели, да се ти сплеткаши владике и неки архимандрите усудили печате и писмене изјаве узимати од људи.

Незнамо (веле) о чему ли се саветују и у чије ли име дрзају саборе по себе чинити, кад и сами знаду; да што се год буде чинило, и који буде чинио засебно, а народ за оно незна, а у име народно чине, противу таквих закључака унапред се ограђујемо и протестујемо.

Све што су год дакле они смутљивци одпочели, што чине, и што се усуђују, и не трпе опште народнога сабора, ако се што буде стало од њих засебно, те би било народној привилеђији на квар за једну цртицу, то нека се добро узму на ум и нека се чувају од народа.

И сад настављајућ своје писмо ови Срби показују очито, како су они врло добро знали, да оне повла

стице, и привилеђије ни су давали аустријски ћесари народу српском по некој милости, но по заслузи, и по великој трудби овога народа, и због тога, што су њихови предци толику крв пролили у одбрани аустријске државе од напада толиких непријатеља. Ова њихова увиђавност и свест њихова најјасније се огледа у изрезу: „Она саборна опште народна привилеђија није само игром или онаким начином добивена — — — — но је великим трудом и иждивенијем и крвопролитијем од наших предкова, — — — — — и до овога дана добро је сачувана, није ништа украћено, но још у свему и више полепшато. Кад што су дакле наши стари умели сачувати ове наше повластице, тако ми захтевамо, да све што се и како се затекло, да и наши пуномоћници и заступници наши на општем сабору настану код царског величанства, да се ни више ни мање не учини, већ онолико и онако, како им је у њиховим инструкцијама наређено од јепархијског сабора.

На свршетку изказују своју жељу, да кад буде сабор онда, којега поред божије помоћи изберемо за митрополита, тога ћемо и ми признати и поштовати. А на што су дакле оне смутње, они засебни сабори, кад они јесу ни за што, код опште народнаго сабора, савета и договора. И по томе, кои се буде у чему постигао, хоће трпети, што буде општенародном сабору противно. — —

Као што из поменутога писма видимо ствари народне све су више замрсили они несрећни сплеткаши владика арадски Вићентије са својом братијом, као што је Будимцима и о том продуженом сплеткарењу владичанском јавијо администратор митрополије Никола Димитријевић у свом писму 31. Октобра 1730. Одговор Будимаца на поменуто писмо гласи овако.

„Благословено писаніе од Белграда 31 Октоври писатое и са приложеним екстрактомъ из писма од господе

депятиртовь нашихъ и од госп. епископа будимскогъ и од прочихъ, ва коем появлюе се, да исто су солицитирали ва меморіале и инштанціи, што су предложили, ва неаквистишъ комесию (Comissio Neosquistica), и реферату его величанству послали, и появлюють они говоре ради архиепископа, да буду два архіепископа и архіепископата и три кандидата. И ако би единь архіепископ биль, то би имао кореснoденцию, са турскомь страномь. А кад би било два архіепископа, сиреч не би било сумнѣнія нити мисли за кореснoденцію, то е текма само од неких предложени смутнѧ и трудъ, да не би его свето почившего госп. Моусеа преосвештенаго оца и благодетелѧ нашего уредба цела онака остала, како што онь свето почивши добро уредиль и устроиль ва прошломь бившемь саборе еште за живота его предь народомь и свим коликим клеромь духовнимь, а тако пред цесар. комесаромь утврждено и протоколато, и послато цес. и крал. двору: да ва напредь свагда има бити един архіепископь имь и една архіепископіа и митрополіа. На кое народ и клеръ славни биль контенть, и саборь свагда ва Белиграду да буде, и по старом обичаю и да ужива, поред опште народне превелегие, да остае народ и клерь.

Тако преосвештени господине, ми кои се находимо овамо ва Хунгаріи и ва сем дистрикту, и одржаваћемо его свето почившаго добро уређену и устроену уредбу сву колико подпуно, пошто познаемо бити свему народу за велико добро и напредакь. Ми и сад пакь ва овомь потврждуемо свагда и у напред бити саборь ва Белиграду, а не на другом месте, и едань архіепископь и митрополить, и една архіепископіѧ и митрополиа, и онакимь начином архіепископь, тако и у напред да бива као и досад што е било. А три кандидата до сад нису бивали, и у напредь непотребуемо. Ми народ досад есмо свагда би-

вали ꙋ верности, и ꙋ свемꙋ верни кодь его цесарског и кралевског величаства, и ꙋ напред обвезꙋемо се до последнѣга нашега и капли крви, да свагда ꙋ верности бивали и биваћемо, и никакве ни скопма нисмо имали кореспонденцие, нити кои да се постигао ꙋ неверности, тако молимо се господинꙋ богꙋ и ꙋ напредь, да неће бити од нась никакова неверия.

Ми преосвештени господине овако држаћемо се цело темелито, како се появили есмо свагда, и нећемо ни ва чемь ꙋкратити свето почившꙋю его ꙋредбꙋ. А с кога се што бꙋде стало, те би се поплзнꙋло и ꙋкратило ва опште народним пословима и превелегіи, таи нека себе добро ꙋзме ꙋ разꙋмь, што кои чини. А што сꙋ протестацию ꙋчинили господинь епіскꙋпь Вићенти Иовановић и Максимь (Несторовић владика вршачки); протестациа нихова да стои на страни, и нека се свакп претрпи до сабора, а кад бꙋде саборь, онда, што кои бꙋде имао протестирати и тражити свеколико, онда може тражити. А ваше преосвештенство администраторь светие архіепискꙋпіе и митрополіе белиградские до сабора да ꙋправляте ꙋ свемꙋ, што бꙋдете ведели за опште народное добро до сабора.

Ми данась пишемо и господиномь обрькапетаномь и капетаномь тамо свꙋдь, што чине и што допꙋштаю чинити такова еднимь, и како трпети могꙋ, што неки, и какове саборе чине партикꙋларно, и какове ли печате од манастира ꙋзимати, и како ли смедꙋ они да даю пакъ опеть по себе, и што ли се чини, кад сваки да и свое печате опште народнимь депꙋтиртомь, о чемꙋ имадꙋ они солицитати код его цес. и крал. величаства, а не по бꙋчаци и по бабски кꙋћа: те нека и они говоре и нека пишꙋ онимъ конфꙋзиашом, да се претрпе до сабора, и ништо да не чине партикꙋларно по себе. С коимь препорꙋчꙋю, оставлямо, што би оппштемꙋ народꙋ било на штетꙋ, ви саме знате.

Из одговора будимског танача од 12. Новембра 1730. год. дознајемо, да је администратор Димитријевић са саборским посланицима захтеве народне поднео некој „комисији неоаквистиш (Commissio Neoaquisitorum = комисије за ново добите области после пожаревачког мира).

„Благо и племенитородни господари оберкапетани, Капетани и савь колики славни вазвишени Милитарски воиственни редь, наш же господари братиа любезнаꙗ и важделена.

Нисмо хотели пропꙋстити, како да не ꙗвимо вашим благороднамь, што нам пишеть господинь Епискꙋпь Темишварски Никола Димитріевић Администраторь светие Архиепискꙋпие и митрополить Белиградски, и за неколико писани его Преосвештенства, ва кои тꙋжи се и пишеть мало кое поште, что различно непоꙗвлюе, што тамо неки почели сꙋ ꙋчинити. Овогда пише, да походе неки, а веће и кодь нась именовати, по бачкои и по Сремꙋ, писма и печате од люди невешти ꙋзимаю, овога пакь, да саборе неке по себе чине, и не знамо что доконаваю. И ꙋ света телеса дрзаю, са насилиемь изнели светаго Ꙋроша, ꙋ коемꙋ како поꙗвлюю, да сꙋ се онде бивши партаи неки измеђꙋ себе побили, и такове конфꙋзие и смꙋтнꙗ почели валагати ва Народь.

На кое истинито ми неблагодаримо, и не чине добро, макар коега рода онъ бꙋде, или епискꙋп, и чина или дꙋховнога или световнаго, што неће да трпе народног сабора, и кадь бꙋде саборь, коме што бꙋде се веделo теготно, онда може на сабору приложити и тражити, а намь свим коликимь дꙋжностно трпеніе имати за свашто и ꙋ свемꙋ до сабора.

Садь пакь писатое 31. Октомвра, што нам пише господин Администраторь, да што сꙋ депꙋтирти опште народни пиштанцию дали дворꙋ и Ꙗсности его цес. и крал. Величаства, одговорь еште несꙋ нити резолꙋцию имали.

Него господствѹюшти говоре: да два Архиепискѹпа и Митрополита и две Архиепискѹпие и митрополие да бѹдѹ, и три кандидата, то есть од три епискѹпа два да поставе Архиепискѹпа, и да сабор не бѹде ва Белиграде, но или пакь ѹ Карловци или ѹ Осекѹ.

И да не има сѹмнениꙗ Ꙗснеиши дворь од нась, да се међѹ тимь неизневеримо, и да не бѹдемо имали кореспонденцию са тѹрском страномь.

Ваше благо и племенитородие да добро имате ѹ ведомости, ово ние шални посаль, что се чини, ово се невиди бити добро по народь. Него што ћемо чинити, да се договарамо и саветѹемо за раниега, докле се оваи посаль ние онако ѹкоренно, како што поꙗвлюю бити.

Нашь вотѹмь и намерение сицево: да господа депѹтирти пакъ предложе инштанцию и понизно молєніе ꙗсности цесарскога и крал. величаствиа, поред инштрѹкцие оне, што нима есте преварѹчена од општега сабора, и што бѹде инштрѹкциа заповедала, да се моле. То едно. А дрѹго: славни народь и клерь не захтева два архіепискѹпа, нити две архіепискѹпие, ни она три кандидата, и да саборь на дрѹгом местѹ не бива, но где есте резиденциа и оните народни домь ва Белиграде, тамо единь архиепискѹпь и митрополить да бѹде, и по милостивнеиши опште народних привилегіах да се ѹживамо, по досадашнемь обичаю, и ничто ново народь не захтева, него, како что есмо се затекли садь, и по овои свето почившеи его оца и благодетеља нашего госп. Моѷсеа Петровића, по онои ѹредби да се и ѹживамо и одржавамо. А за неверность и кореспонденцию тамо са тѹркомь страномь да ћемо имати: ми и последнии наши обвезѹемо се, да цар. и кр. величаствию свагда ѹ верности бивати и бити, како

и до сле есмо ми и народъ нашъ србски, што смо били ꙋ свакои верности и ꙋ слꙋжби, тако и ꙋ напредъ подвезꙋемо се бити непотакновено, а не како ребелианши Маћари свакада и довека што сꙋ бивали, а сада хоћею да нами господствꙋю, и кои наше конфꙋзиаше епископе ꙋловили.

За кое колико молимо ваша благороднѧ, зато насъ известите и одпишите, каковъ намисалъ за то имате, и знате ли за то, и что из тога хоће бити, и каковъ конацъ делꙋ томꙋ, что сꙋ они ордникѧ господствюштих госп. Епіскꙋпи почели конфꙋзию, метеж и распрꙋ междꙋ народом валагати, и кои сꙋ те конфꙋзие предводители, есте ли истина.

Ми како чꙋемо, неће добаръ конацъ делꙋ од них починаемꙋ бити.

Ꙋ име сабора епискꙋпіє и дистрикта бꙋдимскогъ.

Задатак је оне неоаквистичке комисије био тај, да испита правну титулу разних потраживача на поједине делове ове новодобите области. Свака дакле породица, или нека корпорација, која је некада пре турског освајања право имала на нека од ових земљишта, сада се појавише са својим плеснивим дипломама, да своја права на неко земљиште докажу.

Како је о тој ствари мислио и онај признати државник министар Бартенштајн види се из ових његових речи: „Ово би се некако и могло саслушати, да се није показало на скоро, да је велики део новодобивених земаља испоклањан приватним људима, на које се највише блаж. цар тим лакше даде невести, што су многи, који онда његова поверења задобише, тако саветовали. Ал то није најбоље урађено, и свакако би корисније било, да су по (оном) поклоњеном великом крају земље, или бар на повећем делу тога населили били граничаре (Србе), људе за оружје. Па још, како ови нови власници не-

штедише своје поданике, као што је требало, нити их помагаху, као што се од њих надаху.

Кад је пак преблаж. цару на неколико година пред његову смрт јављено било, нареди он комисију једну под председништвом грофа Виндишгреца, потоњег државног намесника, позвавши у њу обојицу грофове Хамилтона и Кевенхилера, барона од Енгелсхофена, обојицу браћу од Коха, и Колера од Долховена, који ће ствар прегледати и преправити за већање конференцијско, које буде по том 6-ог Маја 1757. год. код грофа Штаренберга, где је био земалски Маршал. гроф од Харача, коморски председник, гроф од Дитрихштајна, генерал ратни комесар, гроф од Неселроде, за тим оне особе, што су горе казане.

И највише опширна резолуција, које то предлогу конференције састављена, с тим је знаменитија, што се из ње јасно види, како је сада преименовато блаж. цар к срцу примило злоупотребу његове власти, и злостављања, која су против његове најправедније воље чињена.

По томе дакле изађе она славна олакшица (Neoacquisitorum) новодобитих поданика, при којем и остане до пренагљене (übereilten) утеловења (њихова) са краљевином Угарском. —

Таквим неправедним начином отеше три породице Срем.[1])

И овој неоаквизитичној комесији подносише саборски посланици меморијале и инштанције, а реферат послали

[1]) Кесар Леополдо I продао је за новце некој скитници Don Livie Odeschalchi и његовој породици за вечита времена титулу „Princeps Syrmiae", на које достојанство поменутог Одескалкију инсталирао 22 Априла 1698 у Илоку царски ђенерао Карафа. Противу ове злоупотребе чињен је протест оне исте године од стране народа српског (Види III збирку будим. споменика).

су ћесару. А ова неоаквизицијстичка комисија одговара: „Да буду два архіепіскупа и архіепіскупата. и три кандидата.“

До ког ступња бејаху непријатељским духом задахнута већ у оно доба она немачка и маџарска господа, види се отуда, што су они, опадајући српски народ, тако подло достављали ћесару: „Ако би један архијепискуп био, то би имао кореспонденцију са турском страном. А кад би било два архијепискупа, спреч не би било сумњенија, нити мисли за коресподенцију.

Такву подлост противника и опадача српских на жалост помагаху и православне владике са црним духовенством. И о њима Будимци веле: „То је текма само од неких предизложени владика смутње и труцъ, да не би его свето почившего господина Мојсија преосвештенога оца и благодетеља нашего уредба цела онака остала, како што он светопочивши добро уредио и устројио ва прошлом бившем (1730) сабору, еште за живота его пред народом и свим коликим клиром духовним, а тако пред ћесарским комесаром утврђено и протоколато, и послато цес. и крал. двору: да ва напред свагда има бити један архијепископ им и једна архијепископија и митрополија. На које народ и клер славни бил контент. И бист решено, да сабор свагда у Белиграду буде.“

Будимци изјављујући, да они остају на томе, да буде једна архијепископија и један архијепископ, а не два, да буде сабор свагда у Београду, а не на другом месту; најзад веле: „онаким начином архијепископ да се бира, као и до оног доба, но три кандидата ни до сада нису бивали, и у напред нетребујемо.

„Ми народ досада јесмо бивали свагда у верности и у свему верни код его царскаго и краљевскаго величаствија, и у напред обвезујумо се до последњеја нашеја

капљи крви, да свагда у верности бивали и биваћемо, и никакве ни с којима нисмо имали кореспонденције, нити који да се постигао у неверности, као Мађари. Тако се молимо господину Богу и у напред да неће бити од нас неверије.

Ми ћемо се држати цело темељито, како се појавили јесмо свагда, и нећемо ни у чем укратити наредбу свето почилулога митрополита.

А с кога се што буде стало, те би се попузнуло и укратило ва општим народним пословима и привелегији, тај нека се добро узме у разум, што који чини.

А што су протест учинили господин јепископ Вићентије Поповић (арадски) и Максим Несторовић владика вршачки: њихов протест нека стоји на страни, и нека се свакп претрип до сабора. А кад буде сабор, што који буде имао, може протестовати и тражити свеколико. — А ви преосвештени господине администратору свете архијепискупије и митрополије београдске до сабора управљајте у свему, што будете веделп за опште народноје добро до сабора.

На свршетку овога писма веле Будимци да су писали и господи обркапетанима и капетанима, што допуштају да се тамо чини, и како могу трпити, што неки држе засебне саборе, и што исти конфузијаши скупљају печате од народа. А за опште ствари ваља радити или на општем народном збору, или код двора царског: „а не по буџаци и по бабски кућа.“ — — — — — — — —

Сабор будимске јепархије оправијо је писмо и народним војеним главарима, којима све оно казује, што је у пређашњем писму исказано, и ми овде саопштавамо само оно, што у прошлом писму нису исказали, или су овде тачније написали.

Тако у овом писму помињу и дан кад су народни посланици бечком двору представку поднели: „Сад пак

— — — 31. Октобра пише господин администратор, да су опште народни депутирци поднели народњу просбу двору цес. краљ. величаствија. На коју су вели господствујушти оваки одговор дали: да два архијепискупа и митрополите и две архијепискупије и митрополије да буду, и три кандитада, то јест од три јепискупа два да поставе за архијепискупа, и да сабор не буде у Београду, но или у Карловци, или у Осеку.

Даље веле „и да не има сумненија јаспејши двор од нас, да се међу тим неизвееримо, и да не будемо имали кореспонденцију са турском страном.

Ова тумачења господствујуштих и њихове инспирације и шапутања на двору по све су била опасна, у колико су ови немачки и мађарски аристокрачићи својим упливом на придворне па и на највише госпе, а преко ових госпођа и госпођица упливисали на духовнике цара и царице на јежовите. Таква опака и мучка шапутања морали су најзад и уродити плодом отровним и шкодљивим за народ српски.

Видимо, да су и наши стари кроз прогледали ову мучку политику, што се јасно огледа у речима: „А за неверност и кореспонденцију тамо са турском страном да ћемо имати: ми и последни наши обвезујемо се, да царо краљ. величаствију свагда у верности бивати и бити, као што смо до селе били ми и народ наш српски што смо били у свакој верности и у служби, тако и у напред подвезујемо се бити непотакновено, а не као ребелијаши Мађари свакада и довека што су бивали, а сада хоћеју, да наши господствују, и они су наше конфузијаше јепископе уловили.

Зато молимо ваша благородија, да нас о томе известите и одпишете, како мислите о томе, и знате ли, какви ће крај том делу бити, што су она оруђа господствујуштих господа јепискупи почели конфузију, метеж и

распру у народ уносити, и који су коловође у тој конфузији, ми вели чујемо, да неће бити добар крај ономе, што су они злосрећни метежњаци наши одпочели.“

Ове несрећне распре и смутње, које су изазвали себичњаци и за влашћу тежећи православни јепископи, нехтејући поштовати закључке народног сабора, но по својој самовољи и по свом личном интересу руководили се и управљали по мигу бечке господе, и служили овој, као слепа оруђа противу свог рођеног народа.

Тој немачкој и маџарској господи таман је ишло у рачун ова себичност српских владика и црноризаца, који су зликовачки поцепали ону свету братску везу, која је до смрти врлог митрополита Мојсија тако дивно спајала све чланове народа српског.

Од ове љуте ране, коју зададе српском народу архипастирска рука руковођена бечком господарећом кликом, народ српски одпочео је боловати и венути; а непрекидна себичност ових несрећних црквених поглавара с једне стране, а с друге сваковрсна насиља смишљена и остварена од немачке и маџарске господе нису дала, да се ова дубока рана на иначе здравом телу народа српског залечи, но се све ширила и морала је најзад постати самртна.

Несрећне заџевице, које су у народу српском настале по смрти митрополита Мојсија за време црквеног безглаварства трајаше непрекидно све до почетка сабора, који је сазван у Карловце месеца Фебруара 1731. год.

О сазиву на овај сабор имамо помена у писму јепархијског сабора будимског писаном месеца Декембра сабору карловачком, у коме се јепархијски сабор жали противу свога владике Василија Димитријевића, што им насилно квари тестаменте.

У другом свом писму од 14. Јануара 1731. год. јавља владика Василије Димитријевић, да ће сабор од-

почети 3 или 4. Фебруара, а не, као што је пређе јавио за 25. Јануар.

Трећи спис о овом сретенском сабору карловачком год. 1731. то је пуномоћно писмо сабора будимске јепархије, који је на поменути општи сабор избрао и послао у Карловце Малешу Падажди и Димитрија Михајловића, и њима дадоше поменуто пуномоћије, које овако гласи:

„Од нас долеподписати православни христианъ ва епархии бѹдимскои и жители ва долнои вароши бѹдимскои Табани, тако и ва вароши Пештанские и Свети Андреиские, и околних месте находештим се православним Хрістианом ва благохранимои епархии бѹдимскои, изизвестно и ведомо обѩвлюемо симъ, како по известном семъ призивателномъ частномъ писании преосв. и богоизбранаго. госп. госп. Василиа Димитріевича архиерея нашего бѹдимскаго, за избраніє новаго архиепископа и митрополита глави нашее црковние, на место блаженіе памети бившаго ѩсне ва Богѹ преосв. и пресв. госп. госп. Моисеа Петровича архиеп. и митроп. белиградскаго, и васего народа православнаго христианскаго под властію преос. римскаго цесара, ва кралевини Сервии, Шлавонии, Хѹнгари, Хорватскои и ва Дѹкатѹ Сремском и цесарскои Ѹгровалахии, и его цес. величаствиа саветника нашего же архипастира оца и благодетелѩ. Сад чрезъ милостивеишага доп8штениа од его цес. и крал. величаствиа и преславнаго дворнаго савета, нарежденога кралевскога комесара его екцеленцие госп. грофа Люкатели (Locatelli) комендирт генерала Осечкога, а саборанию бити ва вароши Карловачкои, сего 4. Ферфара 1731. И да бѹде опште народни саборъ и генерални конгресъ, и тамо бѹдѹ како од свештенеишаго клера, тако и од осталог славног народа нарећени депѹтирти и пленипотенциали од сваке провинцие понизнеише есмо известили се.

Тако засвидетелствованом приликом и ми од насъ посиламемо наше посланике депвтирте пленипотенциале на тржаство опште народнаго генералнаго конгреса, да бвдв тамо са остали господари депвтирти договарали се и сагласили, и что бвде за добро обрели ови наши депвтирти и посланици, како ти: Малеша Надажди и Димитрие Михаиловичь, да би могли предъ славнимъ народомъ и кралевским комесаромъ предложити, и да би вслишано било, что они бвдв за добро обрели и нашли. Са осталимъ православнимъ народом, и господари депвтирти, и тако чрезъ наших депвтирти нашъ вотвмъ посилаемо, како да смо ми сви сквпа тамо. Како за избраніе главе црковние, тако за законъ и вставе и вправлєніє, кои ће архи-еписквпъ добро вивћивати за васех опште народни благи поствпакъ, тако и црковних врежденних и правила и строения болшим и напредним таштанием сахранивати и пазити. Таковим начиномъ пломоштие нима дасмо, да би са остали господари од свих провинціѧ, да се договарати имеютъ. За сваки опште народни поствпакъ и напредакъ и последакъ, што би благоприетно веделo се господв Богв и народв. С коимъ препорвчаемо се в милостъ народнв, и за болше верованне потврждвемо ово наше писаніе именми и печати и т. д.

За тим долази други спис, у коме се говори о сабору год. 1731, а то је инструкција, коју је дао будимски јепарх. сабор својим именованим посланицима.

Инструкціѧ или наказъ.

„От насъ ниже по именв подписатих, нашимъ ополномоштнимъ депвтиртомъ честивредномв Малеши Надажди и Димитрии Михаиловичв, иже посилаемо в мѣсто насъ обштихъ на торжество всеосвештенаго обштенароднаго генералнаго конгреса в Карловцѣ, за избраніе новаго архіеписк. и митрополита главы црковныѧ в мѣсто

высокоблаженыѧ памѧти бившаго архіепископа и митрополіта бѣлградскаго, и всего православнаго народа христіанскаго под властію пресветлаго римскаго цесара во краљевины Сервіи, Шлавоніи, Хорватской, и Хѵнгаріи, наче же и Дѵката сремскаго, Баната темишварскаго и цесарскіѧ Угровлахіи, такожде и его цес. велич. совѣтника, нашего же изѧштнѣйшаго госп. госп. Мойсеѧ Петровича, пред кралевскимъ комесаромъ и всеосвештеным саборомъ, како се имаютъ обдержавати, како за избраніе, тако и за прочиѧ нѵжды, и потребы обштенародныѧ, и со осталима онамо пришедшим обоего сословіѧ обштенароднима депѵтирти, како имѵтъ договарати сѧ и согласиватъ, ѩко же послѣдѵетъ.

1.

„Котораго архіпастирѧ вмѣсто блаженыѧ памѧти архіепископа и митроп. Моисеѧ главѵ црковнѵ бѵдетъ вишныи Богъ, призиваніемъ светаго Дѵха, единим согласіем всесвештеннѣишаго сабора на свѧтеишіи престол архіепископіи и митрополіи бѣлградскіѧ, и всего народа православнаго христіанскаго под властію пресветлаго римскаго цесара, во Сервіи, Шлавоніи, Хорватскои и Хѵнгаріи, наче же Дѵкатѵ сремскомѵ, Баната темишварскаго, и цесарскіѧ Угровлахіи изабралъ, тои архіепископъ нашъ, за вѣчнѵ надеждѵ и ѵпованіе закона ради нашего, прежде неже ли поставит сѧ, пред всеосвештенным сабором во црькви должнѵю заклетвѵ ѵстмене и писмене издаетъ, и положитъ, что он в таких поседѧштихъ землѧхъ в родѣ и в законѣ нашем греческимъ, о цркви, вѣрѣ, и школи, не хоштетъ имѣти никакое принѵжденіе, в совѣсти ваведено и помѣшато ѵніатством или инима ересима быти, но паче свѧтыѧ восточныѧ православныѧ ѥросалимскіѧ апостолскіѧ греческаго закона вѣры, цркви, школи, и преданію, и что къ томѵ принадлежитъ на таком основаніи на ка-

комъ чрез благодати божиѩ рѫкопрімателнѣ преданіем и изложеніомъ свѧтихъ апостоловъ и богоносныхъ отецъ правилнимъ ѫтвержденіемъ во свѧтих вселенскихъ и помѣстних нашихъ держаштихъ саборѣхъ правителственѣ ѫставлени пріѧли и содержани, сице же во оныхъ и вѣры греческаго исповѣданіѧ наипервѣе, такожде свободно и безъ всѧкаго помѣшателства отправлѧти да можетъ и имѣетъ.

2.

„Такожде и прежде поставленіѧ да напишетъ, что онъ въ причатъ црковніи от родителеи, или инаго кромѣ црковных приходовъ принесалъ движимих и недвижимых, да аште би діаволским коимъ навожденіемъ отстѫпилъ от цркви нашеѧ, и со иною помѣшателство изволилъ сотворити, да от именіѧ црковнаго, и обштенароднаго, кое за меритахъ и кровополиатнихъ, нѫждныхъ слѫжбах нашихъ ради, в движимомъ и недвижимомъ стѧжаное и дарованое, отимати неможетъ, ибо црковним и обштимъ приходомъ стѧжана: тако цркви и обштествѫ да останетъ, а оно принесено собою да пріими; тако и главѫ црковнѫ на мѣсто его таки поставити дрѫгога, а онъ да безъ вреда из ѫзроковъ отстѫпитъ можетъ, и писмени зато Паретисъ намъ издати да имѣетъ, за нашѫ надеждѫ твердѣишѫ, како досадами и претензіами не ѫсиловане има нас оставити.

3.

„И понеже под прежднии нашеѧ главы црковныѧ правителством многіѧ нѫжди, мѧтежи и жалби, движимаго и недвижимаго црковнаго и обштаго добра ради повод подали. От коего и его въ Бозѣ блажено архіпастирство, и въ расѫжденіемъ справедливости того дѣла побѫжденъ былъ, по редѫ на писмо завѣтное, написатъ по именѫ и числѫ обнадеждиѣише от себе дати црковное

и общтеніе имѣние кое завѣштателное ꙋреждение пред всѣми прочитати се да бѫдеть. И да се обдержати имѣеть. и его архіпастирство пріимивши по писме, да иматъ 12. народнымъ епитропомъ надлежашти преписъ сꙋпштанције отдати, и квитировати, за бѫдꙋштее обдержаваніе обштаго ради напретка, како и онъ да сицевимъ ꙋреждеміемъ и извѣстнѣишимъ знати имат постꙋпати, да не бы когда штета слꙋчила сѧ, за кою предъ Вишнимъ и въ предъ Обштеством не бѫдетъ должен отвѣтъ дати

4.

„Да бы такожде всѧкіѧ слꙋчаи милостивнѣишихъ привилегіахъ и иныхъ правицахъ нашихъ што имъ противо твореное, и которое ка комꙋ несогласию междꙋ обоими сословиам и високим договараюштим сѧ странами повод подати могꙋтъ, колико возможно радити отвраштени и пред стрежени бити могли. Того ради сим поставлено и соглашено, что когда его цесар. кралевское величество госп. госп. нашъ милостивнѣшіи привилегіах наших експликацію или толкованіе прошлаго сабора[1]) въ Бѣлградѣ возвѣстили, которое тогда предъ цесарскимъ комесаром понизнѣишꙋ показателность причиновъ по меморіалꙋ обштемꙋ и нам подписавшемꙋ сѧ и архіпастирꙋ и комисарꙋ скꙋпа, еже би и сверхꙋ того промотреніе за градꙋштее доношеніе и предложеніе, како иматъ до его імператорскаго величества предложено бити, когда смерти ради в Бозѣ ꙋсапшаго архіепископа до нинѣ не предало се. Равно же и за прочаѧ, что естъ тогожде сабора во Бѣлградѣ по протокꙋлꙋ и по ꙋставихъ ꙋреждено, и ꙋставлено согласіемъ обштимъ, и предъ тимъ предшедшаго карловачкаго сабора[2])

[1]) Године 1730. месеца Маја, на Спасовдан.

[2]) Види Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. књигу III. „Споменици из будимск. и пешт. арх." стр. 287 и 290, о сабору 1726.

четирнадесꙗти пѹнкти скѹпа же разгледати, и въ единъ регѹламентъ слити, и ѹставъ ѹчинити. да се въ напредъ знати бѹдемо равно во правилахъ ѹстановъ црковнихъ едино по всюдѹ держати, и да хоштетъ обе високіꙗ договарающтіꙗ сꙗ страны свꙗштенаго и свѣтовнаго сословіꙗ о томъ стараніе прилагаетъ. да бы чрезъ црковныꙗ височаишіꙗ достоинствѣныꙗ власти крѣпчаише запрештеніе, и наказаніе, и грабежи и месоꙗстіꙗ при таковыхъ слѹчаех ѹнети ѹдержани били.

5.

„Обште же с обоихъ странъ симъ сопзволено и договорено, что бы междѹ обоими Архіепископати единство бити ѹдвердило сꙗ, и резиденциꙗ в Бѣлградѣ, да едино стадо и единъ архіпастирь бѹдетъ, како до сего времени во обичаи бившемъ свободное содержаніе словъ, весма во преждnои конфирмаціи архіепископскои, на противъ того ради од обоих странъ сословиꙗ полномоштнаго тогда ѹчиненомѹ согласію и прошенію посланъ. И аште би въ напредъ без клаѹзѹли овако единство непотвердило се, но с каѹзом, их цес. кр. величество за разделеніе въ напред архіепископатов задержало би себе власть: то и мы ваѹлагаемо на дѹшѹ архіпастирѹ нашем: что сѹть привилегіе и правици сѹпштанціꙗ по написѹ особливое архіепископата бѣлградскаго, еште за времена несоединеног архіепископатов стꙗжаное и прибавленое, кое нинѣ по регестрѹ примить, да чѹвать. Аште би дрѹгоꙗчие когда, против народнаго согласиꙗ и прошениꙗ изволео дворь цес. пременити резол. властію своею, от кое боже сохрани, да би во грꙗдѹште времꙗ не нашла сꙗ празность, и да се не погѹбе движимиꙗ и недвижимиꙗ вешти, да како и до нинѣ ваздa опасность сего ради стреженаꙗ, тако и в напредъ да ѹстроить сꙗ, да не би причинѹ дали отвѣтовати предъ Богом и народомъ.

6.

„Од страни обоего словиіа свіаштенаго клера и славнаго народа полномоштныи что сѕ до нинѣ гдѣ, или при обштествѕ или на особномѕ мествѕ картабіанки с печатати и подписи на празднои хартіи дали од страни, да се подержѕть предъ свештенѣишимъ саборомъ, причини ради сіе, ибо многи они померли, кои сѕ ондѣ положили печати и ипсѕ далше на потребѕ.

7.

„Архіепископъ, и митрополитъ наша превисочаиша глава црковна, когда слѕчит сіа емѕ издати од себе картабіанкѕ, то да назнаменѕетъ на еи, или протоколѕетъ, чесо ради хоштетъ дати; кромѣ же сего назнаменованіа аште издастъ, да се не слѕчитъ, да въ бѕдѕштее времіа не бы обштество од коихъ терпѣло в чемъ вини ради таковиіа и пострадало.

8.

„Имѣютъ такожде извѣстіа и приношеніа прежде разискана бити за истинѕ, и освидѣтелствованне, на дрѕгоіачиіа не би по нечестивомѕ доношенію и отмштенню. поношеніа превисочаиша наша глава црковна терпѣла, кромѣ сего же всіакомѕ дѕхѕ не вѣровати, за више же извѣстіе, и за вѣрованіе естъ ова інстрѕкциіа съ нашими собственими печатми и подписи потврждено било. кое дато гдѣ бѕдем.“

9.

Височаиша глава церковна, да би еднако ѕредила свѕдъ по црквихъ да се слѕжи по ѕставѕ и преданіи од богоносних отецъ. Такожде, да би се ѕредило и ѕчинило знати нама и сваком христіанинѕ по свих епархиах, гди се находе православни христіани, и да бѕдѕ знали сваки

своемѕ местномѕ архиерею и свештеникѕ што должанствѕеть емѕ должное дати: ѕдостоите се ѕредити, и свѕдъ разслати, да се одржи, да не бѕде онако чинило се, како досле что било, и ѕсиловатъ бивао народъ, и нисѕ хотели ѕсапшаго человека тело покопати, тело ѕсапшаго и по 2 и по 3 дни стоꙗло непокопато, докле се пие нима задоволно ѕчинило, а преко ѕрежденога свитка, на то народъ тешча.

10.

Також де, где епархиꙗ вадова остане, да безъ знаниꙗ народнаго оне епархие народа епискѕпъ да се не посталиꙗ, него са знанем архиепископскимъ и народним оне епархіе да се постави. И сваки епискѕпъ должанствѕеть еште за живота своега должнѕю ѕредбѕ свою да ѕчини од именна своего да после смрти его имение, его остатие слѕжителие его непограбили би и не развѕкли би: него остатне именіе да се сахрани и сачѕва.

11.

Того ради тастаментовъ; тастаменте да се обдржавают, да се не кваре. Где кои болни свои тастаментъ напише, ѕреди и заключи ва неи, поред силе и ѕсердиа своега, елико мѕ возможно, на епископскѕю странѕ или на свештеничаскѕю, тако епискѕпъ са онимъ пие доволанъ, и свештеникѕ и епитропѕ заповеда онога человека непокопати донда, докле немѕ задоволно не ѕчини се.

12.

„Молимо опште народно, што се заключи и ѕтврди на саборѕ и ѕчини и да се обдржава, молимо да се не разорава, да не би наша саборна заключеніа и од его цесар. и крал. величествиꙗ презрена била.

Ми ћемо важније тачке овога пуномоћства и инструкције будимских посланика проучити. А то чинимо у тој цели, што досада није се могло дознати, шта је на овом сабору рађено, а још мање знамо, шта је решено, а најмање могасмо дознати шта је од ових закључака од највишег места одобрено.

Но ћемо се служити једино значајном инструкцијом будимских посланика, а друго држимо, да је на овом сабору јамачно претресана радња скоро прошлог сабора, и предмети који су на оном несвршени били јамачно су на овом сабору предузети.

У првој тачки поменуте инструкције захтева се, да ново изабрани митрополит пре своје потврде пред члановима народног сабора и народом у цркви положи свечану заклетву, а мимо тога да и писмену заклетву својом руком написану и подписану сабору преда на чување. У поменутој заклетви има то уверење дати, да у областима царо краљевским неће унети унију у народ закона гречанскога, ни у цркву, веру и школу, и да неће употребити насиља на савест својих једноверача, и да се неће помешати не само са унијатима, но ни са другим јересима. На против обвезујесе заклетвом, да ће се одржати у светој васточној православној јерусалимској, апостолској вери грчког закона, поред вере, цркве школе предања и излагања светих апостола и богоносних отаца, која су призната у светим васјонским и помесним саборима и тамо утврђена.

Нами, који живимо у трећој четвртини XIX века, биће по све чудновато, што баш јепархијски сабор најинтелигентнијег дела српства такви захтев ставио и то у првој тачки на првом месту.

Но кад још једном све оне околности пропратимо у којим се налазаше наш народ под владом, која је само о том мишљала, како би живот народа српскога коначно

подрила, и затим са лица земље збрисала; кад замислимо, да је владајући елеменат у аустро-угарској држави био махом склоњен од језовита, или бар од њих руковођен, кад замислимо, да је државна власт, пошто је политичну важност и положај српског народа укидањем деспотског или војводског чина, недавањем одређеног властитог земљишта са автономном управом на челу народа, политички паралисала и у тесне границе црквенско просветне привидне автономије свела права српског народа, све ове околности кад добро проценимо, онда ћемо моћи увидети колико је морао наш народ пажљиво чувати и неговати ова своје једина права, која им привидно оставише на уживање она немачка и мађарска господа.

И кад замислимо, да је народ већ тада морао да назире она шуровања владике арадског и кандидата митрополитског Вићентија Јовановића са господствујуштом кликом, и тајне разговоре са министром Цинцендорфом и са језовитама, и кад је морао попустити насиљу владе, која је преко свог комесара владике, црноризце и неке, народне посланике деморалисала, онда се нећемо чудити, ако је тражијо народ, да ће светињом заклетве пред народом у цркви учињеном бар свог црквеног поглавара принудити на поштовање народне вере православне и народних права.

По је већ била ударила и у цркву зараза, и дошло је до тога, да се обистинила она народња пословица: „одкуд закон отуда и безакоње."

На жалост уверићемо се на скоро, да светиња заклетве није уздржала несрећног митрополита Вићентија, да са народним непријатељима шурује, и да се до тога неваљалства понизи, да веру својих праотаца, веру свога рођенога народа бечкој језовитској влади прода да задовољи своју голему сујету и чезњу за титулом патријарха српског. Бечки демони обрицаху му титулу патријарха ал

не православног но унијацког. За сујетног Вићентија бејаше то мала разлика мала жртва, ал није народу све једно било православље или јежовиство. Народ је врло добро знао, да би му са вером и народност угинула, као што је у истини збило се, да је на силу поунијаћени део народа српског и своју народност под упливом католичких попова за кратко време изгубијо.

Народ је дакле у првој тачки инструкције заклетву захтевао од новог митрополита у тежњи да сачува своју народну веру, и своју народност.

У другој тачци поменуте инструкције захтева се од будућег поглавара цркве, да покаже пред народом своје материјално стање, и да се његова донесена имаовина попише пре његове потврде.

Зашто је захтевао народ тај попис имања? Ево како он сам о томе говори: „Да аште би діаволским коим навожденіем отступил од церкви нашея, и со иною помѣшателство изволил сотворити, да од имѣнія црковнаго и обште народнаго, које — вели — нашем народу дато за заслуге његове и кровопролитіе, за рад наших слꙋжбах све што е на тај начин у движимом и недвижимо стечено и даровано, то се неможе отимати, јер је вели црквеним и општим приходом стечено, зато мора остати цркви и народној општини: а што је он митрополит донео, то нека собом и однесе. Тако и глава црквена на место њега да се таки постави друга; а он да без вреда одступити може, но мора дати од себе писмо, како неће досађивати својим тражбинама и нас ничим неће насиловати.

У истом смислу говоре у трећој тачки, наводећи још и друге разне нужде, метежи и жалбе, које су трпели под пређашним црквеним главаром. Од којих нужда и патња умрли добри архипастир по својој праведљивости побуђен био, те је све по реду у заветном писмену пописати

дао по имену и броју сво црквено и опште народну имаовину. И ово заветно писмо покојног митрополита да се пред свима прочита. И да се тако пописано народно имање преда на чување и под надзор 12 народних јепитропа или старатеља. А митрополит да настоји како неби због немарности своје „пред вишњим и пред општеством (народом) одговарати морао.

У четвртој тачци захтевају, да митрополит добро припази, да се неби укинуло што од народних привилегија и других правица, ако што није противно учињено, што би причинило и изазвало раздор међу сабором и „високим договарајуштим странама.“ Тога ради да се нареди, да све што је на прошлом сабору од стране народа пред царским комесаром изказано и написано било, а због смрти покојног митрополита није се могло предати ћесару, као одговор народа на рескрипт његовог величаства од 27. Априла 1727. у коме се мисао наших привилеђија криво тумачи. И с тога је народ на прошлом сабору изјавијо своје негодовање, и своје мисли о томе на писмено изказао.

Зато нека се сада нареди, да овај одговор преда његовом величаству, тако да се живо настане на овоме идућем сабору, како би се све, што је од прошлог сабора остало нерешено, сада непремено решило се. Тако исто да се сада настане, да се онај предлог народног сабора од 1726.[1]) године, што се састоји из 14 тачака, са оним предлогом прошлог сабора, све скупи, да се слије у један регуламенат, који би се као заједнички устав од свеколиког народа поштовати и вршити имао, тај устав да се на потврду поднесе његовом величаству благоутробном ћесару.

[1]) Види Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. књигу III. „Споменици из будимск. и пешт. арх.“ стр. 287 и 290 и сабору карловачком год. 1726.

Пета тачка говори о том, да се јединство оба архиепископата што боље утврди, да буде један архиепископ са једним архиепископатом београдским, и да се имаовина оба архиепископата сачупа.

Но ако би — вели даље — кад год другојачије противу народнога сагласија и просбе изволео двор цесарски самовласно променити резолуцију, од чега да Бог сахрани, да се неби у будућа времена нашла таква празнина, рад које се досада свакад стрепило. Зато да се у напред устроји, како не би митрополит узрока имао одговарати пред Богом и пред народом.

У шестој тачки захтевају, да се сва дојакошња народна пуномоћија, која су до јако на разним местима чувана, тако исто и картабијенке или празни неиспуњени листови са подписима и печатима појединих лица у име својих општина написани, које су поједине општине место готовог новца давали митрополитима, да се сва ова писмена пред свештеним сабором подеру, што су многи од оних на тим писменима подписаних, давно већ умрли, који су онде положили печате и своје подписе, и потоме су сада непотребне.

Из седме тачке види се прави узрок, што су старе картабијанке натраг поискали од митрополита, почем они сад у овој тачки изрично захтевају у овим речима: „кад се случи, да архиепископ и митрополит наша превисока глава црквена поиште од нас картабијанку, то да се на истој картабијанци стави и да се протоколује, чега ради иште на коју ли цел. А без оваког назначења, да му се неизда такво писмено, како се неби догодило, да због такве кривице неко пострада у будућех времену.

Веома је карактеристична осма тачка поменуте инструкције, у којој се захтева: „да се најпре изиште извешћа и приношења, да би се из њих истина и право стање ствари доказало. А све то да се чини, да не би

због неког нечастивог доношења, и освете, и сплетака наша највиша црквена глава пострадала. И према томе, да без овога испитаног писмена никако неповерује свакоме духу. За боље обавештење и за веровање ове наше инструкције с нашим подписима и печатима утврђене, које смо дали где треба.

Још год. 1726 на карловачком сабору захтевао а сада је наново тражио народ, а митрополит Мојсије савесно је настајао, да би се по свима црквама по једном истом уставу и по предању св. отаца служило. Ово што народ захтева у 9. тачки, то је посве нужно било, да се једном доскочи оном великом нереду који је морао настати једно што су владике попили људе неписмене, који нису познавали ни црквене обреде, него тек онако напамет вршили ту дужност. У оно је доба чин свештенички насљедан био у породици с оца на сина, очина незнаност, тако рећи, потенцирала се у деци, унучадима постепено све више и више. Осим јектенија, која је механички од оца свога научио, од свега осталога црквенога обреда ништа није знао. Кад које јеванђелије треба чатити, кад ли што из минеја појати о томе није му нико говорио, богословског завода још није било, и само неки свећеници, који су живели близу манастира, добивали су неко хаотично познавање обреда. Ни сами калуђери нису што више знали, јер у манастирима нису се више неговале науке, као у старија времена што је било. Највећа врлина црквенског човека, а нарочито калуђера била је та, да у очима светине изгледају као свеци, а тај светитељски нимбус мишљаху постићи постом, нерадом, пустињичким животом и празним сањаријама. Поглавита дужност таквог узоритог калуђерског свеца била је у том, што је непрестано бавио се читањем живота светих отаца, који су се непрестано у својој угрејаној фантазији борили са накардним сликама ђавола.

Но оваквих занешењаки било је мало, а много већи део калуђера, а било их је у оно доба много, проводили су свој живот у раскалашном пустошном и нерадном животу, те су деморалисали и саблазнивали сву околину манастирску на далеко.

Но кад нас честити архимандрит Рајић уверава, да је већина владика била неука неписмена, као што вели о владици и потоњем митрополиту Јовану Георгијевићу, да није знао ни читати ни писати. Кад видимо, где се при избору митрополита показује кандидат на црквено поглаварство, који свог противника надмашује само тиме, што је велики посник био, кад видимо, где митрополит Јован Георгијевић глупим вандализмом разорава школе, које су његови предњаци тешком муком подигли. Кад све ово проучимо, то нам је ласно појмати, што су наши предци тражили, да се ред у цркви уведе.

У истој 9-ој вачки захтевају, да се владике строго држе саборима одређеног свитка, да прекомерно не глобе народ, и да не чине злоупотребе својим владичанским положајем, те по њиховој наредби по два три дана свећеници не сарањују мртва тела, тражећи за се и за владике наплату преко узакоњеног свитка.

Важна је у овој инструкцији 10-та тачка, у којој брани народ своје право, да сам себи бира владике. „Такожде, где епархиꙗ вадова остане, да без знана народнаго оне епархіе народа епискѹпъ да се не поставлꙗ, него са знанем архіепискѹпскимъ и народнимъ оне епархіе да се постави.“

Ми смо на толико места показали, да је народ од првашњих времена чврсто се држао свога права, да сам себи бира владике.

Доказивали смо, да је за наш народ у аустријској хипер-католичкој држави било по све важно, да сам себи бира за владике такве људе, који ће народне повластице

политична, верозаконска и народња права бранити, постојано и одушевљено било противу кога, који би се усудио на та народња права насртати. Народ је по све добро сватијо важност таквих патриотских поглавара, од којих не би могао ни владалац ни „господствујушти“ пронаћи вољна оруђа.

У овој 10-ој тачки још је народ захтевао, да сваки владика још за живота учини нужну наредбу са својим имањем, како не би по смрти његовој придворне слуге разграбили и развукли имање, но заостала имаовина да се сахрани и сачува.

Да би подпуно разумели важност 11-те тачке у поменутој инструкцији, ваља нам се обазрети на извор, од куда су митрополити и владике црпели право, да наслеђују посмртно имање својих „духовних чада.“

Црквени поглавари оснивали ово своје право на једној тачки у другој привилеђији Леополда I од 20-ог Августа 1691. године, које овако гласи:

„Insuper annuimus et in eo, quod si ex ipsis graeci ritus sine consolatione prolium et consanguineorum aliquis decederet, ex tunc talis omnis substantia in archiepiscopum et ecclesiam, non secus, si archiepiscopus et episcopus quispiam moriatur, talis etiam omnis substantia in archiepiscopatum devolvatur.“

А то ће рећи: „Осим тога одобравамо и то, да ако би неки од њих грчкога обреда (људи) неутешно без деце и сродника преминуо, онда цела таква сермија припадне архијепископу и цркви, исто тако и кад који архијепископ и јепископ умре, и такова цела сермија да припадне архијепископату.“ [1]) — — — — — — — —

[1]) У књизи „радња благовештенског сабора 1861.“ стр. 197 погрешно је преведен израз „архијепископу“, а треба „архијепископату.“

По томе су имали право само митрополити, да насљеде имаовину онога, који је умро без деце или сродника. Но владике нису имали никаква права на наслеђе, а међу тим налазимо тужбе на свима саборима, где се народ жали, да владика преко својих јексарха или других заступника на силу квари тестаменте, и који би од заветника мање оставио, но што је тражио владикин човек, то су се ове владике и мртвоме светили, недопуштајући, да сахране мртво тело, док им се не учини по њиховој самовољи.

Овога допуштења нема ни у једној привилеђији, које су излазиле из некадашње аустријске дворске и кућне канцеларије, осим само у другој леополдовој (20. Авг. 1691.) коју је издала угарска дворска канцеларија, и у потврдама (те друге привилеђије), које су по том дате из исте канцеларије. Овако наследничко право није по другим местима у обичају; ни су дакле држали тога, ни што се тиче новодошљачке (Neoaquistische) банатске и осечке администрације, куд се није простирала била јурисдикција кр. угарске канцеларије, него су шта више у горе споменутом окружном рескрипту од 7-ог Новембра 1729. год. наредили: „Кад од њих (Срба) saecularis intestatus et deficientibus legitimis Heredibus (световњак без тастаменте и без законитих насљедника) умре, да таково имање (заоставштина) припадне по старом обичају фишкусу, коме је у томе свуда право првенства. На против пак имање, што остане „ab Episcopo vel Clero“ после владике или кога свештеника, да се подели на троје, па од тога, да се даде трећина цркви своје парохије (propriae Parochiae), а друга трећина митрополиту, а трећа царском фишкусу.

Али народ небуде тиме задовољан, и уведе ову тачку међу своје жалбе, које је године 1734 и 1735 преко властите једне депутације врло ревносно истеривао, те

је на то добио онда ово просто решење: „— — — — annuimus ut dum Episcoporum quispiam moritur, ejusdem relicta substantia cedat Archiepiscopatui et Ecclesiae, ad usus pios convertenda.“ Што значи српски „...... одобравамо, кад умре који јепископ, да његово имање што после њега остане, припадне архијепископији и цркви на употребу рад добрих цељи.“ (Бартен. кр. изв. стр. 73).

На прошлом сабору у Београду год. 1730. народ је у 3. седници саборској а наиме у трећој тачки захтеве о тој ствари овако уредио: „Да нико не сме сам правити последњег завештања, но да мора призвати неколико сведока на и једног свећеника. Ни један сведок да не сме мишљењем истрчавати пред другог, да га не сме отерати, но да и световњаци и свештеник оставе ономе, који завештање чини, слободну вољу у свему, нити да га на што приморавају. Ко противно чини, да буде кажњен.

А у овој инструкцији, овако се изражавају Будимци: „Тестаменте да се обдржавају, да се не кваре. Где кои болни своји тастамент напише, уреди и закључи у њој, поред силе и усердија својега, јелико му вазможно, на јепископскују страну или на свештеничаскују, тако јепискуп са оним није довољан, и свештенику и јепитропу заповеда онога човека непокопати донда, докле њему задовољно не учини се.“

Незначајнија је у овој инструкцији последња 12-а тачка, у којој веле Будимци:

„Молимо опште народно, што се заключи и ѹтверди на саборѣ и ѹчини и да се обдржава, молимо и да се неразорава, да не би наша саборна заключенія и од его цесар. и краљев. величаствиѧ презрена била.“

Ми смо поменули, како се у првој тачки инструкције прописује нарочита заклетва, коју би имао митрополит пре потврде пред Богом и народом прочитати у цркви. Поменута заклетва гласи овако:

„Что весь народъ свѧштеннаго, воинскаго, и помѣстнаго чина по своихъ депутиртов всеконечно захтева и хоштетъ имѣти от архипастырѧ, егоже господъ Богъ на престолъ архіепископскіи и митрополитскіи возведетъ, да прежде неже ли поставит сѧ пред освѧштеним саборомъ въ церкви должную заклѧтву устнами и писаниемъ положитъ, что бы былъ опазныи хранитель, и испълнитель послѣдуюштих пунктовъ сложеныхъ обштимъ нашимъ совѣтомъ и договоромъ.

„Сице.“

Во имѧ оца и сына, и свѧтаго духа аминъ.

Первое: Заклинаю сѧ азъ ниже подписаныи свѧтою нераздѣлимою троицею и пресвѧтою богородицею честнимъ и животворѧштимъ крестомъ господнимъ, и свѧтимъ еvаггліемъ, и всеми свѧтими угодниками божіими, да вѣру свѧтиѧ православно восточныѧ перусалимскиѧ церкви, законъ и догмати еѧ, свѧтихъ апостолъ, седмихъ вселенскихъ саборовъ, и девѧти помѣсныхъ, хошту непоколеблемо, цѣло и неизмѣнно сохранити во всѣхъ дни жизни моеѧ, и до послѣднаго моего издиханіѧ.

Второе: типиконъ церковныи въ цѣлости содержати, и онимъ церковаыѧ службы правити неизмѣнно и въ таинствахъ церковныхъ, и въ послѣдованіи літургіи и прочіихъ службахъ и ектеніахъ, и никаковыхъ новоумышленныхъ церемоніахъ не вносити, аште бы что и благолѣпно было, и то безъ сабора всѣхъ епископ, и клера въ церковныи обичаи не водити Аште ли бы коимъ діаволскимъ навожденіемъ отступилъ от свѧтыѧ нашеѧ восточныѧ ѥросалимскіѧ церкви и олтара сѧ, и догматовъ свѧтихъ апостолъ, и свѧтих отецъ, да буду проклѧтъ, и пресвѧтаѧ и животворѧштаѧ троица, и пресвѧтаѧ богородица и частныи крестъ и свѧтое еvаггеліе

да ми не поможетъ. И вси святіи да ми бꙋдꙋтъ сꙋпарницы предъ Богом и от всего обштества и архиепископата и митрополіи да бꙋдꙋ лишенъ и отлꙋченъ, и ничто либо въ чемъ было да не бꙋдꙋ вреданъ собою взяти, а народ дꙋховныи и мірскіи да могꙋтъ себѣ инаго архіепископа и митрополита избрати.

Третіе: Такожде же и о школахъ краинѣишее попеченіе еже ꙋченію рагꙋларномꙋ в напредъ яко же по крѣпости, и елико мoштно и въ напредъ основати ся, ꙋтвердити, и содержавати непресекомо т'штати ся бꙋдꙋ. Того ради како съ клятвою, тако и печатию и рꙋкописаніемъ своимъ собственимъ заключаю и ꙋтверждаю.

Најважнији је део ове заклетве, а у исто време сведочба о превеликој тежњи Срба Будимаца за просветом свога народа, то је она трећа тачка заклетве, у којој се обвезује митрополит: „о школах краинѣишее попеченіе еже ꙋченію регꙋларномꙋ в' напред яко же по крѣпости, и елико моштно и в' напред основатися, ꙋтврдити, и содержати непресекомо таштати ся бꙋдꙋ. Того ради како съ клятвою, тако и печатию и рꙋкописаніемъ своимъ сопственимъ заключаю и ꙋтверждаю."

Митрополит Вићентије, који је први ову заклетву положио, он је истина подигао школе, но на жалост школе у језовитском духу, подигао је тако зване латинске школе, у којима је најузвишенија цељ била изучавање латинског језика, а где се још изучавао онај покварени славеноруски језик, који је потом на рачун српскога језика ширио се и за 100 година држао у гвозденој стези народ српски. Највише је нашкодила ова настава на туђинским језицима, што је у наш народ унела туђински дух, схоластичку мудрост, и што је ово школовање на страначким језицима учинило, те је за оне наше научењаке посве стидно било писати на свом матерњем језику, који су

они називали простим, и с тиме учинили, да њихова научност народу нашем никакву корист није донела.

Да неби неки замислио, да у оно доба за боље школе и није се знало, но што су биле оне језовитске школе; ми доказујемо да је наш народ јамачно знао за боље школе, пошто у предлогу будимских Срба за сабор 1744 изрично стоји у VI тачки: „из опште народне касе да имедѹтсѧ найманше по два ђака ва иних кралевина и земла непрестано содержавати и трошакъ на ныхъ ѹпотребити одъ више именовате касе, чтоб и наш бѣдныи народъ ѥдинажди чрез своѧ почелъ, а не чрез ина ѹста говорити.“

Са овом VI тачком свога предлога посве досљедно продужују будимски Срби свој систематички рад на умном унапређењу свог народа. Као што се види у V тачки, где од свог црквеног главара захтевају: „Господин блаженейши окромъ партикѹларних школ, да таштитсѧ всачески опште народне школе ѹредити и ѹрежденe содержавати, не ѩко скоро прошадшем времени слѹчило се. Из школъ бо произходитъ третiѥ рожденiѥ (нараштај) архiепiскѹпи и епiскѹпи, свештеници, ѹчители и народ.“

Народ је наш потом умео да оцени прво ништавост а за свој умни напредак посве опасан и шкодљив правац оних језовитских школа, даље знао је добро правац, којим је ваљало упутити будуће носиоце српске просвете потоње учитеље народње. Ко сме одрећи ову очиту свест наших предака, који су већ онда умели да створе програм будућем образовању српског подмлатка. Може ли се неувидети, да су они творци реченог програма шиљањем младих Срба на науке по страним државама смерали на то, да створе коло образованих и ваљано изучених младића, који би се у Ђерманији, Холандији, Француској или Италији не само науком обогатили, но би се још у

тим државама, где се већ у то доба на матерњем језику науке обрађивале, поучили, да се у сваком народу само матерњим језиком може наука и научност унети у све слојеве народа.

Обогаћени оваком поуком, они би на скоро дошли до убеђења да на свом матерњем језику обрађују науке, које би својим матерњим језиком као природним каналом унели у свој српски народ, који би обогаћен науком и свима моралним и материјалним користима, што науке дају за читаво столеће раније дошао до оне моралне снаге, која народ чини способним, да својом судбом самостално располаже, а нетражи ничије милости.

Да је клица ка овом свеснијем полету одиста лежала у народу нашем, сваки мора признати, ал фанатизам интолерантни и као што архимандрит Рајић сведочи неписмених и глупих црквених главара ову је клицу с тим лакше задавио, што је та калуђерска несавесна мржња према умном унапређењу српског народа те још како радосно подпомагана и богато награђивана била од немачко-маџарске господареће дворске клике.

Толико смо држали за нужно, да говоримо о поменутој важној инструкцији, коју су посланици будимске јенархије поднели сабору карловачком, који је отворен 4 Фебруара[1]) 1731 год. пред краљевским комесаром грофом Локатели (Locatelli) ђенералом и командиром града Осјека.

Да би још боље схватили, како су стајале народне ствари, кад је овај сабор у Карловцима отпочео своју радњу, но дојакошњој оскудици немајући податке шта се на овом сабору радило, биће нам од велике користи ни-

[1]) У 104 Летопису М. С. од 1862 у чланку „о срп. нар. конгресима на стр. 79 погрешно је стављено остварење народног конгреса 7 Марта, но је по толиким списима из будим. архива и сувише доказано, да је сабор одпочео 4 Фебр.

смо сабора будимске јепархије од 15 Фебруара, које карактерише наше црквене поглаваре, и како је народ о њима и о народним пословима мислио.

„Превазвишени племенити по чинꙋ воинствени, благо и племениторидни господари оберь капетани, капетани и прочи племениторидни господари, нам же любимаꙗ братио преважелѣна ꙋ Бога и пресв. его бого-матере желимо свакога добра са здравием много летно даровити се.

По сем великꙋ хвалꙋ господ: Богꙋ ваздаемо на великои его неизреченои милости и его цес. и крал. величаствꙋ, кои нась пак ꙋдостоило се и дозволио саборь да бꙋде, и по нашемꙋ обичаю такожде дозволили намь изабрати поглавара црковнога, а такожде решти и народнаго, то есть митрополита архиепископа опште народнаго, и то оставиль да народ себе избере поглавара цркви и народꙋ.

Тако племениторидни господари, намь есть по дꙋжности добро промотрити се и извидити о свемь и за свашто опште народно же добро и последак, како и что бꙋдеть. Пошто како видимо и чꙋемо, да неслога бива измеђꙋ епискꙋпа, и не могꙋ едань дрꙋгога напред пꙋстити, да бꙋдне архиепискꙋп и митрополитъ, него хотіо би сваки да бꙋдне, ма не могꙋ сви бити; но едань архиепискꙋпъ и митрополитъ, како и просили се есмо код ега цес. и кр. величаствиꙗ. На кое его цар. и кр. величастие и господствꙋюшти, хотели ꙋчинити два архиепискꙋпа и митрополита, или баш ни еднога, како опште народни нам госп. депꙋтирти есꙋ сказали, да се великимъ трꙋдомъ и трошкомъ есте било, докле пак его цес. и кр. величаствие дозволилъ, да бꙋдне единъ архиепискꙋпъ и митрополитъ. Ипак опет ние ꙋчинено по опште народном зактеваню, да саборъ бꙋдне ва Белиграде ва резиденции и ва оппитем народном доме, где и патриꙗ наша есть, но ва

Шлавонии. И то добро есте, кад сѫ доплѫстили и Шлавонцни да бѫде саборъ ѫ Карловци или ѫ Осекѫ, или где народ бѫде извидео, да лашне есте са трошком проћи.

Сад племенитородни господине, како и више рехомъ, господа епискѫпи свакй хотео би бити архиепискѫпъ и митрополитъ, али е немогѫће, него валѩ еданъ да бѫде. А кад бѫде еданъ, мислимо епискѫпи ради би били, да онай митрополитъ сврхѫ них власти велике не бѫде имао, како свето почившй господинъ Моисеи, што ихъ и савъ колики клеръ црковни подъ заптом есте за живота своего држао, и добро есте било, и све добро почело ходити, и редъ добри ѫредио и ѫчинио. Вечна емѫ паметъ, богъ да мѫ дѫшѫ прости.

Садъ ако народъ избере и постави архиепискѫпа и митрополита, те бѫде по воли епискѫпской, тако хоће се савъ колики клер распѫстити и ѫзети свакй свою волю, и чинити ће, што кои хоће, како и прежде што есте било пређе свето почившега господина Моисеѩ.

Племенитородни господари, на то наше намереніе и наша мисалъ и нашъ вотѫмъ спцеви, кое и пошилемо чрез наших депѫтиртовъ, кое ће и од ѫсть шире тамо говорити, од дрѫгихъ провинціа и диштрикта ако би изабрао народъ за добро бити, да постави се епискѫпъ темишварски Никола Димитріевичь, да бѫде митрополитъ. Мислимо за добро бити, и не ће ѫгасѫти они почети радъ, како што свето почившй есть ѫредилъ по обичаю и смотренію. Такожде клеръ дѫховни частно и смерено хоће ходити, цркве пенiемъ развишати се, школе и диѩци (ђаци) ѫченіемъ напредовати и проче ѫредбе хоће све се ѫредити и добро ходити. Ако ли поставимо коего инаго, пошто свакй архиереи

не ће толико попечение имети, како что би онъ имео. Него плем. родие ваше, како саветвете и находите за болѥ бити народв, тако вчините и ми смо контенти.

Из овога писма поново се уверавамо, да најважније ствари бивају парализане неслогом црквених поглавара. Већ нам се дотужало износити ове несрећне сплетке и интриге несрећних наших владика. И да није по несрећи по повлађивању господствујућих толика власт дошла у руке ових црнориазаца, те је на пољу црквено просветне автономије њихов уплив посве и на сваком кораку морао народ наш осетити ове успављаче народне свести, ове убице народног моралног полета и материјалног унапређења.

Зато велимо морамо на жалост о њима говорити, јер их налазимо на сваком кораку испитујући узроке унапређењу или оназађењу нашега народа.

У поменутом писму наилазимо одмах на неслогу, себичност, грамзење за господством, и на доказе колико су страсна била сва наша преосвештена и препредена господа. И кад читамо што будимски посланици о њима веле нехотице се сећамо на ону јеванђелску изреку, са овом малом изменом: „даде му се (народу нашем) Анђео сатанин, да му чини пакости.“

Ова несрећна неслога ових народу наметнутих поглавара духовних изазивана и подржавана од „господствујуштих“, произвела је највећу несрећу народу српскоме. Све врлине, које су у оно доба красиле наш народ, све су те врлине парализане и покошене неслогом црквених главара.

Неки би могао рећи, да је народ са онаквим врлинама могао и требао, да такве себичне и несложне главаре лепим или насилним средствима на поштовање народне воље принуди.

Но онима, који би тако мислили нека буде речено, да народ, ма да је веома добро умео оценити дела ових

митроносних себичњака, и ма да је знао, како би требало поправити своје несрећно стање: то инак није имао средстава, да ове своје владике на бољи ред упути или принуди, што се ови лукави калуђери у случају, кад су њихови лични интереси у опазност долазили, заклањали за силну и вољну помоћ световних себичњака, сакривали се под скут деспота и господствујуштих. Овако скривене и заклоњене не могаше народ докучити. Ти себичњаци остајаху потоме свакад неказњени.

Другдаш се светињом свог положаја скриваху за гомилу несвесне множине, коју су извртањем и кривим тумачењем Христове науке у своју корист фанатисали. Ако се бољи и свеснији из народа подигли, да са лица ових фарисеја скину образину; тада су ови лукави раби изврћући очима, такве патриоте пред глупом светином жигосали као одпаднике, или као насртаче на Христову веру.

И онда, као данас, већина ових архијереја држаше се на висини свог положаја, само тиме, што су такве патриоте и свесније Србе, као противнике цару и власти потајним денунцијацима жигосали, помоћу злураде власти за навек ућуткивали.

Нису се ови несрећници много премишљали кад што служити се и проналасцима својих братија језовита инквизитора, по примеру ове своје узорите браће, умели су ове православне језовите по тамним манастирским подрумима сваковрсним мучењем обеснажити световне свећенике, који би се усудили на пут стати злоупотребама преосвештених дахија.

Ми ћемо мало даље навести такве жалосне примере бесомучног деспотизма владичанског. А за сада износимо, што о њим суврємени сабор будимске јепархије говори. „Неслога (вели) бива између јепископа, и немогу један другога напред пустити, да будне архијепископ и митро-

полит, него хотео би сваки да будне, ма не могу сви бити, но један архијепископ и митрополит.“

Шта је ова архијерејска неслога уродила, а томе сабор говори даље: „На које (неслогу) јего цар. и краљ. величаствија и господствујушти хотели учинити два архијепископа и митрополита, или баш ни једнога, како опште народни нам госп. депутирти јесу сказали, да се великим трудом и трошком јесте било, докле пак јего цес. и краљ. величаствије дозволило, да будне један архијепископ и митрополит. И пак опет није учињено по опште народном зактевању, да сабор будне ва Белиграде ва резиденцији и ва општем народном дому, где и патрија наша јест, но ва Шлавонији. И то добро јесте, кад су допустили и Шлавонији да буде сабор у Карловци или у Осјеку, или где народ буде извидео, да лашне јесте.“ — — — — — — — — — — — —

Из ових речи видимо: да се неслогом српских архијереја желе користити и ћесар и господствујушти, да српско јерархијско јединство поцепају стварајући два архијепискупа, или коначно да униште јединство српске јерархије, нехтејући ни једног митрополита, дакле ни морално и духовно средиште политички већ растројеног народа.

Даље видимо, да поводом ове неслоге владика српски народни посланици једва толико успеше великим трудом и трошком, докле је ћесар дозволио једног митрополита, и једну митрополију. Видимо да господствујушти потискују наш народ са земљишта ново добивених српских крајина не дозвољавајући, да по народњој жељи буде сабор дакле најважнији народни рад у Београду у старој отачбини србској, као што вели будимски сабор „ва општем народном дому ва Белиграде, где и патрија (отачаство) нама јест.... Добро је веле кад нам поред такве неслоге допустили сабор и у Славонији у Карловци или у Осјеку.

Будимски сабор добро је прогледао овај пустошан и за народ пагубан рад својих поглавара, и својој горкој осуди даје израза у речима: „Сад племенита господо, као што већ рекосмо, господа јепископи сваки би хтео бити архијепископ и митрополит, али е немогуће, но ваља један да буде. А кад (веле) буде један, мислимо, да би јепискупи ради били, да онај нови митрополит сврху њих нема велике власти, као што је имао светопочивши митрополит Мојсије, који је и њих (владике) и сав колики клер црквени под заптом држао за свога живота".

„И то је (веле) добро било, и све је добро почело ходити, и ред је (Мојсије) добри уредио и учинио. Нека му за то буде вечна памет, и бог да му душу прости."

И забринути продужују даље своје поматрање: „Сад ако народ изабере и постави архијепископа и митрополита, те буде по вољи јепискупској: тако хоће се сав колики клер распустити и узети сваки своју вољу, и чиниће, што кои хоће, како и пређе што је било пређе свето почившега госп. Мојсија."

Све ово што пређе рекоше, имајући Будимци на уму у жељи, да нови митрополит буде енергичан и карактеран човек, који ће умети обуздати ове раскалашене владике, овако изказују своје мисли о будућој црквеној глави: „Наша намера, наша мисао и наш вотум је онаки, као што ће наши посланици и усмено показати. Ако дакле и остали народ оће као и ми, те избере и постави се јепископ темишварски Никола Димитријевића за митрополита, мислимо, да ће добро бити, и не ће се угасити започети рад, како је светопочивши уредијо по обичају и по добром расматрању. Ако овог владику и досадањег администратора изберемо, хоће и клер духовни часно и смерно ходити, цркве ће њеном узвишавати се, школе и ђаци напредоваће у наукама, и друге уредбе добро ће ходити.

Ако ли пак поставимо кога другог, то ће њи по све рђаво, јер сваки архијереј неће се толико бринути о народним стварима, као што би се он о свему бринуо, што би било на народну срећу.

Толико знамо шта је овом сретенском изборном сабору предходило, и шта се говорило баш у оно доба, докле је сабор трајао.

По дојакошњој историјској грађи имамо дакле о поменутом сабору ово да кажемо.

Да је сабор овај био по све кратак, да је одпочео 4-ог Фебруара, и да је трајао највише 20 дана. Јер из једнога будимског списа дознајемо, да је на већ свршену инсталацију новога митрополита потрошено 706 дуката цесарска или 3000 фор. и 50 новчића.[1])

Да је на овом сабору био краљевски комесар командант града Осјека гроф Локатели.

[1]) За овај трошак дознајемо из признанице будим. владике Василија Димитријевића, коју је издао у Карловцима 28. Фебр. 1731. народним туторима: владици Нићифору Стефановићу архимандриту кир Атанасији Величковићу, грочанском капетану Кези, капетану Исаку Димитријевићу, будимском бирову Јевти Кнежевићу, и обркнезу Јовану Алексићу; као што видимо из овога списа.

„Ꙗ ниже подписанни с овим квитирвем, како примисмо чрез госп. владике шлавонског Никифора Стефановића и архимандрита кир Атанасіа Величкова, и господина капитана (грочанског) Кезе, и госп. капитана Исака Димитријевића, и господара Ефте Кнежевића, и господара обрь кнеза Иоанна Алексића, од архіепискѹпске сѹпштанціе, числомь 706 дѹката, хесаплени сваки по 4 фор. 25 нов., чини 3000 фор. 50 нов. на општи трошак о нинѥшнѥи инсталаціи архіепископскои и митрополитскои; кое тефтеромь провказати бѹдем пред новим архіепископомъ и славним народомь. А имь за болѥ вероꙗтіе од свое рѹке подписвем се и печатію назнаменвю.

Дато в Карловци Ферфара 28. 1731.

(М. П.) Василіи Димитріевичъ с. р.

И најпосле, да је дворска политика илити насиље наметнула српском народу најомраженију личност за црквеног поглавара у лицу арадског владике Вићентија Јовановића. Да га народ није по слободној вољи изабрао за поглавара, то смо се уверили из премногих података, који подпуно доказују, да је народ на саборима и у приватним кореспонденцијама јавно изјављивао одвратност према реченом владици Вићентију.

Вићентије примио је назив и достојанство архиепископа по милости својих протектора, којима је он свагда служио као слепо оруђе противу интереса свога народа. Примио је награду из руку најжешћих непријатеља свога народа, таква ниска душа задовољила се ништавим сјајом блештећих титула, том ништавом сјају жртвује народ и његову срећу и будућност.

Ми смо према постојећим фактима верно нацртали и описали личност овог новог главара црквеног. Како је пак живот нашега народа ограничен и потиснут био на црквено просветно земљиште, а то је поглавити мегдан црквенских људи, и личност поглавара цркве непремено понајвише је утицала на правац и на развитак једностраног живота народњег.

Што је тако дошло, да на судбину народа српског утичу, и њоме управљају људи, који су по свом завету ступајући у анђелски чин одрекли се „мира“ или света, и световних ствари? Што се ови црноризци у наточ својој заклетви, свом завету тако лакоме и грабе за световним а не духовним господарством?

Та особина скромних, смирених и са погнутом главом земаљску ништаву славу тражећих црноризаца свеколиком свету и сувише је позната.

Сви радови римских калуђера, православних црноризаца и свиколици назови пустињо житељи и телесни анђели свију божији секта на земљи, од најстаријих па до

најновијих времена на несрећу човечанства и сувише показаше воље, да се помоћу духовних стега и окова доконају господарства не само над душама но и телима својих верних.

Тако је било, нити већ сада има, који би тај факт одрицао.

Но су Шпанија и Аустрија од вајкада биле Елдорадо сваковрсних калуђера. Они су у овим државама били прави господари.

Потоме није ни најмање необичан појав, што је јежовицка калуђерска влада у Аустрији снажно помагала моћ и власт своје по заједничким интересима миле браће православних калуђера.

Као што знамо, бечке јежовите имали су уверење од новог српског митрополита, да ће подпомоћи унију православне српске цркве са западном.

За Вићентија који је и сам био властољубив бејаше маленкост, да призна власт оног другог властољупца рим-папе.

А бечка господа рачунаху на сујету, на жудњу митрополита Вићентија за славом и за самовлашћу. И демонским задовољством чинише понуду митрополиту патријаршеском тијаром и чином, а да призна власт рим-папе.

Видећемо мало даље, да ће министар Цинцендорф, митрополиту Вићентију заиста такву понуду учинити, као што се из једнога писма митрополитовог дознати може, а савремени кроничар вели: „За титулом и достојанством свагда се грабило“ [1])

У овој аустроугарској држави, где је самовоља владаоца и владајуће немачке и мађарске аростокрације,

---

[1]) „A czim 's méltoság mindig kapós volt ....“ Види „Az 1735. ki zendülès története.“ Irta K. Papp Miklós. Kolozsvártt 1866. („Историја побуне од год. 1735.“ Написао К. Пап Никола. У Колошвару год. 1866.) стр. 18.

хијерархије и војничке котерије судбом целе државе управљале; тамо су закони земаљски и повластице биле само мртва слова на артији, сви остали народи нису никад уживали заштиту ових закона иујамчених повластица, они су остављени били самовољи оне владајуће клике.

Имамо и сувише доказа, да је наш народ у овој несрећној држави магновено могао уживати мира и неку сенку грађанске слободе, ако је новцем умилостивијо ону неситу госпоштину. Но су ова господа и подмићена слабо држали, што је од њих тешким новцем изкамцено.

За доказ тога износимо речи самога митрополита Вићентија, које су забележене у протоколу јенархијског сабора у Будиму 24. Јула 1731.

Тицало се и опет народних привилеђија. Немачка и мађарска господа опет су насрнула била на народне повластице, у тој благородној цели, да од српског народа опет изнуде новаца, па и опет нешто да окрње од народних правица.

Ево извод из реченог протокола:

„За взрокъ прислате книге од госп. госп. архиепискѕпа и митрополита од Беча и конфирмацие его господства, како разѕме се из приложених копиа, да конфирмациа неследи по досадашнем обичаю но ва клаѕѕла остатни ѕ прошломъ декрету послатом ка народѕ, и определеной разѕлѕции 9 пѕнктовъ разѕмели есмо, да и они 9 пѕнкта дотичѕ се опште народной привилегии на надежъ. За кое его господство народѕ огласѕе, и назнаменѕе, да би народь о томъ известили се, что и како бѕде се зато договарали, да би како привилегию, целѕ непотаквенѕ обдржали, а тако и ѕ законѕ да би остали непрестано, како по они 9 пѕнктовъ появлюе се, и што раде господствѕюшти Мажари прелати и саборници, да ѕчине, како би наш многопатни народъ пропао и са лица

земле нестао, ѩко и пре много ѩвствено есте нашем злѹ од давно радили есѹ. За кое его господство прилаже трѹда своего и непожалѹе трѹда своего са остали посланици, но на иждивение и на трошакъ оскѹдело се трошка, него иште помошти од народа, да солицитѹе поред начина привилегиа, да народъ остае ѹ законѹ мира поредъ цркве и закона и превелегие. Ако ли народ небѹде помоштествовати, тако его господство без трошка са посланици ѹ Бечѹ неможе бити ни солицитировати. Него валѩ се подлећи, како прелєстием само ѹдвораваюћи господствѹюшти Мажари изволѩваю ѹчинити.

О тој истој ствари сведочи и друго писмо будимског јепархијског сабора од 22. Јануара 1752 године. Видимо дакле да је још седам месеци прошло, и та владајућа господа узимају паре од народа, а ништа му недају. Још су једнаком под питањем привилеђијска права нашега народа.

Јепархијски сабор у поменутом свом писму жалосно описује то несрећно стање:

К нами послатое писмима од клера писато сего Ѩнѹара 19. примисмо ѹ коперти на име госп. Анте Продановича 3 книге, 1 господинѹ нашем епискѹпѹ и дали есмо, и дрѹго на три вароши горе именовати, и с малом цедѹломъ вашега преосвештенства, не кое нами послато с полѹ 3 вароши одговорили есмо и разѹмехомъ, васа писата, како да есте после карловачкога сабора и поште био есте еданъ конгресъ, а ѹзрока господина бачкога епискѹпа. А како разѹмехом, да есѹтъ вѣровали од страни наши тамо имати промотреникѩ на саборѹ ради ове каѹзе (узрока) или писмена или неписмена к нами нитко невазвестилъ о томѹ, нити знали. А карловачки саборъ, что билъ есте, то е истиномъ, цело и вала држати и држимо цело, почто ако не бисмо држали цело, дакле и корвимацна би намъ ничто невредила.

А Кавза господина бачкога (владике Васаријона Павловића) свд по делв, они же силв на резеденцию затворити и вчинити, и нима равно свдъ протиштацию, что есте послали в двор австриски, иначе и неможе бити: понеже госп. Бачки и депвтирте оделао есте в Бечъ. взрока ради себе очистити: а на госп. митрополита викв свколикв нанети, и в низност донести намъ главв црковнв господина митрополита предъ цесаром.

А када падне митрополит, боѧти се намъ и нашима превелићнами да бвде никаково падение.

Почто како и сами нами сказвете, добро да взмемо в главв, наши старии доста крвъ пролили и в ропство паднвли, и насилиамъ тврскими и верв свою изгвбише и агарѧнски законъ приеше оци и братиа и сестре наше.

А паки господине преосвештенеиши, сами знате, колико имамо приѧтелѧ од страни и свпротивника наше превелеђие и цркве, наипаче од Мажара кои би нас радо покосили и са лица земле истребили, како се и сввише вверили есмо.

Бвдиите ради, да би се савршило ово дело овде са осталими епископи свдъ и мир, да би се втишала ова велика ватра, коѧ е сада вшла в народъ, и сви скрбни и на мисли есмо, а када ми имамо старость, мислимо и ваше преосвештенство, и неспешно имате и в днв и ноћи ради народа мислећи.

А господинв бачкомв хоћемо писати: и дрвгима официромъ по краини в Потисию, да се оставв с такови ствари. Такожде и по варошъ бировомъ, где есте прилика.

Из овога писма јепархијског сабора дознајемо прво: да је због самовоље бачкога владике Висаријона Павловића држан још један сабор, о коме веле да они (Будимци) нису ништа знали.

Јепархијски сабор вели: што је на карловачком сабору решено, то ваља цело држати, пошто кад неби ми

цело држали, онда неби вредила ни њихова конфирмација (потврда), коју ево жељно ишчекивамо.

А владика Висарион и не хаје за сабор, већ се жали царском двору. Шта више послао је овај владика и депутирте, да би себе очистио, а на митрополита је свуколику вику нанео, желећи митрополита нашу црквену главу понизити пред ћесаром.

А кад вели, падне митрополит, бојати се нама и нашим привилеђијама, да ће пропасти.

Ви вели и сами нам казујете, да добро узмемо у главу, да су наши стари доста крви пролили, и у ропство паднули, и насиљем турским и веру своју изгубише, и агарјански (турски) закон примише очеви, браћа и сестре наше.

Даље вели јепархијски сабор, ви преосв. господине, сами знате, колико имамо пријатеља од страни и супротивника наше привилеђије и цркве, и највише од Мађара, који би нас радо покосили и са лица земље истребили, како се и сувише уверили есмо.

И ви преосв. господине настојте и сами, да би се ово дело свршило овде међу нами осталима јенископима да буде суд и мир, да би се једном стишала она велика ватра, која је сада ушла у народ, и чега смо скорбни и замишљени. А кад се, веле, ми старамо и бринемо, мислимо да и ваше преосв. и дању и ноћу размишљате о народу.

Ова је мржња владајуће клике бечке према Србима свуда код свију немачких и мађарских власти нашла подпуног одзива. О том налазимо доказа у писму Будимаца од 18 Јануара 1732 год. писаном митрополиту Вићентију, у ком се жале, како њихов владика Василије нехтејућ се држати саборског свитка од 1731, већ преко сваке мере глоби их. И кад се овом насиљу противише, владика их толико времена држао одлучене од цркве и закона.

А почем веле не смеју разрезивати нове намете, јер веле недаду комесари маћистратски, „по заповести маћарске господе.“

И даље се жале Будимци:

„Понеже наши стари неприятели Мажари іош од одавна желе пропаст нашегъ народа и закона нашего християнског, преко свое канцеларие есть наредили, то е нашъ народъ ѹ великѹ теготѹ и порцию великѹ подпао, а к томѹ и ѹ великимъ варошкимъ дѹгомъ есть се затекли, а пакь и сврхѹ тога и сваки своега терета домаћега има. И тако не знамо од кога ћемо се преће бранити, и кое ћем преће исправлати, или царевѹ порцию, или варошко дѹгованіє, или нашего господина епискѹпа милостиню, или свештеничаско, или школско. А право есте, да све есмо дѹжни исправлѧти и давати, али потреба и сиромаство и теснота временом васа хоћею бити. И кадъ тѹћинъ не осећа, ни за нас срца има; то би нам архиереи и отац требао да осећа и да насъ не глоби.

Зато преосвештени господине, како и преждеваспоменѹхом, да ми не мо емо дрѹгога пореза чинити окромъ оног варошкога дѹга. А за вашего госп. епискѹпа и негове милостиніє, овако изнаходимо за добро бити, да наш госп. епискѹпъ нареди своега епитропа, ако самъ по сви наши домови не хоће походити. И тако онаи епитропъ нека свакомъ свештеникѹ ѹ своеи цѹркви закаже, да сваки христианинъ носи своега епискѹпа милостиню елико кои може. И тако мислимо, да ће више милостиніє примити, нежели овако отсекомъ што сад од насъ иштѹ, како и почивши Михаилъ Милошевич епискѹпъ и онъ много више пребрао милостиніє, нежели докле отсекомъ емѹ давало се.

Зато препонизне молимо госп. оца и благодетелѧ нашего, сатворите са нами милост, и ѹредитд нам и заповедите свитакъ да се обдржава; и тако и за овѹ госп. нашегъ епискѹпа милостиню ѹредите, да знамо, како ћемо

дођи в любовь код његова господства, да не стоимо ми отлвчени од закона нашего како Калвини и Лвторани, а без кривице.

Таквих примера насиља и безакона немачке мађарске владајуће клике имаћемо на жалост и сувише.

Због разних расира, које су постојале између митрополита и владика, неће бити сувишно, ако изнесемо податке о томе, како су ти црквени великодостојници стојали један према другом.

Из инштрукције, коју је митрополит Вићентије издао 1-ог Марта 1732. год. владици арадском и великоварадском Исајији Антоновићу, као свом наменнику и ђенералном викару (наменнику), дознаћемо о положају ђенералног викара према митрополиту.

Поменута инштрукција из које се још и друго што дознаје, што карактерише оно време, по оријиналу овако гласи:

Инштрукционъ.

Кои по наредби моеи архиенискаго и митрополитскаго авторитета, вамь приказве се и заповеда се, госп. арадски и велико-варадски Исаиа Антоновичь одржати и сахранити и извршити, по заклетви твоеи мене положенои, ва васакои верности пребивати под симъ знамениемъ ниже последвюштихъ пвнктовъ од слова до слова, како зде ва писме, тако и од встъ вамь повелеваема за много различние потреби оправлати.

1-во Под титвломъ до сада биваюштимъ ђенералъ викара и наместника нашего, тако и ва напредъ: како ва резиденции архиепискупскои и белиградскои нашои и ва васеи Сербии, тако равно и ва Среме горнеме и долнеме, од васех како двховни, тако и воинствени, тако и поместни познанъ да биваетъ.

2. Поред заповеди нашее издатие на весъ двховни чинъ, како ва Сербии тако ва Среме, что бвдеть наша

заповедъ преко васъ, а од насъ нихма показано било, ва семь послꙋшници да биваютъ, и ви пләномоштвие поред заповеди наше да повелеваетъ, а противештим се по сагрешению штроф налагаемъ, и намъ за васе перихтовати (известити).

3. Карловачких свештениковъ конфꙋзию биваюштꙋ, и кривицꙋ пакъ известнеише извидети, и пред себе ꙋзети и протоколъ ва дворе карловачкомъ, за ихъ дело од слова до слова, како е тамо положено, пакъ инквизирати и претрести стваръ.

Тако и за протопопе Живана полъ хисета по досадашнемꙋ обичаю ꙋзиматога, како вамъ от ꙋстъ сказахомъ, тако сатворите.

4. Писма васа ва дворꙋ карловачком обретаюшта се, како посланичка, тако и мемориале и проча васа од малих до великих, прегледати, и наредъ поставити, и подъ свои печатъ положити, и намъ перихтовати, и не само за време мое писма тамо находешта се, но и за предецесора моего бившаго васа находешти се под печатъ положити, а за коꙗ вамъ от ꙋсть сказахомь онаки намъ послати.

5. Из Срема како горнега тако долнега милостиню ꙋзо би написанꙋ, протопопомъ ꙋказъ ꙋчинити, да све посетъ ꙋ резиденцию белиградскꙋю. Također и дрꙋги вештеи, што се еде и пие, како из двора карловачка, тако из Срема, што бꙋдетъ потребито резиденци белиградскои заповедати и относити повелеваемъ.

6. Претензи, которие или конфꙋзие биваюштие, или сꙋда иштꙋштимъ из междꙋ дꙋховни илити мирских имеюшти са дꙋховнимъ, како ва Сервии, тако ва Сремꙋ, прилꙋчаи любо каков бил би, то да имеетъ ва резиденцию белиградскꙋю вамъ представлꙗти, и преко вас ка намь, како врховнои црковнои главн, да доносит се и перихтꙋетъ (известн). И инквизициа да творит се при

вами, или което ви бѫдете наредили и нашъ ексаменъ (испит) са информациомъ праведном послати и по изреченiю нашемъ творити и протоколирати ствари. Ва великих же и пѫбличних делех, господинъ Висарионъ Павловичь епискѫпъ бачки свами скѫпа да присѫтствѫетъ, и како оба по правици бѫдете нашли, тако да биваетъ, и корешподенцiю и договоръ за ва сехъ да имеете.

7. Ва осечкои епискѫпии и сечѫискои, ствари потребѫюштие како ва дѫховних вештеи, тако дворнихъ слѫжителеи ва епискѫпии, обретаюштих се наредити, и како от ѫстъ вамъ сказахомъ сатворити и по наредби да остаетъ ѫ свемѫ.

8. Ва монастирѫ Бешенови известни разискъ за сѫбъштанцiю покоиного господина Максима Гавриловича ѫчинити, и кривци обретаюштих се за арест ѫзети, донде же неисправет се.

9. Како ва Сремѫ тако ва Сервии, кои би достоинъ билъ дияконства или свештеничаства даръ васприети и парохiю себе обрелъ, или и неимѫштаго парохiю допѫшта се, такмо от ихъ избирати, котори ѫчени сѫть и могѫтъ церковъ Божiю строити, тие на парохие посилати да слѫжетъ: обаче длжанствѫетъ нашею сингелiю потврждени бити: а елици требѫю еште ѫченiа до савршенаго разѫма, свештеникѫ надлежаштаго, таковаго отсилати на потребита места ѫчити се, которие расѫжденiю вашемѫ оставляемо, како коега видите.

10. Како дияконы и дияци наших ва дворе карловачком обретаюштих се произбирати од ние, кое от ѫстъ вашъ сказахомъ, и ва разиденцiю белиградскѫю да идѫтъ, ини за ѫченiемъ, а ини за послѫшанiемъ тамо да обретаютсе.

11. Тако пакъ школи регирати и назиратель бити гречаские и словенские, тако и псалто спевичками, котори дадѫт се емѫ на ѫченiе от наше стране позорство-

вати и за контентацию его промишлѧти, и за ихъ трꙋдъ, что бꙋдꙋ просили, и на кои начинъ извидети и намы перихтовати, и по ꙋказꙋ нашемꙋ шнима контрактъ твердъ ꙋчинити.

12. Вам слꙋжителеи моим како ва резиденции белиградскои, тако и ва сеи Сервии, равно же и ва карловачкомъ дворꙋ и васемꙋ Сремꙋ, под титꙋлом протосиђелским и ексархским, вице — ексархским, свештеничаскимъ, и диѧконскимъ, да имеютъ васъ цело познавати васемъ обдржавати, и с вами за ва сех ствари конзилиюмъ имети, и васемъ послꙋшание показати, но и познавати за наместника нашего ꙋ персони, и ђенералъ-Викара, что по ꙋказꙋ моемꙋ преко васъ имъ бꙋде повелено, послꙋшати длжни сꙋтъ. Преслꙋшници же ꙋказа сего нашего милости наше лишене бꙋдꙋтъ.

За кое више вероѧтие читꙋштим и слишештимъ рꙋкою нашею подписахомъ и печатию ꙋтврдихомъ.

Са онога гнуснога поља интрига и сплетака господствујуштих, од којих се тешком муком брани наш народ, неће бити немило нашим штованим читаоцима, ако се мало удалимо, и ако их на другу страну поведемо, те им прилику дамо, да завире у унутарњи живот наших праотаца.

Изнећемо неке споменике, од 1732 год. из којих се може видети, како је наш народ своје опћинске судове уређивао, и какве је границе постављао оној својој домаћој опћинској власти, тако званом таначу.

Такве закључке свакад је свеколика опћина или сабор целог народа оне опћине доносио и потврђивао.

Ево таквог примерка у овом упутству, који одређује делокруг те опћинске власти или танача.

1. пꙋнт: По юраментꙋ нашемꙋ да ходимо и сꙋдимо, от шта нам неће вредити дꙋши.

2. пꙋнт: Саединение любови намъ ешкꙋтомъ и бировомъ заедно, и сꙋдъ творити са тихостию смерено с ра-

сѫжденіемь, и с достоинимь промишленіем симь партаи или тѫжителемъ, како овдежним, тако и страннимь, понеже единъ дѫхъ имамо; и молю — ви, — да не посагнет се кои, или им на само да не пѫстит се интереса ради, или волѧ кои причиновъ дрѫги, да не отмастит се намъ.

3. пѫнт: Дневи ѫречени сваки, а наипаче код дома находешти се, на време ѫречено от првога часа по варошкомь слѫжителю, ешкѫтъ на место свою столицѫ да иматъ сѫдь творити и слѫжити, да оставит се стари обичаи по колико крать звати се.

4. пѫнт: Кад се бѫде сѫдь творити, ва дань сих до времена никако столицѫ свою празнѫ неоставити, понеже неѫтворит се цели сѫдь, и од исти сѫда породит се конѫѫзиѧ, но до конца да бѫдеть.

5. пѫнт: Да исключит се слово оно, ѩкоже прежде обичаи ѥсть био, от сѫда кад се ѫстане и говорит се: био самь рад вамь помоћи, али ови недадоше.

6. пѫнт: Ѹ дрѫгѫ собѫ на сокакѫ волѧ кои био партаи био, да не бѫдетъ с интерешемъ, веће, ако богати ако средни, ако сиромахь био, да ожида свою правицѫ понеже чѫет се слово сѫда, и бива гордость.

7. пѫнт: Да изберѫт се стари биватели и разѫмни неколико госп. на призваніе општаго потребованиѧ, од кои небѫдеть бивати конфѫзиѧ или нашъ изгѫбитакь, а не само нам но и потомцем нашим.

8. пѫнт: Писцѫ или нотариѫсѫ вакѫпе саветникѫ достоина противъ слѫжбе диюрна да исправит се, а пакъ нѥмѫ на време бировлеве заповеди, или сѫднега дана двапѫтъ да незове се, но од првога званиѧ да сацигѫра се на слѫжбѫ заповеднѫ, окромь магистратске заповеди, и што есте нашемѫ сѫдѫ приюдициѧ, или противность заповеда се, ѫ тимь да не затече се.

9. пѫнт: Кишь-бировь и дрѫги слѫжители, како хайдѫци, ништа нише да не ѫчине, само сѫдь и бировлева

заповедь преко нихь да ходить, з битангама и с пиѩни-цама дрѫжства да не чине, нс тога штима се самога би-рова и танача поштене.

11. пѫнт: Што е пред кимь бировомъ кои сѫдь био волѩ комъ извршено и протокѫловано, да не поквари се.

12. пѫнт: Дѫгъ от општаства да неосталѩмо на трагѫ, веће да се раздели што е противь кога, и да наредит се тко бѫде кѫпити.

Колико су пак и саме опћинске старешине поштовали такве закључке народног сабора, видиһемо у овом примеру.

„Дато ѫ долнои бѫдимскои вароши Табани сего 28 Иѫниѩ 1732.

Доле краю именовати и подписати са овим нашимь писаниемъ изѩвлюемо по начинѫ последѫюштемѫ: какоти ѫ првомъ пѫнктѫ.

1. По опште народномъ зактеванию овога славнога народа закона грчанскаго и бивателѩ ѫ бѫдимскои дол-нои вароши Табани, што народ зактева славни, да се имамо на време народнаго зактеванѩ представити, не само насъ персоном, него и наши година бировине са хе-сапи заедно, како примана тако и походка, што преко наши рѫку есте походило и преко наши ешкѫта за наше бировине.

2. Ми по народномъ зактеванию насъ персономъ обли-гирѫемо на време народнаго званѩ представити са наши хесапи, кои сѫ онога нашега времена и наше бировине бивали облигирѫемо се опште народѫ славномъ, и оштъ болше к томѫ потврђѫемо нашим имении и печатми за болю нашѫ цигѫрацию.

(М. П.) Иосиф Николичъ.

(М. П.) Живанъ Бранковичъ.

(М. П.) Иефтимие Кнежевичъ.

(М. П.) Иоанъ Цветиночъ.

(М. П.) Михаелъ Ивановичъ.

Сего 7. Юниа 1733. Предъ госп. варошким бировомъ Ранкомъ Прерадовићемъ и целомъ таначꙋ, и предъ 24 господара нарећена од народа.

Предложи господар Никола Давидовићъ од народа единодꙋшни народни вотꙋмъ, рад ови варошки хесапа, и исповеди, да народъ захтева, да остаю хесапи, по комесарском хесапꙋ, како комесари, што сꙋ изнашли, и што се наконъ постигло, или да плаћа, или да се моли народꙋ и господаромъ, или да се опрашта, или да се плаћа, на што се намоле народꙋ; пошто како извиђава се, да никако не може се са хесапомъ на краи изићи, зашто е замꙋћено и заплетено и не може се ништа избистрити.

Зато оваи господар Живко Ратковичъ стари таначникъ, видевши толикꙋ народнꙋ дангꙋбꙋ, што се дангꙋби и време ꙋзалꙋдъ препроводе хесапа истраживаюћи, а не може се изићи на краи, зато молисе народꙋ, да би единъ кратъ самирило и помирило се и од свию неслога народни, да се самири и помири, и да се остане од ови хесапа, да се не дангꙋби. Зато од свое стране поклониа своеволно оно, што мꙋ е варош и народъ дꙋжни, то осталиа и поклониа 30 фор. Госп. Живко Ратковичъ поклониа 30 фор.

Доконание народно рад хесапа.

Доконание народно сицево есте, како народ поред свое правде извиђава, да се хесапи варошки велико есꙋ замꙋћени и заплетени и не може се никогда са хесапи изићи се на краи, кроз кое народ толико времена есте дангꙋбио и време ꙋзалꙋдъ пролазило, а хесапи варошки немогꙋ се избистрити, а ꙋзрокъ томꙋ есꙋ били они бивши бирови, кои невредно есꙋ свое хесапе држали, а толикꙋ плаћꙋ ꙋзимали, и не могꙋ садъ свое хесапе да пред народомъ чисто и бистро да издадꙋ. Зато народ налаже овим господаромъ бившимъ бировомъ ради мира народнаго са своимъ хесапима за свое бировине нисꙋ би-

стро ходили, а толикꙋ плаћꙋ ꙋзимали: тако нека сваки од свое оне плаће, кою сꙋ ꙋзимали од народа, нека сад помогнꙋ народꙋ ꙋ помоћъ ꙋ дꙋгъ по 150 фор.; ако ли нехотели ови господари бꙋдꙋ овога народнога доконанiѧ обдржати, тако хоће народ цело држати се комесарскога хесана, а к томꙋ ништъ више хоће народ истраживати свою дангꙋбꙋ; ако ли ови господари бꙋдꙋ обдержали оно горне народно доконание, нека им е остало просто.

Народно обештание.

Ми доле краю именовати и подписати са овимъ нашимъ писаньемъ обзнанꙋемо свакомъ, и обештавамо се сви едино дꙋшно опште по именꙋ и по редꙋ пописати а на оваи начин, ꙋ првомъ пꙋнктꙋ а са таначници заедно.

Прво.

Обештавамо се, да кад насъ зовне господар варошки бировъ, са таначници за варошко дело и на оппти неки договоръ, и каже намъ време и ꙋређени сахатъ, да имамо парировати, (послꙋшати) на првое званиѥ и на ꙋречено време безъ сваке ексꙋзацие и одговора да имамо доћи; међꙋ тимъ, ако би коме се болест прилꙋчила, или маћистратска заповед била, или веселѥ ꙋ кога се бꙋде прилꙋчило, или каково велико дело бꙋде се принатило, ꙋ кога безъ коега немоштно комꙋ достићи на званѥ бировско. Зато ми едино дꙋшно обештавамо се, да хоћемо доћи и прегласити се код г. варошкога бирова, ако би се комꙋ припетило каково дело, да не може доћи на званѥ, ако ли би кои не дошао на званѥ бировско и на ꙋречено време, или било на хесанъ варошки да се доће, или било на дрꙋги опште народни договоръ.

Тако подписꙋемо се под штрофъ полъ талира да платимо на свако званѥ кад недоћемо, окром допꙋштениѧ госп. варошкога бирова.

Први од ових споменика носи на себи образац старог српског патријархалног опћинског суђења, где још народ има право у одређивању и прописивању правила, по којима се имају њихове старешине управљати при суђењу.

На првом месту опомињу старешине своје на светињу заклетве, и саветују их, да не огреше душу своју.

У другој тачки упућују се старешине на узајамну љубав, да суде тихо, смерно, по разлогу, и достојно промишљајући о свима партајама, и о тужиоцима, како овдашњим, тако и страним, јер веле имамо један дух. А у истој тачци веле даље: молимо вас, да се који не превари, и на само да се не упусти свога ради интереса, или ма из којих других узрока, да нам се не осветите.

Да сваки дође на уречено време и у одређене дане, а нарочито они, који су на дому свом, чим га позове варошки слуга. Сваки ешкут са своје столице да има судити, да једном престане стари обичај, да се морају по неколико пута позивати.

Кад се буде судило, у онај дан до одређенога времена нико своју столицу да не остави; јер се иначе неможе учинити подпуни суд, а од таквих судова порађа се конфузија. Ваља дакле да седи до краја суђења.

Да се искључи онај говор, као што пређе бејаше, кад се од суда устајало, то се говорило: „Био сам рад вами помоћи, али ови недадоше.“

У другој соби или на сокаку не сме бити интересирана партаја, веће ако је богати, ако је средњи, ако је сиромах, да чека своју правицу, јер се иначе прочује реч из суда, и бива грдња.

Да се изберу стари биватељи и неколицина разумних господара, на позив по општој потреби, од којих неће бивати смутња, нити ће бити губитак, за нас нити за наше потомке. Из ове тачке види се, како се наши стари

бринуше, не само о својим магновеним интересима, но се обзирали и на интересе својих потомака.

У осталим тачкама препоручује се општинским служитељима, да добро мотре на своју дужност пошто носе варошко и бировљево име на себи, и да се не друже с којекаквим битангама и пијаницама, пошто се из тога штима поштење самога бирова и танача.

А на крају у 11-ој тачци исказује се једно важно правно начело у овима речима: „Што је пред којим биревом, што суђено било, па извршено и протоколовано, да се то непоквари. У овој тачки исказује се поштовање према закону и законским судским решењима, која се имају држати као светиња и никако се не смеју рушити.

У другом споменику, што је извод из протокола опћинском сабора будимских Срба од 28. Јуна 1732. год. види се израз највећег поштовања према народњој вољи.

И с тога су од великог интереса за историка споменици они из будимског и пештанског архива, што износе доказе о једном но све важном факту, да се у овим српским исељеницима појављује онај енергичан дух народа нашег, који ће се у својој целој моћи и величини показати, тек у почетку овога столећа у српским устанцима, и који ће тада доћи до својих кроз четири столећа погажених суверених права.

Као што рекосмо, пошто је и последњи траг српске аристокрације нестао, видимо код ових, исељеника, да се у свеколиком народу рађа општа свест, свест народња, која не познаје власт и моћ не једне касте, но једног јединитог чинијоца свеколиког нераздељеног народа српског.

И у том се и разликује овај периjод од оне тамне прошлости, где је властела владала, а највећи део народа лежао у највећој чами, недајући од себе знака свесног живота. Видимо дакле, да се наш народ тек под

притиском туђих господара на туђинском земљишту појављује као народ, који осећа и зна шта оће, и шта му ваља радити.

Ми ћемо овде изнети податке од 1732 до 1746 год. у којима је нацртан опћински живот наших старих Срба, у којима је јамачно вејао онај чисто народни дух још из старог отачаства.

Тако имамо један посве занимљив споменик живота пештанских Срба од 10 Марта 1736 године, у коме се огледа она озбиљна свест наших старих отаца, који заокружени разним опасностима, бедама, напастима, озлојеђени разним издајствима, изабраше 12 тутора или старатеља, који ће водити бригу о томе, да се очувају народна права.

Поменути велеважни споменик по оригиналу овако гласи:

„Вѣдомо творимо всѧкомꙋ належаштемꙋ мѣстꙋ, идѣже бы сіе писаніе показалосѧ, да могꙋть вѣровати и за истинꙋ держати, како мы вси здѣшни жители пештанскіи православныи христіѧни восточнїѧ свѧтиѧ ієрꙋсалимскіѧ церкве синови иже есть мати всемъ церкамъ, кътитори же храма свѧтаго велико мꙋченика Христова Георгіѧ сицево ꙋрежденіе междꙋ нами сотворихомъ како да держимсѧ и свѧтꙋю нашꙋ ставропигіискою церковъ от ненавистниковъ наших да бранимъ, которыи брани творють на насъ и на вѣрꙋ православнꙋю, и еште к томꙋ како цесарскомꙋ дворꙋ также и господствꙋюштимъ и прочимъ належаштимъ мѣстамъ молебнаѧ прошеніѧ предлагати, и милости искати за нашꙋ вѣрностъ и слꙋжбꙋ его цесарскомꙋ дворꙋ показанꙋю, ꙗко да би возмогли от его цес. велич. милость полꙋчити да с миромъ съ церквомъ и съ закономъ нашимъ по старомꙋ календарꙋ пребꙋдемъ, такожде и сіе кралевской вароши ꙋ свакои правици и официахъ варошкихъ, и прави пꙋргери да можемо быти, и еште к томꙋ котори

страни от нашего закона пришелъ и восхотелъ жителствоватъ всеи слободнои вароши, томꙋ слободно его трговиномъ или занатомъ живити се да бꙋдетъ. И тако на сіе дѣло иже на обштꙋю ползꙋ естъ, избрасмо дванадесѧтъ тꙋторовъ заклетих, которыи о семъ дѣле промишлѧти бꙋдꙋтъ и затимъ ходатаи быти. И сіи ниже подписани тꙋтори въ ꙋречени дань, егда собиратисѧ бꙋдꙋтъ, всѧки неленостно да приходитъ егда позовꙋтсѧ на сабраніе, и аште которыи тогда неприлетъ, тои штрофъ ꙋречени да платитъ, в' церковъ, кромѣ болезни и въ домѣ неприключшимсѧ. И сверхꙋ того, аште бы котори от сихъ заклетих тꙋторовъ некоторꙋю таинꙋ неприѧтелю, или иновѣрцꙋ, или своимъ домашнимъ и проч: обѧвилъ тои да бꙋдетъ от всѣхъ насъ проклѧтъ, и от сабора да извержетсѧ ѧкоже Юда. И симъ 12-омъ тꙋтором да имѣютъ от насъ полномоштіе, и что они совѣштаютъ и савершат, мы вьси соизволѧемъ совѣштанію ихъ, и что они совершатъ, контенти бꙋдемъ томꙋ. Когда же паки некое вѣликое дѣло приключитсѧ, и нꙋжда позоветъ, тогда всѣмъ собиратисѧ и о животѣ нашемъ и о потомковъ нашихъ промишлѧти и ꙋправлѧти. И тако симъ заключаемъ и печатми нашими потверждаемъ и киждо имѧ свое собственою рꙋкою подписꙋемъ.

Ево још износимо упутства или инструкције, коју доноси и одређује сабор општине будимске год. 1737. у тој цели, како да се владају бирови и таначници у будимској српској општини.

Инштрꙋкционъ нашъ таначникомъ, ако би било по воли господарꙋ бировꙋ и осталимъ господаромъ таначникомъ.

1-во. Ꙋ ꙋречени пꙋтъ ꙋ кои сахатъ сабиратисе ꙋ варошки домъ да има сваки доходити, по првоме сазиваню, кои не би хотео дођи тако, да ма штрофъ трпети 150 новч.

2-ги. Пѹнтъ. Да би господаръ бировъ пређе ѹреченога сахата отворилъ варошки домъ и сѣдиѹ собѹ, да би господари таначници неходили по сокаци и око цркве.

3-ћи. Пѹнтъ, каде дође кои партаи к поштеноме таначѹ, тако нека самъ господаръ бировъ говори и пита, а каде испита, тако по обичаю да истѹпи наполе партаи, а господаръ бировъ по редѹ да испита, где како кои седи, и отъ свакога фотѹмъ ѹзети, и еданъ договоръ ѹчинити и господарѹ бировѹ дати, а све тихо и полагацко, ни мало не викати, и каде ѹђе паки партаи, тада сви поштени таначници да имаю миръ отъ беседе, нека самъ господ. бировъ беседи. Ако ли би кои господ. хотео што изговарати тако тихо нека изговара, или цедѹломъ.

4-ти. Пѹнтъ. Несазивати партаѧ близѹ къ асталѹ, да не ѹдара рѹкомъ ѹ асталъ, или да се насланѧ на асталъ.

5-ти. Пѹнтъ. Никакви протокѹлъ естрактъ ником не дати под варошкимъ печатомъ, нити на што паки варошког печата положи(ти) без знаниѧ целога танача.

6-ти. Пѹнт. Никаква договора нити отговора двоица и троица чинити, него съ целимъ таначомъ и договоръ и отговоръ.

7-ми. Пѹнтъ. Да се ништа ѹ протокѹлъ не сталѧ докле се не отгласи предъ целимъ таначомъ како хаеротъ контрахтъ тако и ине свари.

8-ми. Пѹнтъ. Штогодъ имамо таини договора ѹ таначѹ, тако да сваки држи таіно по своемѹ юраментѹ, кои неби обдржао, тако дамѹ бѹде штрофъ по горнои инштрѹкціи.

9-ти. Пѹнтъ. Тако заради госп. нотароса, да би се сваки пѹтъ находилъ код дома, напаче како сѹ госп. на скѹпѹ, да би господаръ нотаросъ напре билъ ѹ варошкомѹ домѹ, напаче да би никимъ неходилъ безъ знанѧ господара бирова, и да има положит юраментъ међѹ го-

сподари таначници, да свою таинѹ ѹ себе хоће обдржавати.

Након седам година налазимо још једну инструкцију за бирова и таначнике будимске од 3. Јуна 1744. год.

Инштрѹкціꙗ

Господинѹ бировѹ и осталымъ таначникомъ, что би ѹ напредакъ болше ѹрежденіе и послѹшаніе междѹ нам было како.

1. Подобаетъ междѹ нами любовъ да имѣемъ, и единъ дрѹгаго по васеи можности да почитаемъ.

2. Обѣштаваетъ себе, господинъ Петаръ Кнежевичъ, всꙗкаꙗ варошка дѣла со совѣтомъ, иногда народъ ѹ варошкій домъ да сабира, от самога себе никакова проекта народѹ чинити, но съ договоромъ таначкимъ и тако народѹ ꙗвити.

3. Господинъ бировъ долженствѹетъ от свакаго таначника любо каковаго дѣла ради вотѹмъ питати потомъ заключеніе ѹчинити.

4. Госп. бировъ съ таначници, по дѣлѹ кого ѹ арестъ кадъ постави, без совѣта таначкаго и непѹстити его.

5. На всꙗко зване долженствѹютъ господари таначници на времꙗ пріити, окромъ пѹти и болѣзни.

6. Когда П. Т. скѹпа комѹ ексаментъ чинитъ, или партаи ѹнѹтра есѹ, прилѣжно всꙗкій по своемѹ юраментѹ послѹшати, а не междѹ собомъ с стране разговоръ имѣти.

7. Сваки скѹпа долженствѹютъ таинѹ варошкѹ хранити, а не съ Гманомъ (оптинарима) ѹ винопитію, или кое рекраціи себе искѹсити, понеже и градскаꙗ инстрѹкціа остро того ради запрештава.

8. Ѹ таначѹ единъ на дрѹгаго жестокимъ словомъ не тергнѹтисꙗ; но должни свои вотѹмъ дати и ѹ мирѹ да остане́тъ.

9. За любовъ божію васачаски от себе плетке отметнѹти, что споля кое какве, или из междѹ себе приносе да не вѣрѹетсѧ, аколи сѧ таково слѹчи, ѹ себе дѹгое времѧ не држати, но таначѹ ѩвити, и оного кривца на средѹ поставити.

10. Что сѧ годъ ѹ протоколъ стави, при ономъ остати и крѣпко сѧ держати, а не кварити.

11. Что сѧ годъ ѹ протоколъ стави, онаи исти данъ предъ цѣлимъ таначомъ от слова до слова да се очати, и вси да чѹю.

Ове исте године 23. Јуна одређују Будимци упутство, по коме се има владати мали-биров (кишбиров) или опћински слуга.

Инштрѹкціѧ

Кишбировска, по томѹ по сеи инштрѹкціи надлежитъ обдержавати сѧ.

1. Да имѣетъ всегда страхъ божіи предъ очима.

2. Свакогъ таначника, како и господина бирова почитати.

3. Никаковѹ рѣчъ наполе неизносити, кою чѹе ѹ таначѹ, и чисто варошкіи домъ держати.

4. Междѹ господари таначници никакве рѣчи несносити.

5. Ва сегда трезвенѹ быти.

6. Ничто по себе дворити, развѣ что сѧ заповѣди, ни выше ни мане.

7. Арестантомъ вино неносити, ни съ нима пити.

8. Кодъ господина бирова, сваки пѹтъ на паради да се находи, то ѥстъ код дома.

9. Свакогъ бѹргера и биватеља здѣшнегъ коего циипра, или каковѹ дрѹгѹ заповѣстъ варошкѹ заказѹе, со всѧким респектомъ да имасѧ обходити.

А 12-ог Јула 1744. год. одређује опћински сабор у Будиму, како да ѳе влада учитељ.

Инштрукція

Магистеру како подобаетъ обдержаватися ему.

1. Надлежитъ всегда страхъ Божіи предъ очима имѣти, и у церкви читати и поіати небранитсѧ.

2. Пл. таначу свагдаръ у покорности да буде.

3. Катадневно гдѣ буде на части не закаснутися но таки у сахатъ по подне у школу прити, и ни единъ кратъ самую дѣцу оставити.

4. Како богатои тако и спромашкои дѣци равно ученія давати.

5. Позоръ имѣти, да не ударають око церкве дѣца, и у церкви смиренно да стою, и да се сѣмо тамо не обзиру.

6. При служби божіеи трое дѣце у стихару ва сегда обучени да находятсѧ.

7. Да се дѣца око Дунава и по сокаци нескитаю, предъ свакимъ капу да скидаю, и чисто себе да держетъ.

8. Позарствовати, да се дѣца между собомъ у школи и по сокаци небию.

9. У седмици кад се праздникъ трефи, седмичну рекреацію от нюдъ не держати.

11. И послѣдне, прилѣжно діаке книзи и всякои монери (како да се понашају) учити, что бы и учитель от вароши похвалу и возмездіе свое примилъ.

От почтенаго танача наредишася господари Сумеонъ Андреевичъ, и Иоаннъ Миличъ да позорствуютъ на школу, и сваке седмице два пута да инквизираю.

И најзад налазимо опет још једну инструкцију за учитеља од 21. Маја 1746. год.

„Лѣта 1746. Маія 21. биша следующти господари на совѣту ради школескаго уреждені, и на седамъ пунктова следующти быша контенти, сви здѣ подписати кои пунктови есу слѣдующти.

Перво. Да нитко неима ѹрежденіѧ ѹ школи чинити, но самъ префектъ, нити что заповедати са магистромъ.

Дрѹго. Децѹ скоро из школе неизвадити.

Треће. Да се оцеви на наказаніе магистрово несрде, но да бѹдѹ контенти, како магистеръ дете каштигѹе.

Четврто. Безъ знанѧ и брез соизволеніѧ магистерова, да дете нитко ни ѹ иличѹ, ни ѹ виноградъ, никѹдъ, во време школно води, крозъ кои ѹзрокъ бива децама штета, ако би тко дете от школе заѹставио.

Пето. Ако комѹ господинѹ или свештеникѹ кое дете согреши, да неима се тко ѹсѹдити дете бити, ни за ѹхо вѹћи, ни ѹ церкви ни на сокакѹ, ни на каковомѹ дрѹгомѹ местѹ.

Шесто. Да децѹ нитко из школе не изводи, ни изива, ни да звоне, нити чьто да послѧю.

Седмо. Да ѹ школи подъ капомъ и с палицомъ нитко неѹлази, и ако тько хоће чьто съ магистромъ беседити, да има клопнѹти ѹ врата, и чекати, докъ ѩли кое дете изиће, ѩли самъ магистеръ.

Еште ктомѹ предато, да е сваки дѹжанъ часть достоинѹю магистромъ давати, а аште онъ дрѹгого бы что ѹвредилъ либо ѹ чимъ, то да има обѩвити господинѹ бировѹ и госп. бировѹ префектѹ и поделѹ бѹдеть слѣдовати наказаніе.

Испитачу народњег унутарњег живота ови споменици даће довољног материјала, да оцени душевни развитак нашег народа у првој половини прошлог века.

Ови споменици сведоче, колико је наш народ у свима околностима поштовао просвету, своја народна права, како је народ поштовао своје старешине, ал је умео је у исто време да се очува од самовоље бар ових својих опћинских старешина. Но имамо уверења, да су и ове

опћинске старешине штовали народњу вољу, и да се овој покоравали.

То се огледа у овом споменику 3-ег и 4-ог Јуна 1733 под насловом „Народно обештаніе", у ком се опћинском сабору обећавају старешине или главни општинари, да на први позив бирова и осталих тапачника за варошко дело и на општи неки договор, у заказано време хоће доћи без сваког извинења и одговора.

Овај појав служи на част оном народу, чије се старешине безусловно покоравају законима, и онима, који врше закон.

А колико је сам народ осећао свести, да сам својим опћинским стварима управља, и своје старешине држи у границама уобичајених закона, и како је умео достојанство своје према старешинама одржати: о том нас најбоље уверава споменик будимски од 7 Јуна 1733 године, у коме највећим достојанством овако наређује, и то овим изразом:

„Народ налаже овим господаром бившимъ бировомъ ради мира народнога са своимъ хесапима за своє бировине нисѹ бистро ходили, а толикѹ плаћѹ ѹзимали, тако нека сваки од своє оне плаће, кою сѹ ѹзимали од народа — — — —

Значајно је и оно општинско саборско решење Срба Пештанаца од 10 Марта 1736 год.

Овим својим опћинским решењем одређују Пештанци 12 тутора и и старатеља, којима су ставили у дужност ево ово:

„Тако смо ради овог општенародног дела, које смера на општу корист, избрали дванајест заклетих старатеља, којих ће бити дужност, да о реченом делу промишлају, и да буду у том послу марљиви и усталци."

И ови подписати тутори у одређени дан кад се сабирају, да имају неизоставно доћи, кад се позову на са-

бор. И који онда не дође, да има платити глобу цркви, осем болести, и ако неби били код куће.

А уз то; ако би неки од тих заклетих старатеља неку тајну исказао и издао непријатељу, или иноверцу, или својим домаћима или ма ком другоме: тај да буде од свију нас проклет, и да се из сабора опћинског прогна, као оно Јуда. — — — — — —

А кад се покаже неко велико и важно дело, и нужда позове: онда ваља да се сви саборно искупимо, и да о животу нашем и наших потомака промишљамо и управљамо.

Таквом брижљивом старању наших свесних отаца, ваља да се ми потомци њихови у највећем штовању поклонимо, и да свети спомен ових дичних отаца у највећем пијетету благосиљамо.

Не мањег штовања је достојна она „инштрукција“ бирову и таначницима, коју је будимски опћински сабор год. 1737 прописао, како да се владају њихове старешине, биров и таначници при суђењу.

У овој инструкцији у 6-ој тачци веле: „никаква договора или одговора да нечине двојица или тројица, него с целим таначом да буде и договор и одговор.“ Даље у 7-ој тачци веле: „да се ништа у протокол не ставља, докле се неогласи пред целим таначом, како брачни уговор, тако и друге ствари.“

У 8-ој тачци веле: „што год имамо договора у таначу, тако да сваки држи тајно по својој заклетви. Кој неби одржао, тако да се казни по горњој инструкцији.“

Још је одличнија она инструкција будимска од 3 Јуна године 1744, која је од опћинског сабора прописана за опћинске старешине.

У првој тачци препоручују, да је међу овим старешинама љубав, и да један другога поштује.

У другој тачци обвезује се тадањи биров Петар Кнежевић, свако варошко дело радити у договору са саве-

том (таначницима). Да по некад и народ у варошки дом сабира. Да од самога себе никаква пројекта народу не чини, но с договором таначким, и да одмах јави народу.

По трећој тачци има биров од свакога таначника, ма по којем делу, ради гласања упитати, и тек онда да донесе закључак.

По четвртој тачци, кад биров и таначници некога осуде на затвор: да се такви апсеник несме пустити без знања целога танача.

У 5-ој тачци захтева се, да на сваки позив долазе господари таначници и у одређено време, окром ако је на путу, или ако је болестан.

По 6-ој тачци, кад племенити танач скупа некога испитује, да се има строго по својој заклетви владати, и не међу собом се на страни разговарати.

По седмој је тачци обвезан сваки и сви скупа да чувају варошку тајну, и са општинарима.

У осмој тачци захтева се, да у таначу један на другога жестоким речима не нападају, но сваки да гласа и на миру да остане.

У деветој тачци лепо саветују старешине своје, и што би свака власт могла пригрлити, да за љубав божију сваке сплетке од себе одбију, што с поља долазе које какве, или један другом доносе, да се у све то неверује. Ако ли се такво што догоди, да нико у себи не крије дуго, но да јави таначу, и да онога кривца узме преда се на среду.

У једанаестој и дванаестој тачци још се препоручује и то, да све што се у протокол стави, при оном да се и остане стално, и да се не квари. И најзад, што се у протокол стави, онај исти дан да се очати пред целим таначом све од слова до слова, да сви чују.

Инструкцијом од 23 Јуна исте године, на то се смера, да опћинске слуге, знајући за своју дужност, нечине злоупотребе.

По важности ваља да обратимо пажњу на инструкцију од 12 Јула 1744 год, у којој народ прописује, како да се влада учитељ.

У истој је инструкцији најзначајније, што се учитељу препоручује у четвртој тачци: да „како богатој, тако и сиромашкој дјеци равно учење даје“, и да ђаке прилежно књизи учи и упућује, како да се понашају.

У вези са овом инструкцијом стоји најзад уредба будимског опћинског сабора од 21 Маја 1746 год.

На првом месту заслужује да стоји ова важна наредба: „да нико нема уређивати по школи, но сам префект или надзорник, нити што да се заповеда са магистром учитељем.

У другој тачци препоручује се родитељима, да сваки час не воде децу из школе.

Да се очеви на казни магистрове не срде, но да буду с оним задовољни, како учитељ дете казни.“

Без знања и саизволења учитељева, да нико не сме своје дете водити ни у плицу, ни у виноград, никуд за време школно, кроз које се оштећава само дете, кад неко дете своје од школе обуставља.

Ако коме господину или свећенику које дете сгреши, да нема се ко усудити, да бије дете, ни за уво да вуче, ни у цркви, ни на сокаку, ни на коме другоме месту.

Да децу нико из школе не изводи, ни изива, ни да звоне, ни што друго да раде.

Да у школу под капом и с палицом нико неулази, и ако ко оће нешто са учитељем да говори, да има клопнути у врата, и чекати док јали које дете изађе, јали сам учитељ.

И мимо тога додаје се ово: „да је сваки дужан достојну част да даје мигистру, и ако би он кога у нечем увредио, то да јави бирову, а госп. биров префекту, и по делу следоваће казна.

Говорећи о наредбама за учитеља, како да се брину о школама, по себи долази питање, какве су нам биле наше народне школе у оно доба, о којем говоримо.

На жалост веома је мало, па и то је жалосно, што имамо о нашим школама да зборимо

Осим основних школа у Будиму, Сентандреји, Пешти, Араду, Темишвару, Вршцу и Осјеку биле су две велике школе у српском Београду, где је била столица митрополитима за 22 године, и у Карловцима, иначе није нигди било школа.

Ми смо једном напоменули, да је честити митрополит Мојсије још око год. 1727-ме по закључку карловачког сабора од 1726 установио „велику школу“ у Београду и у Карловцима. Но о београдској школи нашли смо спомена само у једном писму Јосифа Ненадовића [1]) будимског опћинског нотара од 12 Јуна 1732 год. у ком пише свом брату митрополитском секретару Павлу радм свог сина Петра: „вактевам га в Белиградв наместити в великв школв.“

Тако и за карловачку вишу школу спомиње се само на два места, у писму Павла Ненадовића,[2]) из Карловаца од 9 Новембра 1735-те године, што је писао свом стрицу потоњем митрополиту Павлу, а тадањем ђенералном јексарху у Београд, подпусује се „Авдиторъ Реторики в Карловци.“

Из ових споменика дознајемо, да је у Београду била велика школа, и да је таква иста била и у Карловцима.

У осталим поменутим варошима биле су само мале школе, у којима се само учило црквено словенски језик из часловца и псалтира, и нешто мало рачуна.

Осим поменутих места није било нигде више школа.

---

[1]) Види Спом. будим. и пешт. арх. Збир. II. стр. 132 бр. 52.
[2]) Види Спом. будим. и пешт. арх. Збир. II. стр. 232. бр. 105.

А шта се у тим школама малим и великим предавало, то нам казује архимандрит Јован Рајић у свом предгору „точное изображеніе катихисма.“

Говорећи о првом добу Мојсијева митрополитовања вели: „Наука іоштъ нікаковы ние било; познавати слова іоштъ се на крушковимъ дашчицама (дштицама, штицама) учило.“ Овај добри пастир, видећи такову оскудицу, поиште изъ Русије учитеља. Тим поводом буде од императора Петра I послан Велико-Рус Максимъ Суваров, родом из Москве, који донесе собом 400 букварова и 100 граматика славенски. И онда су престалу крушкове дасчице. И сам Рајић, као дете, почевши се у Карловци учити, добије онда такови Буквар од 8 листи на дар. Речени Максим предавао је граматику, а катахисис није учијо, јер га још тада није било.

Митрополит Мојсије зажели у својој саборной цркви у Београду имати и проповедника. И на то призове Мало-Руса јеромонаха Синесију Залуцки. Даље постара се за црквено „Славословіе.“ На то призове из Свете Горе Атонске јеромонаха Анатолија искусног и вештог певца (псалта). Подигне у Београду грчку школу, где се обучавали младићи грчкој псалмодији. Тако се грчко црквено појање међу Србима одомаћи и рашири, а српско престане. Но још немаху катихизиса.

Какво је било то српско црквено појање, на жалост незна се, јер не бијаше, ко би га написао. Међу тим оно грчко црквено појање временом претрпило је многе промене, и добило је у српским устима српско народни израз, у ком се данас једва даје познати онај грчки прототип.

После Мојсија дође за архијепископа београдског арадски јепископ Вићентије Јовановић названи разроки. Он је не само дело наука од Мојсија започето придржао, него је и умножијо. Максим Суваров се истина по-

вратио у Русију,[1]) али већ је међу Србима било способни учитеља за граматику.

Вићентије позове сада из Русије и друге учитеље, који би младеж српску и у латинском језику обучавали.

На то буде из Русије послан Манојло Козачински са четири своја друга, који су сви били Мало-Руси и мирски људи. И ови су предавали латинску граматику до саме риторике. Манојло бејаше професор и префект (управитељ) школа.

Тако је мало по мало српска омладина доведена и до философије. То су били први почетци српске просвете.

Међу тим умре Вићентије. Несрећна војна Карла VI с Турцима од год. 1737. до 1739. изгуби Београд и

---

[1]) Рајић овде погрешно казује, да се Суваров у Русију вратио, јер се из писма митрополита Вићентија од 21. Декембра 1734. год. из Беча писаног види, да је поменути Суваров отишао у Будим за учитеља. Поменуто писмо по оригиналу гласи овако:

„Благородніи господине опште из вароши бꙋдимски намъ в дꙋсѣ свıатѣм сини любезніи.

Наше опште из Бꙋдима писатое писаніе сего настоиштаго 17-го есмо прімили что дотичетсıа ради г-на ꙋчителıа Максима Сꙋворова, по желанію и прошенію вашемꙋ мы бꙋдемъ настоıати и с нимъ ꙋговорити, да онъ и код васъ останет ради обꙋченіıа дѣтеи, само ви гледаите, како бы онъ с вами контентиралъ, и за нѣ времене неимамъ с нимъ разговарити се, по симъ праздницѣ, егда време ꙋлꙋчимъ, бꙋдемъ его ꙋтврдити, и онъ на инꙋю странꙋ непоидеть, но при васъ за ꙋчителıа остатисıа бꙋдетъ. Со симъ вамъ сеи радостныи празднıци рождества Хрістова честитамъ, а из обштаго писма шире ꙋслышите, призна васъ обште наше архіеріское благословеніе присилаıаите пребываем благородствах ваших ꙋсрдныи обоих благъ желателъ.

Смиреніи митроп. бѣлградски и всего народа архиеп. и его цес, велич. совѣтникъ из Вѣныи Дек. 21-га год. 1734.

Викентіи Иовановичъ с. р.

српски Парнас разори. Учитељи остану у Карловци, уздишући за наградом, и гладни и жедни, јер нису шта ни јести имали.

Патријарх Арсеније IV бејаше прост но ревносан калуђер. Јадни они учитељи руски надаше се и од њега добру за себе, школе и науке. Но завист, злоба и глупост оне калуђерске околине, пусте свој јед и наговоре слабог патријарха, да одпусти оне учитеље натраг у Русију, и школе и науке дигне и уништи.

Зависници и гонитељи науке и учитеља били су придворни патријаршески, а највећи међу њима бејаше Јован Ђорђевић архиђакон.

А зашто? зато, што су они сами били прости, неучени људи, да су једва што читати и писати знали, па им се срамота чинила, да деца, која се у школи уче, боље знаду од њих.

Зато су волели сав народ у таму незнања бацити, него тај лажни стид и срамоту трпити.

Учитељи то видећи, искали су од патријарха заслужену награду. Но преко реченога Јована архиђакона добију овај одговор: „Идите к ономе, који вас је довео и најмио, и од њега иштите плату вашу, а нами нисте за потребу.“

На ово се учитељи смуте и збуне, школовање се пресече, и деца се престану учити.

Учитељи исти кренувши се натраг дођу у Беч, и ту предаду своју тужбу руском посланику, коју овај поднесе ћесару Карлу VI, а ћесар наложи патријарху, да ове руске људе таки намири са интересом заједно, и да им још путнички трошак плати до Кијева.

Тако и буде, и учитељи се врате натраг, и храм Паладин од Мојсија и Вићентија основан разори се, и наука од њих у Београду заведена погребе се у Карловцима. И оста само тривијална школа славенска и граматичка.“ —

То су речи нашег славног Рајића савременика оних од калуђера изазваних жалосних времена.

Требали још коментар ономе, што је онај наш неумрли и велезаслужни историк написао.

Још само имамо, да овај опис Рајића допунимо речима за нас заслужног Јована Чапловића,[1]) који вели: „да је Ректор ове школе био поменути Мануило Козачински, маћистер Јован Минацки, а словенску граматику предавао је мирски свећеник Никола Николајевић, и ђакон Ђорђе Живојнов. Азбуку предавао Петар Рајков.“

Даље вели Чапловић: „У истом заводу у Београду учили су год. 1733 и 1734 од мирских свећеника 3 ђакона граматичке науке, од калуђера било је њих 11 које ђакони које монаха, неки су били принципиисте, неки су само учили се читању, а неки беху са свим почетници.“

Број свију граматиста бејаше 20, од којих је било људи од 24, 30 до 40 година.

Чапловић казује још, да је Вићентије год. 1737 подигао такву исту школу у Осијеку.

А све ове податке о школама имамо још да допунимо савременим споменицима из будимског архива.

Један је од оних споменика од 24 Маја 1733 год. и гласи овако:

Племенито избраном господарꙋ бировꙋ са остали господари општега народа. Знано творимо поштеномъ иначꙋ, како ıѧ Хаџи Ированъ просимъ, да би послꙋшали и не завидели, но зарадъ школе или мештера, да е прво мое прошеније од господина владике извествꙋемъ вамъ. Прво, каде самъ био ꙋ Бечꙋ, отишао самъ господинꙋ митрополитꙋ Вићентию благословениıѧ рад с моимъ дететомъ, и ꙋпита ме господинъ, где то твое дете ꙋчи, реко ıѧ:

[1]) Reise durch Slavonien und Croatien II Св. стр. 232.

„вчи се в Ђврв в Лвторана“: тада рече господинъ: зашто, коим га млекомъ запоишъ од онога ће и пити. И тад ꙗ реко: господине свѵда есте поставили школе и вчителе, а в насъ тога неима, него развалено и вбатале но.

Тогда господинъ рече: не налазимъ лепшега за школе, него в Бвдимв прилика есте; ако би Марићевићъ продао кућв, то би била школа добра и словенска и латинска. То е моꙗ прва реч била в Бечв.

И паки двго, по заради ваде (плате) мештера, као есте био з Даниломъ, и Данило остави: а онъ оста самъ. Црковне слвжбе доста, или ће звонити, или на опелв или мрца пратити, или и дрвгие потреба има доста. Неки пвтъ видео самъ и женв остави да нагледа децв. Люди се почеше тжжити еданъ дрвгомъ, да деца слабо вче, еднимъ и по месецъ дана ненапише негово вчение, само да се не скитаю по сокаци.

Како и сами видите, с ꙗбане, од Бачке и од Влашке и инн страна деца рад вчениꙗ долазе, а в насъ незна ни повечерие очатети. Того ради, есв се и господари сами тжжили госп. владики, када овде дође на Влаю.

Прежде овде вчио е Пахомие игвменъ само српъски, паки од нега има негови вченика: владике, протопопа, свештеника, а и господара трьговаца изашло.

Него само есамъ говорио код господина, како се люди тvже и кои ми имамо децв, да би госп. владика нашао доброга вчителꙗ, ако би и за 200 фор. био, што не би постигло од дискоса. Ꙗ самъ рекао: пошао би по господари искати и трвдно би се о томъ.

Прежде доке попа Василие вчио децв есв господари нагледали мало кои данъ, како се вче, и како школа стои. ние право код наше вароши и господара да наша деца по дрвги места вче се добромъ вчителю неби жалио плаћати по 10 фор. самъ. А за Перишановића ни

самъ ни помислио, нити га самъ зактевао: него поред други како се тѫже, и сами господари есѫ се тѫжили код госп. владике на Влаино ѫчение. Ꙗ би радь био, да би имали ѫчителꙗ, што би и од дрѫги места ка намь приходили, а не ми нашѫ децѫ давати по дрѫги вароша: и школа есте фѫндаментъ црковне регѫле и красоте са школомъ и са ѫчениемъ црква се краси.

Што сам говорио, ни самъ никаква зла ѫ томь зактевао. Молим да ме простите, зато сагреши како человекъ.

Други спис тиче се карловачке велике школе.

Из овога писма дознаје се о бићу ове школе, а у исто време и ступан развића питомаца исте школе.

„Почтенородныи господинъ Даріи мнѣ любезнѣишіи братъ.

Давно писати хотѣхъ, но незнах ели ви здравствѫете, ꙗ живы есте; того ради нынѣ пишѫ ко братствѫ вашемѫ, вопрошаютъ о здравіи вашемъ. Також де гос. отца и матерь и всꙗ домашниꙗ поздравлꙗю, кѫино же прошѫ частие отходите къ нашемъ домѫ, и нагледаите, и ѫчите братію мою, и проштаваите, да не безчинствѫют: азь же во всꙗкои потреби елико моштем бѫдѫ готовѣишіи ко слѫжби при коем есмь.

Братства вашега — Любезнѣшіи братъ
Вь Карловцѣ, Иѫла 28. — Павелъ Иосифович.
1736. года. — реторъ вь карловачкои шестои школѣ.

Ево још једног споменика из истог архива, који о истој ствари говори, и дотиче се просветног стања нашег народа у поменутој епохи.

Преосвештенѣиши и премѫждественеиши господинъ архиепископъ велико рѫски намъ въ свꙗтемъ двѣ милостивѣеиши отецъ и благодетелъ.

Понеже бившим многолѣтним и различним разоренииꙗм ѫтѣснѣно отачество наше въ таковѫю ништетѫ достигло,

да всачаским непогодам окрꙋжени, наукъ и дрꙋканю (печатьꙋ) имети многих ради препинателеи неполꙋчихомъ по изволениа, аште и многажди просихом, неимѣемъ чимъ содржати. И саборнiѧ цркви белиградскiѧ одавна начавши саздати, всачаски къ сврешению неимѣемъ чим привести, къ созиданию же ꙋтешению школномꙋ коначно не имѣемъ иждивениѧ.

Народ же нашъ видѧште по всѧ дни неꙋчениѧ ради злѣишемꙋ неблагополꙋченю впадаюшти. того ради по длжности нашои пастирскои прочими архиереи нам салꙋжителними, никоего прибежишта въ нꙋждахь наших имеюште, кромѣ Бога и благочестивеишаго госꙋдарства его императорскомꙋ всепресветлеишемꙋ величествꙋ. да по превисокои къ народꙋ нашемꙋ своеи материѣи милости елико болшо возможно бꙋдетъ, ꙋчениковъ мирскаго чина рода нашего, въ росискаго госꙋдарства ꙋчилиштах, а наипаче во академи сан-петрбꙋрскои и шлахетском кадетском корпꙋсѣ, благоволит, содержати своим императорским иждивением. Подобне же и дꙋховнаго чина люди наше въ тое благочестивое госꙋдарство ꙋчениѧ ради приходѧштиѧ, благоволит еѧ императорское величество и светлеиши правителствꙋюшти синодъ повелити во ꙋчилиштиѧ монастири примити и въ нꙋждних къ прикормлению непризирати: такожде и жалование въ днех блаженнiѧ и вечно достоинiѧ памѧти перваго императора ꙋчителем народа нашега славено латинскомꙋ гречаскомꙋ определенное, до нине неизданно, и въ бꙋдꙋштим времени слѣдꙋюштее, книгами школними, црковними, гражданскими, и ризами црковними, еѧ императорское величаство издавати да изволитъ намъ всемилостивѣише повелит. и сие всенижаишее прошение наше еѧ императорское все пресветлеише величаство жалователною граматою съ приложеними печати и своѧ собственниѧ рꙋки подписанием, въ нашꙋю болшꙋю надеждꙋ. всемилостивѣише да благоволитъ

укрѣпити. всенишаише просим. и в совершению цркви бѣлградскиꙗ и созиданию школномъ по превисокои своеи императорскои милости да изволитъ нам дати рукопомошти. Ваше же преосвештенство смирено молимъ, ꙗкоже и до нинѣ православному нашему народу отечески благодѣтелствовало ест. тако и нинѣ да многомоштнимъ вашимъ ходатаиством и благодѣꙗнием сие всенижаишее прошение наше въ совршение привести и дѣломъ исплнити благоизволити, и отъ синовъ нашего отечества тамо учениꙗ и инихъ ради винъ приходꙗштихъ милостивнаго своего отечестви призрениꙗ да не отвраштаете умилнѣ молим.

Ми же сицевимъ благодѣꙗнии и благоделствовани суште, о долго-дѣтнемъ и благо-получнѣмъ здрави и спасении вечном еꙗ императорско всепресветлеишаго величества, и светлеишаго правителствуюштаго синода, такожде и вашего преосвештенства всѣх благъ дателꙗ вишу просити обьвезуюштесꙗ остаемъ.

Вашегъ преосвештенства нашего во свꙗтемъ дусѣ милостивѣишаго отца и благодетела смиренни митрополитъ бѣлградски всего народа архиепископъ, его цесарскаго величества совѣтникъ, смиренни богомолец.

В Карловци 1. Август 1736. год.

Виѣентiи Иоанновичъ с. р.

(М. П.) кир Стефанъ Любобрат(иѣ).

(М. П.) Никифоръ Стефановичъ с. р.
Славониски.

(М. П.) Вукъ Исаковиѣъ с. р.
Обршт-вохт-маисторъ.

(М. П.) Секула Витковиѣъ с. р.
Оберкапетанъ.

(М. П.) Иосифъ Монастерли с. р.
Оберкапетанъ.

(М. П.) Ефтимие Витковичъ с. р.
Капетанъ.

(М. П.) Хаџи Гаврилъ Рашковићъ с. р.
Штотъ-риктеръ белиградски
(варошки сѫдац).
(М. П.) Стоянъ Вѫчковићъ с. р.

Писци овога писма митрополит Вићентије, владика Стеван Љубибратић, владика Нићифор Стефановић, оберштвахт-мајстор Вук Исаковић, оборкапетан Секула Витковић, оборкапетан Јосиф Манастерли, капетан Јевта Витковић, штотриктер белиградски Хаџи Гаврило Рашковић, и Стојан Вучковић, ови народни прваци, познавајући најбоље стање свога народа живим бојама цртају и описују жалосно стање овог народа, тражећи лека код владе братског народа руског.

Уверењем обраћају се преко архиепископа новогородског руској царици Ани, тражећи помоћи у моћне царице.

Поменуте народне старешине овако описују то жалосно стање свог народа и веле: „Како је многољетним и разним разорењама утесњено отачаство Срба допало до крајње ништоте. Окружени сваковрсним непогодама, спречени су, да негују науке, јер им се недозвољавају срества, која помажу подизању наука и унапређењу и ширењу свести науком. На толике молбе појединаца и целога народа преко својих сабора недадоше им трукању или печатњу. Јер вели: „Аште и многажди просихом трѫкањѫ многих ради препинателей неполѫчихом.“

Ми смо на свом месту навели, како је наш народ одмах по свом доласку на првом сабору у Крушедолѫ још године 1708. искао печатњу.[1])

Како овај први тако сви познији покушаји, да се печатња набави, осујећени су упливом мађарске канцеларије

---

[1]) Види Спом. буд. и пешт. арх. I Збирку, стр. 98, бр. 63 тачку є. „Типографіи, школѣ, и остала црковна налѣжанија междѫ собомъ да бихомъ имати.“

и угарског земаљског сабора. И као што ћемо видети, тек ће ћесар Јосиф II дозволити српску народну печатњу.

У поменутом писму жале се даље народне старешине, како се саборна црква у Београду одавна почела градити, а немају чим да довреше ову грађевину.

Посве су карактеричне и значајне речи ових старешина: къ созиданію же и утешеную школному конално не имѣемъ иждивеніх." Коначно не достаје нам онога душевног подизања и утехе, што даје школа.

А народ, вели, види, како од дана на дан ради научења долази до најгоре несреће.

Тога ради по дужности нашој пастирској са осталим архијерејима и народним старешинама немајући у нужди друге помоћи, осим Бога и њихног благочастивог императорског величаства, да по њиховој нашем народу показаној највишој материнској милости, што више наших младића мирскога чина од нашега народа у руска училишта, а највише у Сентпетербуршку племићки кадетски кор благонаклоно примити изволи.

Даље се моле, да заповеди царица св. синоду, како би овај од духовног чина људе наше у манастирске просветне заводе примио.

Такођер моле, да што је још царичин предходник блажене успомене император Петар I определио учитељима нашега народа словенске, латинске и грчке школске књиге, а до сада су још неиздане, као и у будућем времену што устреба, школске и црквене књиге, као и црквене одежде најмизоствије подари.

На свршетку своје пробе митрополит Вићентије са народним старешинама још једном обраћају пажњу царичину на недовршену цркву у Београду, као и на школску зграду, која би се имала подићи, траже помоћи од царице, како би се ове грађевине довршиле. Моли најзад, да се царица смилује „на синове нашего отачества, који тамо до-

лазе ради учења иншихъ ради вини“ дакле са туђинске јамачно са кривице немачке и мађарске господе. — —

Кад све податке проучимо, које смо на разним местима наводили говорећи о школама и народној просвети, а наиме чланак пети крушедолског саборног предлога од 1708 год. тачку осму карловачког саборског закључка од год. 1726.[1]) и шесту и седму тачку београдског спасовског сабора од год. 1730;[2]) то ћемо доћи до уверења, да је наш народ, у течају свог полустољетног бављења под туђинском стегом, неуморно и постојано тражио и својски се заузимао да просветне заводе у свом народу подигне.

Као што ће се свако уверити о истини овога нашег навода, тако ће увидети истину речи наших народних старешина у просби својој руској царици исказаној, да је просвета нашега народа обустављена „иншихъ ради вини.“ И ове речи саме потврђују, да је влада аустријска савесно и верно вршила аманет свог негдашњег министра и највећег српског противника Стратмана и угарског канцелара арцибискупа Колонића, који су прорицали да ако се многобројан и јуначан народ српски просветом обогати, да ће тај народ за аустријску државу бити опасан.“

---

[1]) Свакіи епископъ да има поставлѧти школе ꙋ свакои епархіи где е возможно, а наипаче ꙋ архибископатꙋ велика школа. (Види Спом. будим. I Збир. стр. 289. тачка 8

[2]) Поради школь и семинаріꙋмь: находимо ради напредка добро есть поꙋчавати се, како би дꙋшевна дѣла и телесна исправила се, у тачци 7-ој: за типографію, и прочаѧ къ томꙋ належаштаѧ говорити. Ѩко же коегожде хꙋдожаство не можеть показати се безъ потребныхъ емꙋ орꙋдіѧ, тако ни же ꙋченію безъ типографіи моштно есть бити. И от сего не малꙋю нꙋждꙋ имеюмъ, и аште би царско величаство милостивне изволили сіе народꙋ нашемꙋ даровати, еже бити типографіи, — — — — (види Спом. будим. архива II стр. 35. бр. 11, тачка 6 и 7.

Радило се својски, да се тај диван програм изврши. Србима недадоше школе и штампарије. Срби се несмедоше просвећивати, да не буду аустријској држави опасни.

Толико за сад о просвети нашег народа у оној периоди Стратмана и Колонића, који су представљали управо немачко мађарски дуализам старога завета.

А сада још мало да прозборимо и расветлимо унутарњи општински живот нашега народа у првој четвртини XVIII века.

Ми смо у једном периоду на 30 година пре ових догађаја као пример опћинског саветовања изнели неке податке.

У истој тежњи износимо и сада пример унутарњег опћинског саветовања. Такав примерак имаћемо у предстојећем споменику од 22. Јануара 1732. год. То је протокол саборског већања будимске опћине, који овако гласи:

1. Ови више писати господари бише сазвати в скупштинв свпа заедно заради госп. нашего епископа и негове обичне милостине, што се есте до сада по обичаю давало госп. а како прошле есв две године, милостине нисмо дали, а веће намъ писато и неколико пвта за милостине.

2. Заради посланика од Белиграда госп. Стевана, што е нарећенъ од белиградские вароши попросити милостиню на цркви белиградскв, коя се почела на ново правити.

А како и препорвчено есте из писаниа преосвештенога госп. архиепископа и митрополита белиградскога, да би се подаровало и попросило по народв и по вароши елико од кога господара есте можитно и нему посланикв предати до рвке.

На први пвнкт. — — — — — — — — — —

На дрѹги пѹнктъ. Овај посланикъ како има писанија од господина митрополита, тако нека походи од дома, и што кои од христіана вредань бѹде могао милостинѫ дати на онѹ светѹ цркве белиградскѹ, а од наше стране хоће се наредити еднога господара од наше вароши, да шнимъ походе од дома до дома, и што бѹде обрео милостинѫ, нека са оним бѹде доволіанъ.

3. За ради тастаменти наши, што се починю носити ѹ градъ, и починю се кварити, што онъ болни на своемъ концѹ заклучи и ѹреди, и по смрти его почингѫ се кварити, и не обдржава се, и томѹ ѹзрокъ изнаходи се, да пакъ измеђѹ насъ христіана ово чини се, и неки починю кварити; зато како имамо милостивне цес. кр. привилегие опште народне, кое намъ и свакомъ заповеда се, да се тестаментъ свакі обдржава, коіа се сачини преко ѹста онога болнога, и код поштени господари за сведелствовани персона. А тако и прошадше неке године, како есте потврждено пред народом овде ѹ цркви од цесарски комесара, а и од магистратски овдешни официра за сведелствовало ѹ цркви, а и од славнаго магистрата декретом магистратским потврждено, да се тастаменте не кваре, кое тестаментъ напише се од болнаго пред поштени господари засведелствовано.

Зато ови сви сви више писати господари единодѹшне и договорно рекоше и заклучише, да се иде ѹ славни магистратъ, и да се говори зарадъ тестаменти, да се тестаменте не кваре, него да се обдржавају.

У првој тачки овога протокола говорисе о давнашњем спорном питању, о милостињи, коју је владика њихов од њих кад што и насилно искао, због чега се Будимци често жалише митрополитима, па и опћим народним саборима.

А у другој тачки говори се о посланицима из Београда о неком госп. Стевану, који је дошао био да проси милостињу на подизање нове цркве у Београду.

А најзанимљивија је тачка трећа, у којој се говори, да им господа кваре тестаменте, и да им по мало руше њихова привилеђијска права, и опћинску автономну самоуправу.

Ово неколико података из унутарњег и опћинског живота нашег народа, нека за сада буду довољна, а позније вратићемо се опет, да нешто прозборимо и о том унутарњем животу народа нашег.

А сад ћемо, да се вратимо на поље јавног живота нашег народа, које смо напустили у оном тренутку, кад ће се сазвати сабор у Карловцима месеца Новем. год. 1732.

О том сабору налазимо први податак у писму митрополита Вићентија од 6-ог Новембра 1732. из Београда. У овоме писму тражи новчану помоћ од Будимаца у тој цели, да се од самога сабора испошљу посланици у Беч ћесару ради потврде народних привилеђија.

Ова вечита кукања због привилеђија народних, које су биле само предмет непрекидне спекулације двора и немачке и маџарске господе.

Заиста је грозно и замислити гадније спекулације, но што је ова била са народним привилеђијама.

Само је за своје владе Карло VI трипут потврђивао ове привилеђије српског народа, не што би немоћан био, да правима овога народа да пуну важност. Једна озбиљна реч ћесарева довољна би била, да се та маџарска господа недотакну тих привилеђија.

Кад је Карло VI могао одбранити од сваког напада своје личне интересе, па чак и оне својих креатура: то је тим лакше могао очувати права српског народа, који би иначе и сами умели своја права сачувати од беснила оне охоле и безстидне господе.

Но и да није још 1722. год. продао Србе маџарској аристокрацији, то је за Карла VI сувише издашан извор био, но што би га његов шахерски дух напустити могао.

Митрополит Вићентије добро је познавао свог ћесара и ону прљаву околину отмичара, јер веома верно црта оно очајно стање у свом писму, говорећи: „Не пренебрезите малим имѣніа подаваніемъ толике благаа, иаже отцы и праоци наши кровію своею од светлости цесарске добиша, погубити; немоштно бо без по трошковъ ни вопити, ни слова прогласити, и нужно бо естъ всѣмъ вамъ овое времѧ од насуштныѧ пишти, и дневниѧ своеѧ одежди, уимивше у овую потребу никимъ понуждаеми доброхотнѣ од всего усердіа дати, коею помоштію горѣ кодъ цесарског величаствіа двора ваши посланици содержати се будуть.

Сад времѧ воистину праведно глаголю: или пасти или од сих неисказанныхъ бѣдъ свободити сѧ, немоштно словами ничто содѣлати глаголеть премудрыи Исусъ Спраховъ: злату убо глаголюшту молчитъ всѧкое слово; просто решти. Каде злато говори, уста молчетъ?

Кад већ и овај иначе лукави дипломат митрополит, ма то и у цитатима библијским, фино, предострожно, ал најзад и опет изказује и описује ону грабљивост и неситост двора и спрегнуте господштине; онда је све то морало у истини бити црње и горе.

Из овога што рекосмо, дознаје се, да је у Новембру 1732. био сабор у Београду, на коме се поглавито договарало, како да се искупе новци, којим би бечку господу подмитили, да би се народне привилеђије потврдиле.

И за овај сабор није се знало до данас. Нужно ће бити по томе, што више прозборити, и што више података о истом сабору имати.

Од будимских споменика ево ови говоре о поменутом београдском сабору.

Прво. Извод протокола будимског варошког српског танача од 11. Октобра 1732 због избора народних посланика на опште народни сабор, који је држан у Београду месеца Новембра.

Народу предложени пункти.

1. Кои ће се наредити на соборъ за депутирта.
2. Плаћа депутирту.

Делиберато.

— — — — — — — —

2. Депутиртъ веће наређенъ, а плаћа хоће се учинити. Кнежевићу на данъ по 150 н. и неговъ трошакъ.

— — — — — — — —

За тим одмах долази други споменик о истом сабору. Пуномоћије, које је дао својим посланицима будимски јепархијски сабор на опште народни сабор, који је држан у Београду месеца Новембра год. 1732. И о поменутом сабору још до сада нигде није споменуто. Ово пуномоћно писмо нашли смо у оба архива у Будиму и у Пешти и то подпуно равногласно.

Пленипотенциа.

Понеже его пресветло цесарско и кралевско величаствіе, и его ѡсвенши двор на наше опште народное понизненшее прошеніе, есть намъ сврху издатихъ милостивнеиши резолуциахъ нових, и допустилъ саборъ општи во Белградѣ у резиденцiи архиепископской и митрополитской празновати или ти држати, и тамо исте речене резолуціе по реду услишати и разумети.

Того ради ми долуподписати восточнаго благочестиа во епархіи будимской, и Столно белградской обретающих се наше народне депутирти или посланике, а по имену: Малеша Надеждіа, Димитрија Михаиловича

са овомъ нашомъ пленипотенціомъ вештшаго верованиа ради, тимъ начиномъ тамо опралѣмо илити пошилѣмо, да что годъ на истомъ саборѹ прилѹчило се бѹдетъ, кое поредъ закона нашего греческаго, и милостивно дароватихъ привилегиахъ подвизати и предлагати требѹемъ, она и ми за примлена хоштемо имати: неодстѹпъюћи ни еднимъ начиномъ од закона и привилегиахъ, него закона и правицахъ наших подпѹномъ, и васехъ коначно држећи се, и са васакимъ решпектомъ, васехъ понизнѣише и препокорнеише молимо се цесарскомъ и кралевскомъ величаствѹ госп. госп. намъ естественомъ милостивнеишемѹ, и его ѩснеишемѹ дворѹ, како би по истинѹ правомѹ привилегискомѹ тенорѹ обдержани били, и ни вачемѹ ѹврежђени били, на вечитѹ и никогда изменителнѹ себе и потомке наше верностъ досадашню обвезѹемо се Сврхѹ коего даемо овѹ нашѹ пленипотенціѹ печати наши потвержденѹ.

Дато въ бѹдимскои долнои вароши Табани сего 18. Октомвра 1732.

(М. П.) Ми обретаюштих се мали и велики закона грчаскаго ва долнои бѹдимскои вароши Табани.

(М. П.) Ми христиани велики и мали обретаюштих се ѹ вароши Свѧти Андреи.

(М. П.) Ми жители пештански велики и мали восточне цркве гречанскаго закона христиани сви обшти.

(М. П.) Ми христиани села Калаза мали и велики.

(М. П.) Ми христиани мали и велики мѣста Помаза.

(М. П.) Ми христиани мали и велики из села Чобанца.

Сабор је јамачно послао своје посланике у Беч ћесару, да овога умилостиви по уобичајном начину.

Ћесар је одговорио митрополиту преко камералне администрације у Београду. Какви је био тај одговор ћесарев, то се види из писма, које су Будимци 5. Марта 1733 год. написали митрополиту Вићентију у Београд.

Из овога списа дознаје се за декрет цесарске администрације београдске од 27. Марта 1733. у коме се спомиње други декрет издат од цесара 16. Фебруара 1732. у девет тачака овај цесарски декрет управљен је био противу српских народних привилеђија. А чијим је упливом изашао овај декрет, види се и зовога писма будимског танача у ком изриком казују: молимо цес. величаство да не би послꙋшало нашемꙋ народꙋ сꙋпротнꙋ мажарскꙋ господꙋ, коѧ нашъ верни народъ ꙋ цесар. величаствиѧ опадаю.

Сего 5. Марта 1733. ꙋ бꙋдимскои долнои вароши Табани.

Више писатогъ датꙋма нам ниже писатимъ и именоватимъ предложи нам преосв. госп. епискꙋпъ бꙋдимскии копию од послата писаниѧ од госп. архиепискꙋпа и митрополита београдског де дато (de dato) 24. Фебрꙋара 1733. из коега також де писаниѧ приложенꙋ од декрета цесарскога и крал. величествиѧ копию, а равно и цес. и кр. администрације копию намъ нашъ преосв. госп. епискꙋпъ есте прочиталъ и обзнанилъ, кое есмо понизне разꙋмели, равно и за они деветъ пꙋнктовъ, што се гласи противъ опште народни намъ издатих привилегиах од цесарског и кралевског величествиѧ.

1. Како гласи предложена копиѧ од цесарског декрета на четири пꙋнкти ꙋ првом ови деветъ пꙋнктовъ да се не премено обдрже.

2. Да се депꙋтирти нехоће код цесарскаго двора примити, ни намъ опште народниа тꙋжба, што се при прошломъ саборꙋ (1732 год.) предложила; него, да се оне тꙋжбе имадꙋ предлагати код они инштанциа, на кое инштанције есте тꙋжба предложена. И пакъ ако небꙋде се задоволно сꙋпликантомъ веделo: тако, да се онда прегласе цесарском дворꙋ, и могꙋ своe теготи предлагати.

3. Онога, што е народъ трошка и пореза зактевао код цесарског двора, да се народ8 дозволи по себе порезати, и по себе да к8пи, и то намъ не дозвол8е се, тога пореза, да не чинимо, забран8е се.

4. Известие од цесарске администрацие белиградске де дато 27. Марта и лета 1733. саравн8е се цесарскога величаства декрет8.

5. Копиа од девет п8нктовъ де дато 16. Фебр. 1732. из Беча намъ пречатено раз8мели.

6. Послатое писание од преосвештенога господина митрополита кое насъ савет8е де дато 24. Фебр8ара 1733. год.

Ответъ од насъ доле писати и од насъ зде припл8чившим се ва место свега нашега овога народа и Християни наше епархие б8димскне на оваи цесарски декретъ и на цесарск8 администрацию белиградск8 известие. и на ови 9 п8нктовъ.

Ми едино д8шно ответ8емо од насъ сваки понизни решпектъ, како цесарскомъ декрет8, тако и осталимъ п8нктем; али ми васе конечно од нашего православна неодст8памо, од наше опште народне привилегие единога п8нкта нехоћемо дати 8кин8ти до наше последне каплк крви, него 8 православию живешти и 8мрети а 8 свакои верности. И молимо препонизно цесарско величаствие, да не би посл8шало нашем8 народ8 с8протн8 мажарск8 господ8, коꙗ нашъ верни народъ 8 цесарскога величствиꙗ опадаю.

За ове деп8тирте и посланике од народа да се народ8тъ, и да ид8тъ цесарском двор8 савет8емо, и да би господс8в8юшт8 немачк8 господ8 новцем 8милостивили, кад се на ино неможе.

Копиꙗ од послате книге 8 Бѣлградъ господин8 митрополит8 на цес. и крал. величствиꙗ неговъ декретъ.

Одмах у свом уводу казују Будимци, како им је њихов владика саопћио митрополитово писмо од 24 Фебр. 1733 год. и са овим дошавшу копију од декрета цесарскога, преко београдске камералне администрације: из кога декрета разумели су да он гласи противу општих народних привилеђија, које су царска величаства издала, а потоња величанства толико пута потврдила.

Из друге тачке истога декрета види се, колико су били непријатељи нашег народа успели, кад владалац саборске посланике и народне представнике непушта пред своје сјајно лице, нити прима опште народне тужбе, што је овај задњи сабор предложио.

Ћесар не прима више тужбе једног народа, који потоцима проливао крвцу своју. Он је већ додуше био начисто са Србима, продао их Маџарима, па их овима упућује, који и јесу највише газили права нашег народа. Тај продавац целога народа упућује Србе њиховим старим непријатељима, да траже правицу код оних, који чине највећу неправду под заштитом свога апостоличког краља.

А Маџари зато и бејаху непријатељи Срба, што су Срби по својој несрећи били пријатељи њихових краља, а краљ их предаде у руке њихових непријатеља.

У трећој тачци жале се Будимци, како ћесар недозвољава народу српском, да међу собом порежу народне трошкове и порез, ни по себи да купи народ, све то забрањује.

А зашто брањаше ћесар народу своје опште трошкове порезивати и купити, то је очита намера, с том наредбом је двор са својом владајућом кликом ишао само на то, да Србима одузме и ту могућност, да се скупљају и договарају на општим народним саборима.

На тај царски декрет Будимци овако се одзивају и овако одговарају: „Ми једнодушно одговарамо у највећем

и најпонизнијем респекту како цесарском декрету, тако и на остале тачке. Но ми коначно неодступамо од својих црквенских и народних права, и нећемо дати, да се од наше опште народне привилеђије једна тачка укине, Бранићемо та наша народна права као нашу народну светињу до последње капљи крви, живећемо и умрећемо у православљу у својој верности.

И молимо најпонизније царско величаствије, да неби послушало нашем народу супротну мађарску господу, која наш верни народ код царског величаства опадају.“

На свршетку у свом највећем огорчењу наређују, да се депутирци и посланици од народа нареде, који да иду царском двору. Па веле: „ако ништа не помогне, а оно нека гледају да новцем умилостиве немачку господу, кад се на ино не може.

Да ли су били и сами Турци гори од ове немачке и мађарске господе, која тако без обзира и бестидно глобе један посве заслужан народ.

Ово вечито давање, — одузимање и борба око новог потврђења и признавања својих народних права, а међу тим религиозна интолеранција сајужених непријатеља, до крајности је узрујала народ српски.

Узрујаност и огорчење нашег народа дошла је већ до вршка, и само вешто маневровање митрополитова и бечке господе уздржало је наш народ, да свом огорчењу и очајању даде јавнога израза, у јавном устанку противу својих бездушних мучитеља.

Ми смо видели, да је сабор од год. 1732. послао био нарочиту депутацију у тој цели, да код царског двора изради потврду народних привилеђија, која су још одонда дошла у опасност, кад је ћесар у нарочитом деректу од 27. Априла 1727. јавно напао на народње прилеђије тумачећи мисао оних привилеђија, како би по

њега као владаоца боље било, и како би годило интересу мађарске аристокрације и хијерархије.

Народ је на саборима год. 1730, 1731. и 1732. јавно устајао противу тог кривог тумачења својих привилеђија, и у одбрану истих својих правица слао је у Беч толике депутације, које су с почетка обрицањима успављивали, а најзад их уморили, и одбили, непуштајући их ни пред лице владаоца.

Депутације вратише се својим кућама, ослањајућ се на овога митрополита, да ће он што постићи код двора. Митрополит међутим непрестано се жалијо, како господа сметају да се потврде народње привилеђије, и искаше често од народа новчане помоћи.

Народ је радо давао новчане жртве митрополиту, у нади, да ће он најзад новцем умилостивити ону неситу бечку господу.

Нема сумње, да би митрополит заиста и нашао на велики одпор, да је у истини тражио потврду привилеђија.

Но се овај црквени поглавар занимао међутим сасма другим стварима.

И јамачно неби могао нико ни у сну снити, да ће овај калуђер поглавар цркве занимати се војничким идејама, да ће овај смирени потомак светога Саве радити о томе, да установи регименту хусара, којима ће он бити поглавар.

У тако тешком и за наш народ по све озбиљном времену, где су народна права у опасности, када народ на све стране пишти од силеџијског притиска и од разноврсних гоњидаба; како је онај смирени митрополит дошао до такве по све чудновате и бизарне идеје, да подиже хусарске регименте; то само онај може појмати, који пажљиво прати ону смишљену потајну радњу народних непријатеља, који је већ дознао за вигове и разне ма-

невре оне бечке господе, која су одавна већ радила на систематичном упропашћењу нашега народа.

Митрополит Вићентије, који се често бавијо у Бечу и који је са оном господом од више година познат био, и с овима у тешњем додиру живео, познао се био са неким царским пуковником Магнусом Готлобом од Хелдорф. Овај врли пуковник познавајући сујету српског митрополита, да би стекао заслугу код двора, опоји овога јадника са оном посве некалуђерском идеом.

И овом славном идеом опојени митрополит пусти се у преговоре са лукавим Магнусом, и већ у Октобру 1734 године видимо, где митрополитов побочник неки Јанаћ Моско јавља се Будимцима као мајор илирско-расцијанске хусарске регименте, која је тек у постанку била.

Овај Јанаћ Моско мајор илирско-расцијанске регименте у свом писму јавља Будимцима, да је „по високој милости ћесаревој" одобрена хусарска регимента „православнаја, регуларнаја илирическа", у којој ће сви официри бити Срби, осем „оберштера и оберлајтинанта" и да ће протектор исте регименте бити сам митрополит Вићентије.

Пре свега треба знати, да је још 1734-те год. Магнус Готлоб од Хелдорф ц. к. пуковник у споразумљењу са арх. и митр. Викентијем Јовановићем ради нове тако назване српско-народне регименте код ц. к. двора дозволење у том смислу израдио, да поменуту регименту о свом трошку подигнути може. — При овој регименти из најпре била су два Немца предречени обрист Готлоб, и један обристлајтенант, а поред ових био је и један Србин, као обриствахтмајстер или мајор по имену Јанаћ Моско, који је наравно с првима такођер у договору бивши сав терет — ради скупљања српских војника за ову народну регименту нужни — на себе примио, и ево шта пише исти Моско, у смотрењу ове регименте из Беча 5.

Окт. 1734-те год. пештанским, будимским и сент андрејским Србима.

Сијим последнием писанием објављују вашим благородиам, како ест нам много летное ћесаро кралиевское величаство милост сатворило, да будет 1. регимента православна христијанскаја регуларнаја, јакоже и рајтари републике, и хоштет бити вечита слава дондеже царства их, и пребудет непоколебимо. Сија наша регимента великаја милост и почаст нашему православному народу. Но аз сам јесам сију теготу на себе примио, да будет цела регемента, кроме две персоне обрштера и обрштлаитмана, котори сут ходатаји и настојателије били, и привилегије регементске добили, и по смрти их да аванчирују наши по реду, јакоже пачелници такожде и прочи, да вазвишујут се на официју, како би возмогли и вишују официју од нашега народа имети, јакоже и сије две вишеречение персоне. Того ради да гледамо ради нашега добра по богу, да возмогнемо род наш понизни, да би се могла паки јакоже из прваља времена что ест било, понијеже јест добра вешт, регемента и почест хоште имати вес народ, и хоштут такожде плаћу имети добру, и официју кавалерскују вси официри. Аште ли пак ми нехоштем бити, то будемо остати изгубљени конечно, понијеже многи грофофи такожде и барони желајут да будут официри у нашои регементи, и обештајут по 600 фор. Но аз јесам протиштотовал пред хоф-крикс-ротом, и јесам рекао, кад јест нас вазвишеноје кралиевскоје величаство помиловало, да имамо и ми 1 регименту вси Грецирити Иллирики. — Такожде хоштемо, да од нашега православнога народа вес образ официри буду, и на то јесу нам одговорили и заповед цесарска јест тако, ако немате вредни и достојни људи, јест подобно да примите такове грофофе за официре, и аз јесам на то одговорил, не само да за 1 регименту има, но и за десет регементи

може бити у нашему народу достојни официра. Сего ради извествују вам, да знате, да се преготовите такови поштенородни госп. за службу цесарскују, да развисимо пониженни род наш, понеже сад јест време тому, а после тога, аште би смо и много потрошили, никаквују ползу имети будемо. Но сад нам подобајет ходатајом бити, јакоже после нас будуштаја времена котори будут, да благодарствујут. И днес јесам последњују ауденцију примио от развишенаго ћесара кралевскаго величаствија такожде и от цесаревне, и от обе две принцезе, и заутра божију помоштију походу в купе с декретима мне издатим и са всеми надлежештими, и тако да будет всем известно котори би рад хотел послужити ћесаро кралевскому величаству, то их дозовите, а потом когда видет сију регементу, и будет почастна, а може бити на потребу од нашега народа.

Митрополит Вићентије подпустио беше овог свога побочника Јанаћа, да за ову велику срећу народњу јави Будимцима, да дозна њихово мишљење.

Видићемо, да и позније митрополит о тој хусарској регименти јавља народу тек посредно преко владика од којих тражи сада новаца, несмевши поискати од народа за такве ствари.

Колико се био занео митрополит Вићентије за ову своју хусарску регименту, види се отуда, што већ у Јануару 1735. године један део те регименте налази се у Будиму.

Из каквих је елемената на брзу руку склопљена ова славна регимента, од које је по речима мајора Јанаћа имала просијати вечита слава нашем народу, види се из писма будимског српског танача од 22. Јануара 1735. године, у ком се опомиње мајор Јанаћ, да своје катане у бољи ред доведе, и ако их неизведе из вароши, да

ће се жалити противу ових његових соколова вишој власти.[1])

Видимо, да су Будимци били по све незадовољни са овом народном регментом, за коју је митрополит толике народне паре потрошио, које му народ дао, рад одбране и потврде народних привилеђија.

Но и сам митрополит на скоро увиде, у чијем је интересу подигао ову регменту. Народу се несмеде жалити за своју неувиђавност, но се свом брату владици будимском Василију Димитријевићу исповеда и признаје у писму свом од 8. Јануара 1735. год.[2]) говорећи: „Што

---

[1]) „Племенитородни госп. обрштъ-вохт-маисторъ и маиор славне високо вазвишене регименте илирико ресціянске, намже гос. доброжелателъ.

По дяжности нашеи есте првои инштанцији явити, што се вчера припатило с вароши пополядне в 5 сахата отъ ваши катана, што сь се из помеђь себе повадили и кавгь учинили и великь лармь в вароши есь учинили, да нисмо бранили, могла е некоя несрећа бити из међь нихъ. Зато молимо в. госп. удостоите се вашимь катанама заповедати, да идь из вароши сваки на свои квартиръ, гди комь квартиръ есте вређенъ, да се коя несрећа неприпати отъ катана са варошани, а доста чине катане коегди досадь нашимъ варошаномъ по вароши, али ми за свашто нехоћемо досађивати, зашто видимо, да доста и ваше господство трпите. Него молимо заповедати катанама, нека идь сваки на свои квартиръ, да би се коя несрећа неприпатила, како есте и заповедато, да се катане в вароши нашои не находе, а докле се годъ катане в вароши находе, ми нећемо бити мирни отъ катана, него нека катане идь на свои квартиръ; ако ли катане небудь из вароши на свои квартиръ отишли, тако ми хоћемо се явити и дрьгои инштанцији, кои хоћею нима заповедити, да они идь на квартиръ свои.

[2]) „Благолюбезнеиши господинъ епискьпъ намъ любазнаиши.

Ваше из Сентандреи текьшла 7 дань писати примих за квартир маистора лажь, и отац мь е такав бил, но регимента паде на наше, кои може и новаца има, а обрьстеръ ништа не

би би, они (бечка господа) навалише, и вола их да бѫде. А противно ни говорити ни творити несмемъ."

има, те се бою, да се нами едини не ожегѫ тешко: а ми веће, что би би, они навалише, и вола их да бѫде. А противно ни говорити ни творити несмемь. За безделнога Амбрековића ни ваш ни наш, вѫци га враже кѫд знаш. Али, да ми ва скоре нестигли, било би и мене и тебе и свима горе него садъ немѫ.

Дело опште надежда добра да есть, и ва скоре ѫповаю минестериа држати се хоће, зашто самъ господинъ графъ Кифенхилерь юче царскимъ величаствомъ говорилъ, да не добро више митрополита зде задржавати, но ѫ народъ оправити. И Богъ донесе баш садь на помоћь, и Манагетии ѫ ови часъ да смо концептъ, на кои начынъ експедицию зактевамо.

Сад намъ новци наипотребнеиши сѫ. Вамъ писахомъ, что од вашего епискѫпата рештанције нарећено, да пошлете, и неотписасте, а камоли посласте. А сад паки пишѫ, да коимъ годъ начиномъ знате ѫзаимити, или свое дати 2000 фор. пошлите что скорие. А кад се састанемо, сваком ће се свои талъ по правди наредити, а что више даль, то ће се повратити.

Како и прочим писахъ тимь образомь и ѫповаю примити, а ви сте наиближе, ѫповаю наипре примити. И без политике гледаите те нађите и пошлите; зашто што би, издадо, и что ѫзаими и то пропаде, а веће а на мене виш нигде немогѫ наћи, а лашне сваки помало на се нађе. Ако ли тако не сатворите, нека вас Богь пита, да тога ради садашна срећна дела пресекѫ се и оставе, зашто казао сию експедицию примио, аште Богъ даеть поредь нашего предложениа и концептъ, те милость бисть и експедира се, то таки непристати треба, но за десетки треба дрѫгѫ инштанцию дати, и секретара оставити ѫргирати, а ми тамо са експедициомь поћи. И тако ѫповаю, и то бѫде напридовати, тако сами врьховни говореть, а треба да се намъ конфѫзиа међѫ клеромъ и народомъ конацъ ѫзме, и досађивати тѫжбе дворѫ небѫдѫ. Тако сами за право находе.

У истом писму жали се митрополит владици Василију противу народњег секрета Јосифа Јамбрековића: „за бездедлнога Јамбрековића ни ваш ни наш, вѕци га враже кѕд знаш. Али да ми ва скоре нестигли, било би и мени и теби и свима (владикама и клерикалцима) горе него садъ немѕ.

Из ових задњих речи мистичног митрополита даје се извести, да је тај Јамбрековић, кога је честити митрополит Мојсије за народног секретара народу препоручио још 1729 године, као честитог и поштеног човека, познавајући све вигове и умишљаје митрополитове, и знајући за шуровање митрополитово и неких јепископа са бечком господом, јамачно хтео јавити народним старешинама, па је по несрећи дознао митрополит и помоћу бечке господе за навек га ућуткао.

Међу тим је оно шуровање митрополита са господствујуштим, а с друге стране сплетке једнакомислећих владика, велико незадовољство у народу изазвало противу ових несрећних црквених поглавара и њихових бечких управљача.

То и сам митрополит Вићентије признаје у поменутом писму владици Василију: треба, вели, да се нам конфѕзиа међѕ клеромъ и народомъ конаць ѕзме, и досађивати тѫжбе дворѕ небѕдѕ. — — — — —

Ово незадовољство и врење у народу бацило је у бригу митрополита, па је живо настао код бечке господе, да експедирају заштитни диплом ћесарев, како би овом новом палијативом ублажио узрујани дух народа.

Но и за ову нову илузорну листину требало је доста новаца. Зато митрополит иште од владике новаца: „сад сѕ намъ новци найпотребнеиши, коимъ годъ начиномъ знате ѕзаймите, или свое дайте 2000 фор. пошлите что скорие.“ — — — — — И безъ политике гледайте, те нађите и пошлите; зашто, што би, издадо, и что ѕзайми

и то пропаде, а веће ѧ на мене више немогѹ нигде наћи. — — — — — Ако ли тако несатворите, нека вас Богъ пита. — — — — — Ва скоре ѹповаю министериѧ држати се хоће, зашто самъ господинъ гроф Кефенхилеръ юче царскимъ величаствомъ говорилъ, да не добро више митрополита зде задржавати, но ѹ народ оправити — — — — — тако и сами врховни говорет.“

Необзирући се на жалосно стање у ком се налазаше народ, митрополит се брине о својим хусарима, и ако је и сам признао у оном писму владици Василију, рад чије је користи ту своју регименту подигао.

Но далеко више исказује своју погрешку у писму истом владици будимском од 25 Јануара 1735 год.

Что за обрштера и квартир-маистора иллирическиѧ регименти пишете, зато видећи два зла, избрахомъ едно менше, и ѹчинисмо, да бы спромашни наши, комѹ се свезали, непропали, како болше хоћете разѹмѣти из контракта са обрштеромъ ѹчиненаго, коего госп. Ранко послалъ въ Бѹдимъ къ своемѹ братѹ, и заповѣдилъ, да вамъ покажет, и ви сотимъ наше да информѹете, да радетъ, что би скорие могла регимента ѹ штонтъ недоведетсѧ, боѧти се треба да хофъ криксротъ дрѹгимъ начиномъ неискрене да из тога ничто небѹдетъ. И тако обрштера неби было, зашто е и заслѹжилъ, ни нашихъ спромаховъ, а сѹвише срамота, и већа нигда народнѧ регимента небы се резоловала. Зато да бы ваше братство съ прочiими благоразѹмними нашими договорили се, да регимента въ цѣлости останетъ, ако би обрштера врагъ и однелъ и да народъ останетъ. А ми сѹтра ѹмислихомъ хофкриксротѹ меморiалъ со екскѹзацiомъ предлижити с контрактомъ между нами и обрштеромъ ѹчиненымъ и с леферантовимъ контрактомъ, гдѣ сѹ се наши подвезали, за лиферѹнгъ скѹпа со обрштеромъ, аште бы стваръ до термина совершитисѧ не могла, да бы нашимъ

зазрѣніе и немилостъ неприписалася, но оном коѥ именемь нашимъ и народнимъ цесарско величаство облигирал се и проч:

Что же за обште дѣло, ексѵзиратеся и невредни вмѣняетесиѥ помоштъ послати мало болшіи, и дрѕгих отвѣтъ имамъ; а что да се твори, кадъ сатана и наиболше време тако запечати от свое среће от напредка, а ми что да ѵчинимъ праздними рѕками, аште и срећныи се пѕтъ отворилъ от нѕжди свободити ся чесерице пошти неможемъ до конца ожидамъ, но творити хоштем докле можемъ, а кадъ невозмогѕ, а ми ћемо оставити, и истинѕ сказати, пакъ ити во своя си; а Богъ кривца нека ита. А что мя имате неистинно вписѵете, да мы васъ овако имамъ, и то Богъ срдцевѣдацъ знаетъ, а ми васъ имамо како и прочѕ братию архиерее, а ви како насъималисте и имате, тако сте намъ и показали ѵстменно прѣдь целомъ пѕбликомъ, и плювали више себе, кое е на васъ падало; а ми христианскѕ дѕшѕ в себѣ имѣюште терпѣнию се подложихомъ и на Бога надеждѕ возложихомъ.

А что о бѣдномъ, како по истинѣ бѣдномъ, али не от насъ, него от самога архимандрита Андрее пишете, и молите, за кое мы сами собою ѵмолени есмы, и ви мѕ нигда нити можете выше на болше желити ни мислити, него мы емѕ желимъ и мислимъ; аште ли ви о намъ мислите, да ми зла емѕ желемъ; то хоћете кодъ самога Бога отвѣти. Али промислите первѣ, да би ми и отерпѣли иштете 4000 фор. и нѣколико стотина, коя се нигда нечѕла ни видѣла, како и триих и два лѣта трпихомъ и на промотрение оставляхомъ, да ако бы и кривимъ пѕтемъ коекаковимъ опрао се, кроз перете бы гледао, само да ніе понешенія и срамоте по светѕ. А наипаче того ради и народѕ се окаменило сердце, и на очи намъ говорити почаша, зашто бы давали обштествѕ по-

мошть, да бездѣлни калѵђери с кѵрвама и бештиама наше добро ꙗдѵть. И тако дрѵгоꙗчіе ніе могло быти, него праведно и правилно осѵжденъ есть, доклe обште добро поврати, кое онъ ние билъ вредан стећи.

А што пишете за нѣкѵю лютѵю арестѵ и терпѣние, зато и незнаемъ, веће ако преко наше заповѣди которыи више сотворит, кое немыслимъ да и тко таково дерзновение иматъ, а негова ареста в почетка есть достоина по дѣлѵ была; мало времꙗ, а потом какое зима настала опредѣленъ ѵ еднѵ собѵ, гдѣ се можетъ греꙗти, и трапезѵ с контентациомъ имѣти; и еште сверхѵ тога остра заповѣдъ калѵгеромъ отишла, да се кои неѵсѵди сатисфакцию ѵзимати, и противно емѵ чинити за оно, како онъ нашъ слѵжителъ бывши нама творилъ. И тако познати можете, да нѣстъ истина, како сте мислили; а емѵ лѣка инаго нѣстъ, да се ослободи, и ѵ первѵ милость доведе, но врѵченное емѵ да одастъ или и пѵтъ да покажетъ, да на потребѵ обштѵ издалъ естъ; и тое показавши таки первыꙗ милости и чести сподобитсꙗ; а коимѵ ѵсердствѵетъ, да ѵчинитъ сіе положити, и нега избавити.

У овом значајном писму говори прво о устројству „илирско-расцијанске регименте; друго о односају митрополита према владикама; треће спомиње о крађи неког архимандрита Андрије; и најзад четврто, са веома оштрим речима описује свом брату владици по све скандалозан живот калуђера.

Што се тиче његове регименте, о истој ово пише владици: из вашега писма, вели, разумесмо прво, што за обрштара и квартир-мајстора илиричке регименте пишете, зато видећи два зла, избрасмо мање, и учинисмо, да би наши сиромаси, који се везали, непропали. Гледајте и настаните, да би што скорије та регимента у свој ред дошла. Бојати се треба, да хоф-кригсрот другим начином неискрене, да из тога ништа небуде. Неби

нам жао било обрштера, јер је и заслужио, но наших спромахов, а сувише због срамоте, што већ нигда народна регимента не би се резоловала.

Даље укорава митрополит владику, што за опште дело или за потврду протекционе дипломе нешиље новаца. А што ми, вели, ти владико пребацујеш неку неистину, и да што противу тебе имамо. Ми тебе имамо, како и осталу браћу арнјереје, а ти како си о нами мислио, то си показао нам јавно и усмено пред целом публиком. И пљували сте више себе, па је на вас и све падало.

А што ти владико пишеш у истини ал са своје кривице бедном архимандриту Андреји, промислите, да би ми отрпели штету од 4000 фор. што је до сада нечувена ни вићена, и што смо трпели ево већ две године, да би се ма и кривим путем опрао, и гледао би кроз прсте, само да није срамоте од света.

Због овакве краће, вели, и народу се окаменило срце, те нам у очи говоре, зашто би давали општеству помоћи, да безделни калуђери с курвама и бештијама наше добро једу.

Сам дакле митрополит Вићентије, и ако не пред светом већ пред својим братом владиком исповеда и казује крајњу деморализацију калуђера, из којих су изалазиле владике и највиши црквени поглавари, који се наметуше јадном народу као управљачи његове судбе.

Но је и сам митрополит био толико деморалисан, да није гледао да овај несрећни чин у ред доведе, нити се труди, да народу своме буде у истини корисан и поштен поглавар.

Разумемо сада, зашто се овај јадни митрополит трудио, да се окружи само спољним сјајом, да би своја народу шкодљива дела оним лажним сјајом покрио.

Зато и видимо, где се митрополит свом снагом труди, да утврди оно своје ништаво дело устројства своје хусарске регименте.

Ми смо мало пре навели писмо сујетног митрополита, у коме јавља будимском владици о контракту, који је закључио са пуковником Магнусом Готлобом Фон Хелдорфом.

И ево износимо тај уговор нашим читаоцима, да га проуче.

Данасъ ниже посталенога числа есть ради ново ѕрежденe илиричаске коничке регименте следѕюшти контрактъ ѕчиненъ и заключенъ. Междѕ его преосвѧштенствомъ господиномъ Викентиомъ Иоановичемъ архіепископомъ васточніе цркве гречан. закона и митрополитомъ карловачкимъ, такожде закона васеи цесарскои държави превелеги его цес. и кр. величаства власти, са едне стране: и междѕ гвсподиномъ Магнѕсомъ Готлобомъ отъ Хелторфъ, его цес. и крал. величаства доброносталѣнимъ обрштомъ са дрѕге стране.

1. Непрекословено естъ, что високо речени господинъ оберштеръ поменѕтѕ регементѕ на своемъ трошкѕ, како гласитъ его ѕчинена капитѕлаціа, са его цесарским величаствомъ ѕредити, обештаваетъ себе, и последѕюштемѕ, тако далеко, елико по силе своеи ва состоѩние привести можетъ, что би нитко ва таковомъ деле и ѕ его длжномъ старани и ѕдоволствѕ те регементе немешал се, подвезѕете се савршено ѕчинити.

2. И толико ако единъ или дрѕги техъ господовъ штабъ и обръ официров, кроме плаће савештане и почасти достоинства ихъ, ѕ више поменѕтѕ региментѕ на васъ приманіе и потребѕ нечто новаца дастъ, или на то подъѥмчити принѕжденъ наидет се: ва таковомъ слѕчаи, високо поменѕти господинъ оберштеръ длжанъ естъ техъ штаабъ офисировъ потребованне издаванию ѕдоволствовати са оними 40 или 30 хилѩда форинти, кои немѕ есѕ ва високо поменѕтои капитѕлацији завештани, ва слѕчаи задржаніа, и са свободностию, кои нато настѕпитъ без-

шкодна држати, с тимъ такожде касв регементскв са вреднаго штабъ официра са договоромъ вправлѧти.

3. Понеже високопомензти регементъ представлѣни такмо из више реченаго илиричаскаго народа вредити се васехъ милостивеише саизволѣно есть, а и помензти господинъ обрштеръ такожде волѣю своею и обвезанъ. са преосвѧштенеиштим господиномъ архиеписк. народа главою, сагласенъ бити. и безъ его знаниѧ и волѣ никоего отъ чвждаго народа на штаабъ официра степенъ непримити, кроме техъ, кои сада сагласиемъ обоихъ саизволѣни, или примлѣни. То естъ еднаго ритъмаистора господина барона отъ Бибрв и леиденонта госп. Корнета. прочие сви народни. толико сиречь, докле се могвтъ находити вредни люди междв тимъ народомъ. Такожде и напоследакъ ради внтер официроф само ва наивисочаиших случаевъ единаго, и дрвгаго отъ чвждаго народа. к томв ако бвдвтъ исквсни илиричаскомъ езикв допвстити. и примити; следвеше потомъ те люде обоего народа примлѣне по вредности и заслвжени надалѣ производити допвштати, а наипаче народске люде.

4. Но ако некотори от чвждаго народа веће реченаго веће примлѣни и поставлѣни, то взимаетъ господ. оберштеръ отпвштение ихъ на себе. Ва таковомъ слвчае господинъ архиепископи, и его народъ ва савршенв слободв поставитсе, и ни от кога отъ отпвштенога или от отпвштаюштаго се досадв не имати, понеже тое дело есте отправлѣно вчинено.

5. Што господинъ оберштеръ ва ново сабратое катанство, никаквога дрвгога кроме свшти илиричаскаго народа люди, при садашнемъ вербовании. и ва напредъ рекрвтировани допвстити дл жанъ естъ.

6. Понеже наимаиша честъ прости катана, а већаѧ естъ единаго народа людеи ѥзикъ и законъ. то обештаетсе господинъ оберштеръ само ѥдинаго регементскаго

свештеника оного закона, на плаћи држати не иначие, него како и дрѹги регементски свештеници: и ако слѹчит се, что би ихъ више потребно било, тако пихъ на едномъ или дрѹгомъ особливомъ трошкѹ држати и допѹстити, тимъ образомъ и ва прочих его ц. величаства воинство отъ таковаго народа и закона ѹпотреблени били.

7. Ва противъ ктомѹ обештавает се господинъ архиеписк. несамо ва примани, и скоромъ произведени више поменѹте регименте свакѹ вазможнѹ помоштъ подавати, извадаюшти правицѹ привилегискѹ. Но такожде ва слѹчае предстателства потребномъ сваки возможни саветъ и посредствие прилагати.

8. И ако едно или дрѹго что пагѹбно и шкодно васточніе цркви грчанскаго закона или реченаго народа привилегіамъ противомислна приведетъ, или ѹчинити васхоштетъ: то васехъ садржаетъ и сахраняетъ господинъ архиепискѹпъ при себе правицою са протестированиемъ на свакомъ местѹ, где се можетъ протестирати.

А за вишаго ради верованія есѹ два единогласаюшта сачинена писма, и са обоихъ странъ рѹкописаниемъ и печатми потврждено.

Дато ѹ Бечѹ 26. Іанѹара 1735. год.

Викентие Иоановичъ
архиепискѹпъ и митрополитъ.
Магнѹсъ Готьлобъ

Док је митрополит проводио своје време у Бечу, радећи о својој регименти и о протекционалној диплом. јадан народ изложен самовољи жупанијских чиновника, у свом огорчењу ненадајући се помоћи од двора, на многи мести покушао, да сам својом снагом дође до правица.

Да би цео ток ових важних догађаја добро испитали, и о свима догађајима што бољи поглед добили: то ћемо сву историјску грађу прикупити, у којој су ови догађаји побележени.

Најзначајнији рад митрополитов у Бечу збива се у месецу Марту ове 1735 године.

Из тог доба имамо највише писама од истог митрополита, које је од чести написао владици Василију, а друга будимском таначу.

Од тих писама налазимо као увод у ове догађаје, писмо митрополита из Беча од 12 Марта, које је написао после ноћне тајне аудијенције, коју је имао 11 Марта код државног канцлера грофа Цинцендорфа.

Ево и писма и поменутога „Екстракта", у коме митрополит описује, што је нашао за добро, да јавности преда од свога тајног разговора са државним канцлером.

Боголюбезнѣйшїи господине епискѹпе намъ любезнѣйшїи.

Како от доволнаго времене ничто от вашего братствиꙗ неполѹчихом, тако ниже вѣдѣхомъ ѹ томъ вашемѹ братствѹ извѣстие творити. Него како ти ове почты есть намъ от господей епискѹповъ, темишварскаго, сибинскаго и арадскаго пришло писание и разлогъ радъ трошка за општѹю помоштъ ѹчинени. Из чего видимъ, према нинѣшнемѹ трактатѹ дѣлъ општих весма танко, которо неточию да можетъ ѹзаимленное и иждивенное дослѣ наскрбити, баръ овдѣ да не стои подъ долгомъ, колми паче да сꙗ имамо овдѣ кое времꙗ задержати с чимъ. О которомъ, како намъ предрѣченїи пишѹтъ недвоително есть, да ваше братствие до слѣ не ѹвѣдомилистесꙗ. Сего ради како было да было, ѹсердствѹите брате преждѣ и нинѣшне ѹ сеи трошакъ на васъ и вашѹ паствѹ расположено елико могѹтство силы поскорбѣти, приготовити и по нашемѹ Георгию Чамандели тамо ѹ Бѹдимъ ради вина попеднемѹ послати, или пакъ, ако по немѹ невозможете, то по иномъ гелегенхаитѹ (Gelegenheit прилика) ѹ времꙗ. За что по истинѣ, чѹдно стоимо без трошка и колико за дѣла скорбию обꙗти есмо, толико за тро-

шакъ свѹбо, никако оставити, горше еште съ празнима шакама овдѣ ожидавати.

Вчера били смо кодъ Амелтьма и Циницендорфа, и конечно обѣшталисѹсѧ нам, да ће заповѣдати Манагети, ѹчиненый концентъ днесъ на вечеръ или сѹтра рано показати, да можемъ знати, ели по прошенію нашемѹ, или по преждемѹ наклоненію нихове: гдѣ ако видимъ что противно привелегиамъ, невѣдаемъ, како одговоръ чинити, неимѹшти чимъ далше содержаватисѧ, и сего показаниа единодѹшно съ великимъ желаниемъ ожидавам видѣти, да видимъ: мед лие, или ѥдъ, и како что бѹдетъ, бѹдѹ истомъ почтомъ извѣстиѣ сотвориђемо вас, толико, како предъ рѣхох, за помошт невозбранитесѧ ѹчинити. Сами добрѣ знате, да не моштно быти, без тога дѣломъ и искѹствомъ въ сих вѣдѣние пріимивше, да не точию сами соревнители быти, него и инымъ преклонение и извѣстъ чинити. И то надамосѧ, да неђете, како првѣ екскизацию послати, него помоштъ и ѹкрѣпление единодѹшное за обштее добро.

А како что былъ разговоръ кодъ сих горепменнованѣи високихъ персонъ, и наша поредъ того мыслѣ, ето екстрактъ пошилемъ на расѹжденке вамъ, тако и прочіимъ седамъ братиамъ архиереомъ, на кои спѣшителни отговоръ ожидатиђѹ.

Дрѹго поради те регементе илиричаске ново строѧште сѧ. Веће како было да было, от царске милости ѹдарити натрагъ неможемо, него тај краста неисцѣлима.

Оберштеръ велика препона свемѹ, да нити е кадаръ что ѹчинити самъ, нити за нега дѣлати о совершеніи, и ѹ штоитъ доведеніи можемо. За коего безчиннаѧ начинаніѧ и твореніѧ наши тамошни официри обѣшталисѹ сѧ были атестацие послати. И се втора почта прође, да одъ нихъ ничто неимамо, нити вѣдаме, что сѹ тамо на скѹпштини ѹ Свѧтыи-Андреи доконали.

А что како мыслъ наша и расѕжденіе была с господиномъ бачкимъ кѕпно овде еште бившимъ, знамъ, да ће вся комѕницирати, еже препорѕчихомъ. Зато елико с нимъ, толико с наши официри о таковом разговорите ся, и намъ темелно пошлите, или того бѣса да радимо коимъ начиномъ дигнѕти, или оставити, како е было.

Онај свој разговор с грофом Цинцендорфом дворским канцлером од 11. Марта поменути митрополит Вићентије на одвојеном листићу, овако описује, као што овде од речи до речи слѣдује:

Екстракт

Разговора со их екцелл. графомъ одъ Цинцендорфа хоф-канцлеромъ въ таинои его камари трактирате во Вѣнѣ Марта 11-го дне 1725 год.

Толико вчера ѕ осмъ часовъ необично доселѣ кодь его екселенціи хоф-канцлера гр. Цинцендорфа вон обштаго пѕти и хожденія къ немѕ, таинимъ сокакомъ преко вивліотеке ѕ его внѕтренніѕ собѕ приведенни быхомъ мы съ Матѕлаемъ, и онъ самъ посадилъ насъ, и велми любезно зачалъ испитаніе творити. Первѣе въ чемъ состоится неслога междѕ вашои и римскои цркви и проч. къ томѕ надлежаштая, тако и состоянія клера и народа порядѕ разговор любезно совершивше. Отъ насъ же пакь съ понизнеишимъ молениемъ концепта ради ѕмоленъ бысть, да еданъ пѕтъ съ конзолацiею насъ народѕ пошлеть, и обвеселит народъ послѣ толикихъ експликациахъ и неправедних информахъ и скорбъ непримаюштіи народ, да се обрадѕетъ со своею излиянною кровию добиенними правицами безъ всякия експликаціи. И онъ ѕсердно держашт концептъ въ рѕкахъ отговори, да хоштемо скоро по захтеванию обрадовани быти, зачто садъ башъ въ томъ дѣлѣ есть, и ѕтра послаћѕ Маначети, да вам чита концептъ, и ми колико могѕчи по прошенію народ-

номъ милостъ написахомъ. — Такожде и вы за кою багателѹ, ако бы было противо воли цесар. велич. да нетворите ничто, но съ попизностию да прiимите и проч. отъ его и насъ изговорена. — Наипосле обѣштасѧ добро, ако исполни, а заѵтра въ концептъ болше ѹвидимъ сами, вы что савѣтѹете, аште что багателно да не великаго кого преюдициѧ привилегиамъ, хоштемъ ли сонзволити да се експедира, или оставити на клеръ и народъ, и молити да ми концепт бѹдѫтъ, да пошлемъ да клеръ съ народомъ отговара, кое мѹчно да тако концепт пѹсти. Али можемо ми силѹ и разѹмъ ѹзети и писати, али отговоръ чекаюћи, да се съ миромъ трактираюштимъ садъ отъ закаснѣнiѧ недочека горшiи немиръ во привилегиахъ и концептѹ. Зато разговоритесѧ со своима разѹмѣишима и намъ некосниѧште отпишите, да знаемъ прiимити ли или оставити, и понти аште башъ цѣло поредъ привилегiахъ небѹдетъ. Зато некосните и добрѣ смотрите, что намъ за сiе отвѣтѹете.

Након 14 дана написао је митрополит и Будимцима о истом предмету, и о свом разговору са Цинцендорфом, у коме спомиње и о побуни, која се изродила у Бачкој. Ово писмо овако гласи:

Ваше из Бѹдима настоѧштаго Марта 18-го писатое примихомъ, и что извѣштени есте отъ вашего епископа и отъ нашего писанiа за разговоръ с Цинцендорфомъ бывшiи и отъ онаго времене до нинѣ веће намъ ѧдъ сердце подгризе отъ различнихъ разговора. Наипаче за нѣкѹ конфѹзию что се тамо по Бачкои чинитъ, за кое велики огнъ здѣ кодъ самаго кесар. велич. воспалилсе, за кое и намъ ордеръ датъ, да что скорѣише на почтѣ идемъ развидѣти, каковое противство отъ людеи бачкихъ чинитъ. Но ми се екскѹсирахомъ, да несмѣмо без консѹлацие и експедицие ѹ народъ поити, да се горша ватра междѹ народомъ невоспалитъ с праздними рѹками пришедше. И тако паки днесъ министерия держит сѧ, и

не вѣдаемъ бѫдѫт ли насъ оставити експедицию дождати, или отерати, да развидимъ тамошнюю конфѫзию. Что же пишете поредъ привилегиа держати сѧ, то и сами знамо и чинимо и не отстѫпамо, но ми писахомъ да промотрите, аште би коѧ маловажна стваръ была несогласѫюштасѧ привилегиамъ, а от неѧ никакове ползе неимамо, можем ли пріимити експедицию. А что о состоѧніи двѫхъ с. церкви дотичетсѧ, да в недоѫмѣніи и скорби есте, дивим се да во скрбъ не би сте дошли, какова толкователѧ имате зашто горше можетъ толковати, нежели сатана ѫ паклѫ приправити. Но вы како дѣло имѣте, да имате еднѫ христианскѫ дѫшѫ междѫ вами и царемъ, да маолъ мохеръ нигда небилъ ниже бѫдетъ, но толики разговоръ за церкве, что писахомъ, то нима обично свагда говорити. Но ми держећисѧ свога обичаѧ церкве же и привилегиа ѫповаемъ самы в скорѣ избавитисѧ отъ скорби и вась обвеселити.

Ова три потоња писма од велике су важности, што у великој оскудици историјских података из онога важнога периода, дају нам могућност, да завиримо у мистериозну радњу господствујуштих са митрополитом и неким нашим владикама, и да у свези са предходним догађајима, колико толико расветлимо, оне отимично прикривене и тајанствене догађаје.

Ма да имамо при руци један историјски нацрт баш о тако важним догађајима од год. 1735. о устанку Срба под капетаном Пером Сегединцем: но овај пазови историјски нацрт, као дело једног пристрасног Мађара Николе К. Папа употребићемо са великом предохраном и пажњом и у колико се са нашим сувременим изворима слаже.

Ми ћемо позније вратити се на оно што овај туђински писац о овим догађајима казује. А сада ћемо о садржају она три потоња писма да говоримо, по нашим домаћим изворима.

У писму од 12. Марта помиње митрополит: синоћ били смо код Амелтма и Цинцендорфа, и коначно нам обећаху, да ће заповедити Манагетији, да нам покаже сачињен концепт вечерас или сутра рано, како би дознали, јели по нашој пробни, или по њиховом прећашњем тумачењу. Но ми и ако би видели, да је нешто противно привилегијама, незнамо, како да одговоримо, пошто немамо чим да се издржавамо.

Жељно и сви јединодушно исчекивамо, да видимо оно, што ће нам показати: „Мед лије или јед;" а што буде, то ћемо истом поштом и вас о томе известити. — —

А шта и о чему се разговарасмо код ових горе именованих високих лица, и наше о том мисли, ево у екстракту шиљемо вам, на ваше суђење, а тако и на расматрање осталим седам братијам архијерејом, и на ваш укупни одговор чекаћу.

Остављајућ још за часак на страну онај важан „екстракт", задржавамо се при оном писму, у коме митрополит говори „поради те регементе илиричаске ново стројиштеск." О тој својој омиљеној заблуди сад већ и сам митрополит мало душно говори: „Веће како било да било, от царске милости ударити натраг неможемо, него та је краста неисцјелима. Он вели: обрштер је велика препона свему, да нити је кадар что учинити сам, нити уме да што подејствује, да се једном сврши и у ред доведе та слосретна регимента.

Даље вели митрополит: за овај оберстеров безчини почетак и рад тамошњи (сентандрејски и будимски) официри, обећали су послати сведочбе. А међутим ви официри држасте, вели, скупштину у Сентандреји, а не јављате, шта сте на истој доконали.

Непријатељско расположење митрополита према пуковнику Готлобу види се из оног израза његовог: а что како мисао наше и расуђење било с господином бачким,

купно овде еште бившим, знам, да ће све комуницирати, што смо препоручили. Зато колико с њим, толико с наши официри о таковим разговорите се, и нам темељито пошљите, или тога бјеса (пуковника) да радимо, којим начином дигнути, или оставити, како је било.

А сада да видимо и да тумачимо разговор митрополита Вићентија са „их екселенцијом графом от Цинцендорфом хоф канцлером въ тайной его камари трактиратаго во Вѣнѣ Марта 11-аго дне 1735. год.

С вечера осмог часа ван дојакошњег обичаја позван бејаше митрополит са неким Матулајом[1]) и приведен код дворског канцлера графа Цинцендорфа, необичним путем, тајним сокаком преко библиотеке у тајну одају. Канцлер их посади и веома љубазно зачне испитивати митрополита. Прво га запита у чему се састоји неслога међу православном и римском црквом, и тим подобна питање, што се тиче источне цркве. Даље га питаше о стању клира и народа све по реду га испитиваше у љубазном разговору.

Тако прича митрополит. А шта је он канцлеру на та тугаљива питања одговорио, о томе митрополит не говори. Ако сравнимо сувремене кроничаре, што о митрополиту говоре; то би онда поверовали, да је том приликом канцелар Цинцендорф доказивајући за малу разлику између обе цркве учинијо митрополиту понуду, да пристане на унију са западном црквом.

Колико је важно, што митрополит у писму признаје, да га је канцлер питао о вери, толико је важно, да дознамо, за оно што је још важније, а што је међутим митрополит прећутао.

---

[1]) Јован Матула народни агенат и пуномоћник у Бечу код двора, о ком је говор и пуномоћију београдског сабора (види бр. 108. стр. 238. Спом. буд. и пешт. II збир.)

Да би то тајанствено митрополитово ћутање открили, морамо сравнити оно што је митрополит казао са казивањем поменутог кроничара Николе Папа.[1])

Поменути кроничар о том покушају на Унију овако говори: „Кад је Вићентије постао митрополит београдски и каровачки, влада (аустријска) је мислила, да је настало најудесније време, у коме би своју давнашњу жељу остварила, да Србе приволи на Унију. Све околности чињаху се бити повољне, но ћемо видети из посљедица, колико бејаше смело и несмишљено ово владино предузеће, и увериће мо се да се отуда изродише много жалосније последице, но што се могло у напред одмерити.

Бечка влада знала је добро, да се Срби нису још измирили због укинућа патријаршије, и да једнако то желе. Ћесар Карло позва к себи у Беч у тој цели митрополита. Незна се, да ли је овај поглавар цркве на тај корак упућен био од својих верних, но то знамо, да митрополит није имао пуномоћија од народа у поменутом смислу. По томе није требао, да се пусти у погодбе због тако важног питања, као што бејаше Србима вашно то питање о Унији.

Међутим примише митрополита у Бечу веома љубазно, с госбе на госбу трзаху га великаши, и тајно га увераваху, да би ћесар под извесним условима наклоњен био успоставити патријаршеско достојанство.

А за титулама и достојанствама свакад се лакомо грабило . . . . .

При једној аудијенцији митрополит је напоменуо и патријархат, а ћесар се није отуђивао, да се оваква мисао подгрева. Шта више он је ово питање наклоно примио, само је пресудно овим питањем везао и то: ако митрополит насе прими, да православне своје сународ-

---

[1]) „Az, 1735. diki zendülés törtenete.“ види стр. 17 и 18.

нике приволи на унију са западном црквом, да је у том случају он (ћесар) вољан, да успостави патријархат. шта више обрицаше, да ће његова влада својим упливом подпомоћи митрополита у унијаћењу православних Срба." Даље вели поменути кроничар: „Да је митрополит поискао времена, да о тој ствари расуди, да предходно ту ствар предложи својој придворној околини, но, вели, да су ови придворни митрополитови на то већ спремни били, и да су без околишења на то сагласили се.

И тако је све било у свом реду. Митрополит све обрицаше, а ћесар Карло VI постаде милостив и издашан, и некокицину од митрополитове пратње награђиваше већим или мањим достојинствама, а митрополит доби назив патријарха, и на то даде митрополиту нарочити диплом,[1]) или управо ћесар је ону Леополдову диплому са неким изменама потврдио.

Влада се на тај начин једним кораком приближила својој цели.

Још је само остало, да се ово предузеће изврши. Да видимо, „какве су спреме за ту цел учињене."

Тако пише кроничар поменути Никола Пап.

Да видимо, шта је у ствари истина, и шта је измишљено.

Цела је истина, и о томе се не сумњамо, било да је сам ћесар Карло VI лично, или преко свог дворског канцлера Цинцендорфа, учинио митрополиту Вићентију и ту примамљиву понуду са патријаршеском титулом, а под условом, да народ српски поунијати.

[1]) Поменути Никола Пап говорећи о овој дипломи у потврду тога наводи из Велико керешке кронике са стране 99: Ову његову (митрополитову) понуду узевши у заслужно призрење високи двор његовог величанства, не само да му је милостиво подарио титулу патријарха поред оних предпаведених услова, но је шта више на то издало и уобичајену диплому или краљевским печатом потврђено писмено.

Ово се слаже са оним, што митрополит у свом писму и сам наводи из свога тајанственог разговора са дворским канцлером.

По ономе, што знамо о карактеру митрополита Вићентија, ми смо вољни веровати, да је митрополит ћесару, Цинцендорфу и другим великашима много шта обрицао и да их је лагао.

Из оних наших података савремених, и то у пуној мери поузданих, а поглавито убеђених, да би Будимци, који су по својој свести, богатству и познанству по Бечу, много шта могли дознати, да по томе што су ови Будимци били највећи брациоци своје вере и својих права, а нису нигде споменули о позитивним уговорима између ћесара и митрополита због уније; да је у ствари, о којој тај Никола Пап говори онолико истине, колико смо мало пређе казали.

Свакако се сумњамо, да је онај иначе сујетан и лукави митрополит Вићентије, познавајућ своје Србе, смео и покушати, да их поунијати.

И опет велимо, шта је у потаји радио митрополит, могуће је да је бечку хиперкатоличку господу и уверавао о својој жељи, о својој доброј вољи, да поунијати Србе.

Но да је јавно смео што и покушати, неверујемо, а и наши читаоци из познијих података увериће се о томе.

Да је народ зазирао и да баш није веровао у православље овога митрополита, то је истина. Јер је од потоњи митрополита захтевао нарочиту заклетву, да ће до капљи крви чувати православну веру.

А сада још морамо продужити говор о догађајима, који су предходили опште народном сабору, који је држан био у Београду год. 1735.

Из писма митрополита Вићентија од 26 Марта видимо, да је већ одпочела била јавна изјава давнашњег незадовољства народа српског у Бачкој. За коју вели митро-

полит: за њеку конфузију, што се тамо по Бачкој чинит, за које велики огњ зде код самаго цесарског величаства воспалил се. За које и нам ордер дат, да што скорије на пошти идемо и да развидимо, какво је то противлење људи у Бачкој.

Митрополит вели, да је на то ћесару одговорио, извињавајући се: да несме поћи без утехе и екпедције (заштитне дипломе) у народ, да се небп у народу још гора ватра изродила, ако би он дошао с празним рукама. С тога вели митрополит данас и државу министарску седницу, но не знам, да ли ће нас оставити, да дочекамо експидицију, или ће нас отерати, да развидимо тамошњу конфузију.

Познато је, да је ово писмо митрополит писао Будимцима, на које су ови наскоро одговорили, и препоручили митрополиту, да се држи поред привилеђија. Зато и одговара митрополит: то и ми сами знамо, да се ваља држати поред привилеђија. Но ако би потреба била да неку маловажнију ствар напустимо, од које никакве користи немамо, питамо вас, можемо ли са таквом променом примити експедицију.

Јамачно су били и Будимци нешто начули о Унији, и у том смислу тумачили разговор митрополита са Цинцендорфом. Што су начули, то су јавили митрополиту по јамачно озбиљном неком опоменом и предохраном. Зато у свом одговору вели: „а што се тиче о стању две свете цркве да сте у недоумењу и скорби, дивим се, и знам, да не би сте допали такве жалости, кад небп имали таквог тумача,[1]) који уме горе тумачити и удешавати но сотона у паклу. По вели, кад би ви имали хришћанску душу, то би веровали, да између вас и цара нисам ни-

[1]) Овде подразумева владику будимског Василија и бачког владику Висариона, на које се тужи, да су кривим тумачењем народ побунили противу њега (митрополита).

кȁда био подметач или криви тумач. А што се тиче толикога разговора о цркви, што сам вам писао, то они (бечка господа) о томе обично говоре."

А најзад о себи вели митрополит: „но ми држећи се свога обичаја, цркве и привилеђија, уздамо се, да ћемо се скоро избавити жалости, и вас обвеселити."

Но Будимци канда нису веровали утехама митрополитовим, но изнова му препоручују, да се држи поред привилеђија. Али им митрополит на скоро одговара, што се тиче држања поред привилеђија, тога ради готово смо веће и свој живот погубили, неодступајући од привилеђија. Но, вели: „Карола шестаго неможем насиловати."

У овом писму напомиње митрополит о побуни у Бачкој: „и ради бачкога немира доста имамо и разговора и одговаранѣ здѣ. И веће дошло со ордером, да на почти идем ȣ Бачкȣ мир чинити. Не знам, какова се бȣна запалила, и немало свакоꙗких наопаких разговор. За кое ми невосхотѣсмо поити без експедиціе, но да дадȣт експедицию и конзолацию на народ поред привилегіꙗ, дрȣгоꙗчие неможем ниже смѣли праздне рȣке ȣ народ поити, отговорихом. И веће не знам, бȣдȣт ли нас оставити дождати експедицию, или нетерати да идем, днес бȣдем разȣмѣти."

Ма да је митрополит исчекивао „днес" експедицију заштитне дипломе, она је тек 18. Маја изашла из царске канцеларије.

То видимо из митрополитова писма од 21. Маја из Беча,[1]) у коме јавља владици будимском Василију, да је

[1]) Въ прошлыи пꙗтокъ съ великимъ милосердиемъ цес. велич. въ министеріи ȣ полъ дванадесꙗтаго часа Лаксенбȣргȣ сѣдꙗштȣ намъ в министеріи Цинцендорфъ отъ ц. велич. принесе 2 патента на пергаментȣ протекционалне една хофкригсрота, а дрȣга отъ мажарске канцеларие поредъ того и декретъ

из руку самога министра Цинцендорфа примио заштитну диплому.

У овом писму вели, да му је дворски канцлер Цинцендорф предао два патента на пергаменту. Први је патенат протекционално писмо ћесара Карла VI с проводним писмом од дворског војеног савета на војене власти.[1]) А други је патенат са копном протекционалне дипломе од мађарске дворске канцеларије упућен на комитате и мађистрате. Мимо тога издат је декрет с великим печатом на угарско намесничко веће (consilium locumtenentiale), у

на насъ в коемꙋ и прилог заповѣди что свимъ комендантомъ хоће се послати. Такожде с дрꙋгомъ копиомъ отъ мажарске канцеларие на комитате и магистрате, такожде и декретъ с великимъ печатомъ на конзіліꙋмъ локꙋментененскіи (locumtenens намесник,) да и онъ отъ себе заповѣдъ издаетъ народа поредъ привилегиа содержавати. И первѣе его екселенциа графъ отъ Цинцендорфа с пероранціомъ отъ стране цес. велич. показꙋющтъ милосердие и обѣштание да вечито честнаго клера, и славнаго народа ихъ велич. хоће содер. жавати и намъ препорꙋчить, да дакову милостъ народꙋ в конгресꙋ покажемъ, и да народа с клеромъ в любви и вѣрности ꙋтврдимъ пребивати якоже и до ниñѣ. И патентꙋ спрочими декрети отъ хофкригсрота преко Ефенштꙋка врꙋчи намъ, за кою мы в мѣсто народа благодарение и обвезание ꙋчинихомъ. Тим же начиномъ и мажарскіи канцлеръ отъ канцеларие мажарске патентꙋ преко Колера намъ врꙋчи. И тако съ великою милостию и славою, что дослѣ обично небыло, експедицию совершихомъ, и отъ министерских рꙋкъ пріимихомъ, а не отъ канцеларие, како до нинѣ. — — — — —
За соборъ смотрихомъ 20. Юлия држати, како и декрети на команде бꙋдꙋтъ отслати да депꙋтирти тогда въ Карловци обрꙗштꙋтся. Како и въ министеріи да ћемо въ Карловци држати соборъ показахомъ не могꙋште въ Бѣлградѣ отъ препятиа Маролина.

При семъ что скорѣиши 1000 фор., за намирити, обѣштаная, ꙋскорити послати. Остаемъ на молитви препорꙋченъ.

[1]) Види Глас. Срп. уч. др. II од. IV. бр. 90 стр. 191.

ком се овом већу налаже, да и оно од своје стране званично препоручи и обзнани подручним властима поменуту заштитну диплому.[1])

Поменути протекционални патенат по савременом и овереном преводу гласи овако:

Ми Каролъ — — — — — — — — — — — — —

Приварачвемъ по садржанію настоештіе грамоти знаменвюште всемъ, иже пристоитъ; ꙗко благоговеин верни нам любезни Викентіи Иоановичъ, карловачки и белиградски архіепископъ, и митрополитъ расціановь гречанскаго закона, не тачію своимь, но такожде и всего клера и люда предреченаго закона национа, въ областех нашихъ пребивающтих именемх, предъ нами молабне тлковаль; которимъ образомъ добротивее привилегіи: од великіе памети императора и цара Леополда реченномв нациовв саизволеніе; последователнеже од господина авгвстнейшаго равне императора и цара Иосифа; и после од величаства нашега благодетнейше втвржденіе; од некоторих иних верних подданих наших или несматрают се, или неправо тлкоют се. И сице предсказани архіепископъ, такожде епископи, и свештѣнники, ꙗко и мирсти прежде глаголаннаго национа и гречаскаго закона люди ва областих наших пребивающтих, предреченних привилегіахъ и над сіе обдржанниxъ добротстих цесаро кралєвскихъ заштителних граматахъ, и древнѥмъ закона своего обслвживани своем смвштают се.

Ми же ꙗко вса и инніе верніе вазали и подданніе наше ва привилегіах, прѣрогативах и слободностихь от или преднаследниковь наших, благочинно обдржаних неповрежденнѣ всегда заствпати и садржати обикохом. Сице такожде клер, и люд гречанскаго расцианскаго или илиричаскаго национа, ва областехь наших обитающтих иже

[1]) Види Гласн. Срп. уч. др. од. II IV. бр. 92 стр. 199.

ȣбо поизбитию ига тȣрскаго. под сенъ заштиштенiѧ. и власти авгȣстнаго домȣ нашего законних сiиреч царства ȣнгарiи цареи са хвалою прибеже. и себе и свое потомки неповреждаемо благоговеинства верности и послȣштанiа клетвою, и саюзомъ нишаше подложи се; и вѣрнiе и полазнiие слȣжби до селе сатвори. и ва бȣдȣштее веѣми градȣштими времени понизно сатворити обешта: въ всаких саизволенiа свободах и привилегиахь: ꙗко и заштителних грамматах. клерȣ и людȣ предказиȣтога национа и закона даже дакле благодетно дарованних, и ва их в предъ имевш мь ȣпотреблѥни не тачiю садржати. но такожде всех и особитих от клира и люда предсказанога национа и закона верних наших противȣ смȣтителѥмь коимлибо или пред изꙗсненiе мисли и намеренiа нашего неправим тлкователимь рȣкодержати добротивеише ȣставихом.

Того рад да знають не тачiю предъименованни архiепископъ, но такожде и епископи. и свѣштѣници вси тоиже. и особити расцiанскаго национа. и гречанскаго закона люди. ва царствах и областих наших обитаюшти. аште и ва елико кто из них противȣ садржанiю пред поменȣти цесаро кралѥвских привелеги и ва пред имевшее тех ȣпотрѣблѥнiе от некотораго и поданних наших коим либо бȣди начином би тȣрбиралсе. рад своего вапред начертанних грамматах заштитителнихъ и вапредь имевшемь тих ȣпотреблѥни, рȣкодржанiа но такожде и ради одржанiа. велико едиnим или дрȣгим образомь би повреждении или таште творени били достоинаго довлѥтворенiа кь пристоꙗтелне и законно поставлѥниим магистратом и комендантом нашим военственимъ притекати: пред темиже тȣжби свое основателне и окрестно вcase водти. и от сȣдȣ приличное и благоврѣменное ȣврачеванiе ожидати. ва которомȣ слȣчаи о еже никаковомȣ наипаче нисходти лишенiю, но за еже реченнимь местнимь префектом предчинѥним или магистратом гречанскаго закона и расциан-

скаго национа люди, црковнее равно образно ꙗко и мирские ва тех же местех, и того ради под юрисдикціею начиномъ обдржаним. и ва предимевшим, тех же ȣпотрѣблѥни да садржають, и рȣкодржȣть; и никаковим того ради противоначинані м бити допȣстеть. но наче, аште би котора по толикȣ слȣчила се тȣжештим се над сіе реченнаго закона и национа людемъ. или бȣдет церковни или мирсти юстицію готово да обслȣжеть. остріе рескрипти, и ȣбо васмотрени частеи и диштриктов ȣнгарской юрисдикціи вачленених, ка царскомȣ ȣнгарскомȣ место држателном саветȣ нашемȣ. и чрез сеи кь местех оних идеже предсказаннаго национа и закона люди жителствȣють. магистратомъ. и такожде кь комендантом нашим военственним. ва смотреніи же частеи неоаквистичаских, ка поставленним ва нинꙗ реченних частихъ. администраціамь нашим дахом експедирати.

Но аште би не манше таже или ва частих царствȣ Ȣнгаріи вачлененых. или такожде неоаквистичаских предреннаго национа и закона люди, противȣ всакомȣ ȣповаНію, длжніе и пристоиніе юстиціи обслȣженіа несподобили се ȣ местних префектов, или магистратов, ва таковомь надежди, продлженніе или отреченіе юстиціи к нам и къ дворним дикастеріамь нашим есто притекати надсіе видотворителнȣю тȣжбȣ положити, и сице от сȣдȣ приличное ȣврачеваніе ожидати могȣт.

Им же местим префектом и магистратом за далшее речених расцианскаго национа, и гречанскаго закона людеи садержаніе, и того ради ва собственȣю их ползȣ особно сіе такожде интимирата (обꙗвлѥно) имеет се; да всачаское попеченіе имѣт, да би расцианскаго национа и гречанскаго закона люди, ва областех наших обитаюштихъ, от коих либо бȣди церковних, или такожде мирских кое либо степене и кондиціи они сȣть, приватнима или собственним аȣторитетом ȣчинѥнними наложеніама, сабирані-

ами (колектами) и недлжними ектракціами (изтезаніами) неотегонштали се. Прочее по садержанію предпомене́тих привилегіи. од сукцессіи (наследіи) архіепископовь. ва оставлениую сустанцію умираюштих епископов. и без утешенія чедь и крвних приꙗтеліє усапших гречаскаго закона свѣштеников експрессалное (областное) допуштеніе из благодети и добротивости нашеп; еюже кь гречанскаго закона людемъ, ихь миру непрестанно горимь, такожде кь прочимь оставшим именіамь архиепископовь гречаскаго закона благодетно привлекаемь. обаче сицевим образом, да ꙗко сіꙗ тако и онаа усапших епископовъ и без утешенія чедь сврьних прѣставлꙗюштих се свештеников субштанціа ва областех наших вь благословеніе вини и употребленніа по благоразумному мненію и расужденію по времени суштаго архиепискупа всегда (обратит се) и таково обраштеніе (употребленіе или иждивеніе) политичкой инштанціи (ꙗкоже управленіе ва оной области имееть) ва уведоменіе да саоништит се. И еще реченое иждивеніе ва благословеніе вини да се производствомь (ефектом) будет. и да сіе сатворило се, нам ꙗко височаишему земли принцину. и врховнейшему протектору вииъ благословених, понизно да известит се, сгоже предвазведеннаго добротивеннаго допуштеніа нашего. ꙗко помянути архиепископь, епископи, такожде и свештеници. сице и мирски расцианскаго или иллиричаскаго национа люди ва областих наших прѣбиваюштих. доколе ва благоговеніи и верности нам августому дому нашему длжной остануть: несмуштено употребити им наслаждати се и радовати се могуть. И тако о тех же благодетнеише и крепко ми уверяем се. да не тачію прежде обдржаніе цесаро кралевскіе привилегіи. но такожде и пред изкештенное штедреишее допуштеніе наше далшіе верности. и верних службе неутруждаемим показованіемь вами крепостими. и всякаго времене отслужити будуть усердствовати. которих пред

писаних верности и крепости ради сію цесаро кралѥвскую грамату нашу собственимь руки нашее подписом укрепихом, и тежде печать нашь цес. кр. притиснути повелехом.

Дато ва Лаксенбурге дне 18. месеца Маия лета 1735. царствь наших римскаго 24. и спанских 32. угарскаго и боемскаго же 25.

Карол.

Андріе гроф фон Хамилтон.

(М. П.)

Пошто су најзнатније тачке у првој Леополдовој привилеђији ујемчаних народних права у течају времена коначно збрисане: то је и значај потоњих царских повеља уништен. Нове дипломе ове нове привилеђисане обмане народу српском већ и по томе не бејаху корисне, што их и саме земаљске власти и власници ногама газише. Ма да се народ често жалио због овога вероломства самим ћесарима, ма да су ови по времену издавали заштитне дипломе: но мађарске жупанијске власти и власници, као и оне цесарске војничке и камералне власти познавајући мисли и намере својих господара, а кадшто и од њих самих подпуштани дозволише себи највећу самовољу и најнечовечније почтупање према српском народу.

Кад се по том наш народ до очајања доведен узрујао, и до најочајничких иступа долазио, или, ако се висока влада спремалаза рат противу Турака, па требаше помоћи од народа српског, у таквим је случајима обично навукла неку озбиљну образину, и тобож неким бомбастим изразима припретила је тој самовољној господи, и упућивала, да поштују српска привилеђијска права.

Такве озбиљне околности и сада се појавише, наш народ већ од више године узрујан у неким пределима беше и оружјем у руци устао у одбрану својих права.

Једно дакле овај опасан појав у српском народу, а друго што је бечки двор начуо био, за спремање високе

Порте, да се освети за срамни мир у Пожаревцу, а притом и непрестано трајући крвави рат због наслједства у Шпанској, сва ова озбиљна политичка констелација принудише бечког ћесара, да изда ону ништаву заштитну диплому.

Од ове речене дипломе не могаше користити се наш народ, но поглавито митрополит, коме је у овој дипломи осигурано право наслеђа заоставштине умрлих владика, као и оне заоставштине од оних без наследника умрлих српских свеђеника.

Себичном митрополиту Вићентију бејаше најважнија она одлука у поменутој дипломи: „de successione Archi-Episcoporum in relictam substantiam decedentium Episcoporum, et absque solatio prolium et consanguineorum defunctorum Graeci Ritus Sacerdotum.“ — — — — — —

И кад неко проучи она писма, која смо мало пре навели, у којима митополит такву важност полаже на експедицију ове поменуте заштитне дипломе, за коју непрестано тражи новаца од народа, говорећи: нађите и пошљите новаца, ако ли тако не сатворите, нека вас Бог пита, да тога ради садашна срећна дела пресеку се и оставе. — — — — Аште Бог дает, те милост буде и експедира се диплома. — — — —

Кад дакле сравнимо посве ништаву вредност ове дипломе са големим потребама народним, и са превеликим новчаним средствима; незнамо чему да се више начудимо, да ли крајњем безобразлуку оних, који даваше за скупе новце такве траљаве милости, да ли бестидној себичности митрополитовој, који златна брда обриче народу, или најзад, да се ужаснемо од оног несрећног стања, у ком се народ задовољава таквим ништавим а прескупим даровима Данаја.[1])

[1]) Данаја или Грка по изреци Виргиловој у Енејиди својој: „Timeo Danaos et dona ferentes“ (бојим се Грка и кад дарове носе).

Такве ништаве и кукавичке понуде спремише народу нашем за илијски сабор у Београду.

Но врли митрополит имаше још и ону своју омиљену скупоцену идеју да народу на сабору протури и омили. А како неби и заиграло јуначко срце војничког народа, кад га срећа тако лепо служи, да за своје крваве паре добије јуначког митрополита хусара калуђера.

Да би по томе са што већим сјајом пошао у народ и у своју престолницу, и да би глас његове славе пред њиме још стигао, и народу разиграо срце: то је он у Будиму месеца Јуна највећом парадом осветао барјаке своје регименте.[1])

При тој војничкој светковини произвео је многе официре, којима је он сам издавао декрете овакког садржаја.

„Wir Wicentius Joannovich, von Gottes Gnaden der Orientalischen Griechischen Kirchen Erz-Bischof und Mitropolit zu Bellgrad und Carlovicz, in denen Königreichen Ungarn, Serbien, Slavonien und Croatien, wie auch Temesvarer Banat, und der Kaiserl. Wallachey der Illyrischen Nation graeci Ritus Primas: dero Röm. Kais. und Königl. Majestät Rath und höchst deroselben Löbl. neuerrichtenden Illyrischen Husaren-Regiments-Protector, etz. etz. Geben hiemit jedermänniglich nach Standes-Gebühr kund und zu wissen, welcher gestalten Sr. Kais. und Königl. Katholische Majestät Uns als den Oberhaupt der sämmtlichen Illyrischen Nation die Errichtung eines Illyrischen Husaren-Regiments nicht nur allein allergnädigst anvertrauet, sondern auch uns diesfalls vermög der unterm 30. May laufenden 1735. Jahres geschlossenen Capitulation allergnädigst dahin authorisirt, dass wir zu gedachtem Löbl. Regiment vom Obrist-Lieutenant an, alle Ober- und Unter-Offiziers zu benennen und anzustellen, die völlige Gewalt haben. —

[1]) Како тамо походяште регментскія баряки посвяштавати намъ требѕетъ.

Solchem nach haben wir dem — — — von — — — aus — — gebürtig zu mehrerwähntem Löbl. Regiment als — — in Ansehung seiner Meriten, Qualitaeten und gethanenen vorigen Kriegs-Diensten an- und aufgenommen, und ihme gegenwärtiges Aufnahms-Dekret von darumen ertheilt, damit derselbe sich seiner obhabenden Charge Rang- und Gages-wegen, gehöriger Orten legitimiren möge. Urkund dessen unsere hierunter-gestellte eigenhändige Unterschrift und Petschafts-Fertigung. — Actum etc. —

Vinczenz Ioannovitsch m. p.

И овим сјајним парадама и инграпкама проће и месец Мај. А цео месец Јун провео је митрополит у Будиму, бавећи се са уређењем и организацијом своје славне регименте.[1])

По свршетку ових церемонија кренуо се митрополит у Београд, а по речима неког маџарског савременог кро-

[1]) Частныи протопрезвитерь кирь Несторь намь любезныи.

Како намѣреніе имамо оть здѣ поћи и тȣ ћемо се доволна времa задержати регементских и проч. дѣлъ ради, зато се сь господари разговорите, гдѣ бы се тȣ могли наћи единъ приличнн квартиръ пространъ, зашто ће къ намъ доходити господствȣюшти и имѣтићемо посла доста, док се та регимента ȣредитъ. Зато треба мѣсто пространно и особливо, да немa никакове смѣсе; а добро бы было ȣ господина оберстлантенанта Рацка маюрȣ. Но далеко есть отъ цркве и отъ людеи, и ако се дрȣго не наће наипослѣ валя ондѣ; или договорити ся со оберствохтмаистором, аште бы коя кȣћа ȣ Пешти была, ако ће и немачка под кирию быти, да можемо точию особливо стояти или како за заболше нађете тако да намъ отпишете. Также наши кони отъ доминиȣма послати есȣ, зато господинъ оберштъвахтмаисторъ да гледитъ намѣстити или ȣ Сентандреи, или ȣ Ковинȣ, или гдѣ евтиние зобъ ест, и сѣно на кола да им се кȣпȣетъ, а пакъ с нами отъ овȣдȣ наши кони придȣтъ, а честность ваша позоръ да имате на почтȣ наше книге примати и при себѣ до нашего пришествия држати; зашто мы писахомъ, да нам на Бȣдимъ пишȣтъ.

ничара Гргура Бале, путовао је митрополит са великим сјајом и са многобројном пратњом. Поменути кроничар оће шта више и то да зна, да је митрополит носио собом многе папагаје и многе птице певачице, што је добио на поклон од бечке господе, а као што он (кроничар) вели, добио је на поклон, што се обрекао поунијатити.

Ми ову причу неверујемо, јер би о томе што то нашли у многобројним споменицима баш из тога доба. Међу тим нам ова прича оног поштеног али затуцаног мађарског кроничара Калвина, посве личи на оне, код мађарских и најозбилнијих историка уобичајне приче о Свјатоплуку и о белом коњу, које су приче од мађарских писаца нарочито измишљене у тој цели, да Словене представе као глупе и необразоване, који се од образованих (!) Мађара под Арпадом дали надмудрити. Такве измајсторисане гатке од колена на колено пренашаху глупи писци, до данашњег дана; и као исторички факт од велике важности по слободној мађарској композицији, одневаше и темељити немачки писци.

Ми неби ни наум узимали такве глупе ситнице, да се нисмо и сувише уверили, како такве прећутане и необорене неистине туђинци употребише често на нашу штету.

Митрополит је међу тим стигао у Београд од куда је и расписао народу позивницу на сабор у Београд на Илијин дан 20. Јула 1735.[1])

Ми смо већ једном напоменули, да је општенародни сабор у тој цели сазван, да се народу нови царски патенат прочита и протумачи, и да народ одобри трошак на подизање нове коњичке хусарске регименте.

О томе налазимо уверења у историјској расправи од познатог писца Јиричека, који је из дворског тајног ар-

[1]) У споменицима будимским из друге збирке а под бројем 94 налазимо, где митрополит у свом писму владици буд. Василију од 21. Маја јавља: „За сабор смотрихом 20. Юлия држати"....

хива прикупио податке за прошлост Срба у аустро-угарској држави.[1])

Ми ћемо на свом месту показати, да је осем ова два предмета било још нешто, о чему је јамачно говорено на сабору београдском. А то о чему Јиричек не спомиње. и што у дворској архиву није нашао, то је баш и био најважнији предмет, који се тицао поглавито Срба крајишника, и који је у њихово политично и друштвено биће дубоко засецао. То важно питање било је у том: да ли да остане војничка потиска и поморишка крајна у војеном устројству, или да се провинцијалише, и као провинцијалисана област да дође под круну св. Стевана. и да се угарској краљевини утелује.

Ми смо казали. како се Мађари са својим краљем још године 1722. погодили, да им краљ за признање прагматичке санкције уступи оне српске земље, на које они никаква права нису имали.

Казали смо и то, да је ова аустро-угарска перфидна погодба све до поменутог сабора у тајности одржана. и тек се на том сабору усудио митрополит изнети пред народ предлог о провинцијалисању ових крајишника у поменутим областима.

Кад узмемо на ум од какве је важности било ово питање провинцијалисања и утеловања: онда подпуно разумемо тежњу како сувремених тако и данашњих мађарских историка, да узрок и карактер оног значајног покрета српског прикрију. А то су мислили најбоље постићи на

---

[1]) О истом сабору општенародном налазимо спомена у Јиричековом делу „Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der Gr. n. u. Hierarchie in Oesterreich“ на стр. 20. „Auf dem letztgenannten (1735). Privilegial- und Verhandlungs-Congresse, wurden ausser der Publication kaiserlicher Patente. die Errichtung eines ilirischen Reiter Regiments. beziehungsweise die Beischaffung der dazu nothwendigen Kosten. verhandelt.“

тај начин, ако том покрету одузму народни значај, и да му предмету чисто религиозни облик. Мађарска господа потом су имала ту благу намеру, да своју очиту себичност и грабливост за туђим добром прикрију, а повод и оне жалосне последице народног одпора шћаху бацити на српског митрополита, ма да је овај био и досада само њихово вољно оруђе.

Потоме би по жељи оне мађрске господе цела ова ствар изишла на то, да српски народ није устао био на оружје због предложеног утеловања са Угарском, већ је устао из религиозног фанатизма, што га је митрополит српски ктео насилно да поунијати.

Из ове прљаве и непоштене радње Мађари би по казивању њихових изредних историјских писаца, изашли као чисти и невини, а српски народ као религиозно фанатичан имао је бити пред светом жигосан и окаљан.

Отуда је дакле поникла она гатка мађарских писаца о унијаћењу Срба, за које је крив српски митрополит и фанатичан народ српски. Све је то смишљено, само да се Власи не сете.

И заиста су овај посве важан догађај описали у оном облику, како мало пре рекосмо, сви мађарски историци, а на име Григорије Бала, Пап Миклош, Велико-керешка кроника, Хорват Михаљ, и Салајн.

Како је о том велеважном догађају, а поглавито о утеловању мислио савремени народ српски; о томе ћемо говорити, пошто оно наведемо, што се тиче сабора београдског.

Као свакад, тако је и сада народ у разним крајевима на зборним местима састајао, да по позиву свога митрополита изабере посланике на сабор, а у исто време и упутства и предлоге својим изасланицима пропише.

Ми ћемо и овде, да изнесемо предлоге најсвеснијег оног времена народа из будимске јепархије, како их је на свом јепархијском сабору доконао.

Тај будимски предлог или инструкција овако гласи:

„А понеже извештенно намь е от преосвештенейшаго и словеснейшаго госп. госп. архиепискꙋпа и митрополита нашего кѵр Викентиꙗ Иоановича, такожде и местнаго нашего преосвештенаго госп. епискꙋпа Василиꙗ Димитриевича, за милостивное допꙋштеніе от пресветлаго ћесаро краліевкаго его величествиꙗ госп. госп. нашего еставенне милостивнейшаго; конгресꙋ али ти саборꙋ от славнога клера и народа нашего сабрати се вь Белиграде, кои торжаствовати се хоштеть сего текꙋштаго лета месеца Иꙋла 20. день по старомꙋ календарꙋ, идеже пꙋблицирати се бꙋдꙋтъ нове експедиціе милостивно издаване сего лета 1735. дна же месеца Маиꙗ 18. по григоріанскомъ календарꙋ о садержаніи милостивно дарованних привилегиахъ и протекционахъ; и почто од иних местъ али ти ѥпархиахь на таковое тержаство депꙋтирти по милостивномъ допꙋштанию саходити се и сабрати хоштетъ.

Сего ради и ми долꙋ подписавши се именом сее целе ѥпархіе бꙋдимске, столнобелиградске и сигетске лежештее междꙋ Дравом и Дꙋнавом, изобрахомъ и послахомъ наше народне депꙋтирте, а именно благороднаго госп. капитана Пантелеимона сигетскаго и госп. Живана Бранковича, и Михаила Готовановича на више поменꙋти конгресь и тако повелехом имь и полномоштие дахом; тако сице последꙋе.

Прво. Частне са свакимъ решпектомъ ходити и пречимъ и себе носити.

Второ. Милостивно дарованне нове експедиціе што понизнейше и препокорнейше послꙋшати. И аште оне во всемь сходне милостивно дарованимь привилегиамь и протекционалом оть блаженіе и вечніе памети римскихь императоровь и краліевь госп. Леополда и госп. Иосифа, тако ѥго величества нинꙗ преславно царствꙋюштаго, и ниже до последни и от те ни ва чемь реченим привилегі-

амь и протекциамь противне, то са васакою понизностию, колено преклонителне достоленное и вечное благодарение одати, и нась и потомке наше никогда страшителнꙋю и ниже изменителнꙋю верностию, и до последніе капле крви нашее подложително свазани; ово ћесарскомꙋ величествꙋ и преславномꙋ домꙋ аѵстрискомꙋ како и досле тако и от нинѣ верност вечніе. А аште ли би вѣчемь милостивне нове експедиціе несходне биле по оне и вь единной литери, поменꙋтим милостивно дарованимь привилегіамь и протекцнамъ. А поніеже Богъ и цесарское величаство неизмоленни, и ниже новое прошеніе но еште давно дарованное, то инакь что покорнеише и что ꙋмилителнеише с плачемъ и милосердіемь ко цесарскомꙋ величаствꙋ, да би обичнꙋю милость и отачаское благоꙋтробіе свое сврхь нась, аште и сиромашка и ꙋбогаго обаче поданнаго вернаго и никогда изменителна своего србскаго илирискаго народа излио, и вь целихь чланахь привилегискихь и протекционалнихь мирне оставиль жити и радовати се: како бисмо могли и ва напред препокорнеише слꙋжбе его величаства аште имале испьлнити.

А иначе више поменꙋти наших депꙋтирти немогли би иннаго какова пꙋлномоштиꙗ от нась дати, ниже что ново примити на пресꙋжденіе реченним милостивно дарованнимъ привилегіамь и протекциамъ преслꙋпившем же силꙋ сего пꙋлномоштиа нашего от нась на никако ми, но сами да отвествꙋють и целои винни сами да подлежеть.

Третие. К томꙋ ако би се какове тꙋжбе что па противь цркве и закона нашего и пногъ, от неких кое где саделанних во горе реченои епархіи показале от наших депꙋтиртовь: да би се послꙋшале и за право примиле, сврьхꙋ же их помошти и достоиніе сатисфакцие желаемь и просим.

Четврто. И аште что еште вь поменꙋтом конгресе преноинло се бꙋдеть, како емꙋ благомь постꙋпкꙋ или

волѧ бѹди о чемъ, то заповед пѹлномоштиах дахомъ реченним депѹтиртомъ нашимъ, от ѹсть прістоини и праводмерни приговор дати, и да вероѧтно бѹдеть имъ како от сех насъ. Заключаем же симъ и тверде повелеваем нашимъ депѹтиртом, ничто ново прияти, но сили привилегиалнои и протекционалнои следовати; престѹпившем же силѹ их и сего пѹлномоштиа, то пакъ скажѹемъ, да всемѹ сами подлежати хоштѹтъ. За болше их же известіе и пріетіе подписѹемъ се и печати нашими ѹтверждѹемъ.

Данно въ ѥпархіи поменѹтои лета господнѧ 1735. месеца Юла 10. данъ.

(Долазе подписи свију општина јепархије будимске).

Шта је народ захтевао, како је тумачио своје жеље, и шта је тражио од ћесара: то се види одма из друге тачке њиховог саборског предлога, у коме овако исказује своје мисли, и својим посланицима налаже, да преслуша и испита милостиво дароване нове експедиције привилеђијског патента царског. И ако оне буду у свему сагласне са оним привилеђијама, које су ћесар Леополдо I. Јосиф I и ћесар Карло VI потврђене, и до последње речи од ових да неодступају. — — — — — — — — Ако би све нове експедиције несходне биле „поне и въ ѥдиной литери — — — — то наши депутирти немогли би инаго какова полномоштиѧ од нас дати, ниже что ново примити на пресѹжденіе реченним милостивно дарованним привилегіам и протекциам; престѹпившим же силѹ сего полномоштиѧ нашего от нас да никако ми, но сами да отвествѹют, и целой вини сами да подлежет.

У четвртој тачци даље налаже народ: „Заключаем же симъ и тверде повелеваем нашим депѹтиртом, ничто ново не прияти но сили привилегиалной и протекционалной следовати: престѹпившим же силѹ

их и сего пл н о м о ш т и а, то пак с к а з 8 е м, да в с е м 8 с а м и п о д л е ж а т и х о ш т 8 т. — — — — — — — —

Познавајући садржај новог протекционалног патента. видимо, колико је овај нови патенат изостао изнад онога што је народ изчекивао. Једном речи овај нов патенат поништио највећи део оних народних права, која је Леополдо I, Јосиф I па и сам Карло VI у првој потврди свечано ујемчао.

Поуздано знамо, да је сабор сазван 20. Јула 1735. у Београд. Међу тим поменути мађарски кроничар Пап Миклош говори такођер о сабору београдском, но по њему би сабор много раније био још на свршетку 1734. год.

Но ми имамо многих писама митрополита Вићентија из којих знамо поуздано, да је митрополит од Октобра па до месеца Јуна бавио се у Бечу, а месеца Јуна у Будиму, и тек се почетком месеца Јула у Београд вратио.

То би дакле пре Октобра 1734. год. скупио митрополит неки сабор у Београду. Но ми о таквом сабору у ниједном споменику не нађосмо трага; а посве је вероватно, да Будимци најзнатнији народни представници и у свима народним делима вође и управљачи неби о таквом сабору што знали и писменог спомена о том оставили.

Даље наводи Пап Миклош, да су на том тобож народном сабору у Београду били: „Пуковник Пера Сегединац, командир две народне пешачке и коњичке регименте, који је становао на Моришу у вароши Печки; син славног Тукулије Ранко капетан и командир града Арада; из српског санада подпуковник Шевић; из Великог-Лака неки Штербе командир двеју компанија у Великом-Лаку. Осем ових спомиње као саборске посланике све немачке и коњичке капетане из бачке крајне, којима вели бејаше главни командир и пуковник неки Зака, који становаше у Сегедину. И још спомиње многе друге

народне старешине и трговце из предела поморишких и потиских, и из свију осталих крајева Баната.

Једно би из свега могло бити вероватно, да је митрополит на тајни састанак искупио војничке главаре из поморишке и потиске крајне у тој цели, да их искуша, да ли би пристали на провинцијалисање њихових крајина.

Морамо потом предпоставити, да су ови народни војнички поглавари, који су већином били људи стари, искусни и паметни, и који се потом неби лакомислено упустили, да себи подчињене војничке крајине на оружани отпор и устанак позову; морали заиста поуздано што чути, било од митрополита, или што је вероватно од камералне администрације, да је упливом мађарске господе цар решио провинцијалисање војничких крајина.

А како су не само ови крајишници војници, но и сви остали Срби мислили о том провинцијалисању и о утеловању са Угарском, уверићемо се из онога, што је народни сабор 1730 год. у 25. тачци свога постулата исказао.

„Камара по експедициахъ своихъ есть ȣчинила, да бȣдȣть наши люди као и остала іобађа (спахински поданици или мужици); ми паки имамо своје правице и привилеђие, да кȣпити и продавати насъ херцовти не могȣт.

Што светла камара мажарска по експедициахъ своихъ ȣчинила есть, да бȣде народ нашъ, кои сȣ подъ спаилȣкомъ, какоти іобађи: ми поред привилеђиа нашихъ стоимо и одговарамо се, да како нисȣ никадаръ іобађи били, тако и садъ прошение ȣмилено кодъ его светлаго цесарскаго величаства чинимо, да би насъ светли цесарски дворъ іобађе неȣчинио.

Још да видимо како је о истом провинцијалисању о тој грозној подчињености српског јуначког крајишника под бруталне мађарске спахије мислио и сабор карловачки год. 1744; о том ћемо се најбоље поучити, кад прочитамо тачку 18, 19, 20 и 21 саборског постулата.

18. Равно томꙋ имѣли бы ихъ крал. велич. надъ народомъ милость нашего национа подъ іобаѣъ (спахинско поданство) недавати, како что ꙋ Славоніи, Сремꙋ и Бачкои находити сѧ, но еще више таковихъ которие дѣиствително іобаѣемъ стоетъ, освободити, да бы милостивымъ привилегиамъ преюдиціи не бывало.

19. А понеже ꙋ национꙋ по землѧхъ въ различнихъ мѣстахъ, а наипаче ꙋ комитатꙋ печꙋискомꙋ, баранскомꙋ, веспремскомꙋ и толнанскомꙋ премноге обиде, како из прилога видѣти есть, дѣлаетсѧ, да бы ихъ крал. велич. комисию определили, коѧ бы равно, како садъ ꙋ Славоніи, отъ народа тꙋжбе пріимила, и расправила и ꙋредбꙋ ꙋчинила, да бы люди излишне теготе не трпѣли.

20. При томъ инкорпорацию кралевины Славоніи, и принципата Срема и Бачке, котори жители всѣ ѧзика нашего, понеже милостивѣишимъ привилегиамъ противо стоитъ, изволили бы ихъ крал. велич. ꙋ дѣиство честавити: но паче по тенорꙋ свободи, самымъ орꙋжиемъ имъ слꙋжити, ꙋчинити.

21. Не менши того нашего национа людемъ котори по чꙋждихъ посесиахъ находитсѧ, понеже по гласꙋ привилегіи цѣлыи национъ свободныѧ миграціи, изволили бы ихъ крал. велич. повелѣти таковꙋ слободꙋ не ꙋкраштати, съ мѣста на мѣсто преселѧтисѧ, и свобода недвижимаѧ продавати, ꙋ державн еѧ кралевскаго величества.

Кад све ове податке проучимо, то ћемо се уверити, колико се народ српски грозио од оног нечовечног понижења, које му већ поодавна нанеише мађарска господа, тражећи да зајазе своју политичну и личну себичност, и да се Србима на овај кукавички начин освете, кад немогаху им оружаном руком досадити и наудити.

А на жалост су ту неситу мађарску господу у тој грозној и себичној намери подпомагали њихови вероломни апостолијски краљеви.

И сада пошто смо се уверили, да је српски народ гнушавао се и од помишља, да подпадне под маћарску власт, и ако је митрополит Вићентије поменуте крајишничке поглаваре наговарао, да пристану на провинцијалисање и утеловање: то ћемо лако појмити узрок том оружаном устанку, који је по сведочби митрополитовој[1]) а и сувремених страних историка већ поодавна спремљен, а почетком године 1735. у велико узпламтио био.

Немајући за сада других података о поменутом тајном састанку крајишничких поглавара у Београду, а свакако увиђајући важност, да сазнамо узроке овога устанка: то се морамо послужити, разуме се великом пажњом и предохраном, са подацима сувремених маћарских кроничара, који тај састанак овако описују.[2])

„Пошто се патријарх (митрополит) из Беча вратио у Београд позвао је на сабор народне старешине: пуковника Перу Сегединца, Ранка Тукулију Шевића, Чорбу, Заку и још друге.

Кад се ови у Београду искупише, дође у њихову средину необичним сјајом окружен Патријарх, поздравивши их и благосиљајући народ по неком новом начину. Чему се искупљени народ немогаше доста начудити, машући главом шапуташе међу собом, дивећи се томе, што патријарх сада чини, што се до тада није видело ни чуло.

Свршив патријарх оне велике церемоније, частио је прикупљене саборнике за недељу дана. И тим гозбинама чуђаше се народ, који бејаше ту искупљен.

Кад и друга недеља настаде искупљеној светини, стаде причати о том, како је био у Бечу дочекиван и чашћен од тамошње господе. Осем тога служаше сваки дан у цркви божију летурђију, и како је знао тако је проповедао народу. И то трајаше за недељу дана.

[1]) Види споменике из будим. и пешт. арх. бр. 77, 83, 84.
[2]) Види „Az 1735. iki zendülés története.“ Стр. 21.

После ових необичних догађаја почеше верни све више подозревати на свог патријарха. Ови заслепљени и фанатички староверци ћуташе, док трајаху раскошне гозбе и части. Но кад нестаде мамурлук и људи се отрезнише, и почеше о догађајима размишљати, и застрашени увидеше, да ће их скупо стати она два недељна гозба и весеље.

Најбурнији гости нађоше за добро, да се са тог места уклоне, свако осети у дубини своје душе сву тегобу свог мучног положаја.

Но патријарх међу тим сматрао је ово ћутање народа као добар знак, и мишљаше, кад ови његови једноверци ову очиту спрему примише тако мирно и попустљиво; то дође на ту мисао, да одпочне и дело унијаћења.

Одпоче и трећа недеља овог бурног састанка патријарх јавно признаде, што се збило у Бечу, изјавивши народу, да је он, (патријарх) следујући своме убеђењу, и послушавши гласа своје савести, са својом пратњом и придворним заједно примио римску веру, и нада се, да ће и његови верни, увидећи спасоносну намеру високе владе, његовом примеру сљедовати.

Ова патријархова изјава изазва највећу одвратнос у народу.

И они који до сада ћутаху, то силније загрмише сада, и то смелије узеше на одговор патријарха, који се усудио у име народа таква обећања давати влади, које они неће примити, ни икада испунити.

Све већи и опаснији жагор настаде од свију страна, српски народни официри, и попови почеше најоштрије интерпеловати, да је овај побожни прозелита патријар нађе се у чуду, и осети потребу, да благовремено измакне у свој стан, док се узрујана светина стиша.

Но народ повикаше да се патријарх одмах врати у сабор, и кад нехте доћи, готово на јуриш заузе народ

патријархов стан. Официри пак а на челу капетан Пера Сегединац, Зака, Шевић, Ранко Тукулија и Чорба право у патријархову собу појурише, у звеци оружја предаху свој протест, позивајући патријарха, да све што је рекао опозове јавно пред народом, јер су они готови да својом крвљу и животом бране ону своју веру, коју је он на невери продао.

Устрашени патријарх сваким могућим начином трућаше се да стиша незадовољнике, особито кад је официр Чорба и мач потегао на неверног патријарха.[1]) Но су страсти и сувише биле раздрагане, но што би помогла гола реч, и јавна претња тек се онда стиша, пошто се патријарх заверио, да ће одустати од унијаћења и криве проповеди.[2])

Владини комесари и остали званични органи јасно су увидели, да је искра већ бачена првим потезом мача и узрујање духова запалила, но се увериште, да су они са патријархом заједно немоћни, да пожар загасе.

У таквом притиску и у првом страху обично је мучан добар савет.

Свак знађаше, да ваља стишати и умирити народ, који је праву гонидбу одпочео нарочито противу патијархових поповских пратилаца, грдећи их, и бацајући се на њих камењем. Но бејаше најважније питање, како да се стиша народ?

Узалуд покушаше, да приволу узрујане на разлазак. Нико нехтеде да устуни, а још мање шћаху устукнути војнички заповедници као и сви остали српски официри, који су из овога изводили питање о вери, но су управо сматрали као народно питање. Нико дакле нехтеде одступити, већ сваки је брижно пратио сваки корак патријархов, да неби из нова покушао унијаћење.

Но је ова зебња народна била сувишна.

[1]) Види кронику из Великог Кереша стр. 102.
[2]) На истом месту.

Једва дочека патријарх згодну прилику да измакне, што му и пође срећно за руком, те је преобучен измакао на турско земљиште, а отуда побеже у Беч.

На том сврши први чин ове трагедије.

Саборски посланици разилазаху се но са раном у срцу и усколебаном вером према влади. Поморишки пешачки и коњички војници бејаху још више разјарени но остали народ, пажљиво око већ онда могаше пронаћи клицу скором бурном устанку. А веома згодно време бејаше за устанак, што баш у оно доба сва царска војска бејаше заһата у Италији и на Рајни према француској.[1]) А погранични и крајишнички градови бејаху у рукама српских посада.

А на челу устанка стајаше капетан Пера Сегединац.[2])

Пошто је наступила зима, употребише то време, да устанак организују, и да што више присталаца прикупе. У течају месеца Јануара год. 1735. већ су све пешачке и коњичке регименте по Бачкој пристале на устанак. А сви официри поморишке две регементе вољно су понудили своје мишице у одбрану своје народности и вере.

Тињајућа искра већ се претворила у голем пожар. Но су вође устанка ипак крили још своју намеру, и веома пажљиво су кораке своје у напред прорачунавали, да

[1]) Француска, Шпањска и Сардинија још год. 1733. објавише рат бечком двору, који у овом тешким данима остаде без савезника. Аустријска војска нарочито по смрти ђенерала Мерци многе је поразе претрпила како на Рајни тако и у Италији. Потоме незадовољници немаху зазирати, да ће их наскоро војничка сила покорити.

[2]) Капетан Пера бејаше у то доба већ веома стар човек, о коме пише Бала у Керешкој кроници, да је Мађарима био познат још од Ракоцинога устанка, од кога страховаше сав предео од Кечкемета и Великог Кереша па преко Тисе до Карпата. Капетан Пера и отац овога Заке бејаху моћни помоћници царској војсци, а страшила мађарским усташима. Нами је познат овај народњи јунак капетан Пера из једног писма будимском српском таначу од Октобра год. 1715. на коме је подписан Пера капетан печански.

не би њихово предузеће још у клици одкривено и задављено било, пре но што би своје мачеве јавно повукли у одбрану своје свете ствари.

Капетан Пера душа овог покрета увидео је, да би успех обезбедио, ако се маса народа приволе на покрет. У тој цели покушао је, да и мађарски прост народ придобије за покрет. Тај његов план бејаше но све могућан. Кад погледамо на догађаје оних времена, видећемо, да је у Угарској систем жупанијски врло знатне и стварне промене претрпео, све већи и већи притисци искршавваху, ратовања гутаху неуређене државне доходке, и према томе и порези све веће новчане суме изнуђаваху. Имаше дакле и мађарски народ своје необичне муке и незадовољства, које вешто употребљене могле су велики контингенат увући у акцију у корист устанка.

Још у течају ове зиме за устанак придобио је капетан Пера два Мађара неког Павла Матулу[1]) и Јована Себешћина, који су пак на име прогоњеног Ракоције у арадској, зарандској, бикешкој и бихарској жупанији организовали устанак Мађара. Уз поменуте Мађаре пристали су још биров из Сент-Андраша Јован Виртеши, и Михајло Ђулак, као вође куруцке[2]) војске.

Види се, да су покрети ови усташа дотада били управљени само због набавке потребне ране за усташе.

Но ма колико је пажљиво при том рађено, и пак је жупанијска власт нешто дознала о овом покрету. Глас за гласом стизаше. У мађарском народу се расчуло, да ће опет настати устанак под вођем Ракоцијом, што је у толико вероватније изгледало, пошто се регрутовало под Ракоцииним старим заставама.

[1]) Овај Матула бејаше рођак оном српском народном агенту у Бечу Јовану Матули.

[2]) Куруци или крсташи (Cruciati) добише име од оних крсташа под угарск. краљем Владиславом II, које је чувени Дожа пучки краљ побунио противу мађарске властеле.

Мало час дознаше за то у Бечу, и маћарски канцлер Баћани Лајуш у хитњи наредио, да се том устанку на пут стане. Но је већ све доцкан било, и канцлерове полутанске мере ни су ништа вределе, јер је већ устанак веома ојачао.

Напоменуте веће војничке реквизиције због ране, и тужбе приватних оштећених лица нагониште команданта града Солнока Јована Беза, те је на рекогносцирање изаслао коњичког наредника са неколицином војника.

Овај наредник у путу изненади неке неоружане усташе и разјури их, а неке посече. Са овим јунаштвом жупанијских пандура противу неоружаних људи одпоче отворени устанак. О коме незнатном сукобу поджупан бикешке жупаније Матија Клос јавља Грофу Лајушу Баћани маћарском канцлеру овим писмом, које написано на концу месеца Маја, пошто је устанак савладан.

„Excellentissimo Domino Comiti Ludovico de Bottyan Regni Hungariae Cancellario Jnformatio, de praeterito tumultu rusticano. — Excellentissime ac Jllustrissime Domine! Domine et Patrone mihi gratiosissime!

„О овом садањем устанку de dato 7-ог Маја из Беча писано писмо ваше екселенције пристојном понизношћу примио сам вечерас. Не знам на којој је пошти задржано, но би сматрао за дужност и мимо тога свој извештај приподлати. Овај устанак је само подстрекивањем неког Пере изазван, који је капетан оних у Печки на Моришу станујућих Раца крајишника, не је он у Араду sub initium hujus motus (у почетку овог устанка) ухваћен; и све су то већ признали и Пера и његови друговн. Која је то странска сила Перу на устанак покренула? ако и досада није, то ће већ позније изказати, што ће ваша екселенција опширније разумети од самога команданта града Арада. —

Одпоче се ова побуна јавно код Мезутура у плем. хевешкој жупанији Априла 27. и у Сент-Андрашу, у овој

плем. бикешкој жупанији proxime praeteriti (скоро прошлог месеца). А ја сам отишао 28-ог истог месеца и изјутра стигох у Сарваш, што је близу Сент-Андраша, пре свега сам онде разумео, да је сентандрашки биров Михајло Виртеши, све што је за оружје било у селу и још из други плем. жупанија на коње посадио, и већ их је под два барјака приредио. Притом је од Јермена, који живе на пустарама, као и од трговаца, што су пошли на турски вашар, више хиљада форината, оружје, коње и одела покупио, а себе и своје војнике прогласио за Куруце. Сиромашне просте сељаке обмануо Јован Себешћин коњички, а Гашпар Пап пешачки капетан. Павле Матулан пекп Тот, који бејаше писмен и најчувенији међу њима, и који је пре тога био фурир Пере капетана, увераваху ове јаднике: да они на име Ракоција прикупљају војску; а да ће сва Србадија са капетаном Пером на челу држати са Мађарном, и да ће заједнички ослободити сву земљу од порезе; да Раце и сељаке не дирају, но само племеше, спахије, трговце и Њемце. Пошто сам све то у Сарвашу дочуо, одпутовао сам у Бикеш, где сам још оне ноћи расписао, како би на пут стали овим скитницамв. Но ма да сам 29 у Бикешу чекао до три сахати после подне, а не дође ми до тада помоћ а међу тим су ове скитнице онај дан изјутра побили код Тарче народну милицију из Солнока послату, и дођоше са пет барјака под Бикеш, те сам и ја једва измакао у Ђулу.“

Ово писмо доказује, како је славна жупанија бдила на јавном поретку, кад је предузела мере, пошто је све прешло.

Чонградска жупанија до душе бејаше мало пажљивија, и из околних села прикупила је старешине, а ови су наредбу издали, да се народ на зборна места искупи и да устанак угуши.

По овој наредби искупио се био народ, и пошао је противу усташа, но су ови од својих улака о свему били добро извештени, те се према томе управљали, и ништа им се немогаше нашкодити.

Пошто је већ и угарска влада дознала за овај устанак, то је угарски надворник (Палатин) гроф Јован Палфи заповедио пештанској жупанији и јас-кунском дистрикту, да искупи племство противу усташа.

Војничка управа ставила је овој угарској народној војсци на чело барона Стевана Орци, а овоме подчинила јас-кунског капетана Ђорђа Подхрацког, солношког градског заповедника Јована Беза и Петра Халаса, а под управу Јована Белезнаја варошке својеволнике из Крижа и Кечкемета, и још друге за пљачком чезнеће пропалице.

И по казивању тог мађарског кроничара искуписе голема (!) војска од 500 људи, којима дадоше за официре жупанијске чиновнике.

Ова јуначка чета подиже се и већ првог дана уморна стиже на Тису код Солнока. Други дан стигоше до Тура, а отуда идућих дана дођоше у Чабу с ону страну реке Крижа (Körös), где се одморише.

Сад се тек узбезекнула она јуначка чета мађарска, кад дочу, да је војска усташа од 8 до 10.000 људи.

И тако главни командант барон Орци нађе за добро мало рекогносцирање предузети, а међу тим испошље улаке, да дозна где су усташи и колико их има.

Међу тим она гомила од 10.000 људи, бејаше искупљена већином из мађарски сељака, и Влаха, који се искупише из освете противу својих нечовечних спахија, што су оне јадне сељаке до голе коже огулили.

Усташке вође једва одржаше ову гомилу осветника у стези, и желно исчекиваху гласа и наредбу од капетана Пере, у кога бејаше њихово највеће уздање.

У тој цели послаше два посланика Пери капетану, да га позову у помоћ, и да шњиме одночну бој противу својих угњетача. По истим посланицима поручише ове вође Куруца капетану Пери, да је њихова војска толика, да се по шумама више сместити не може. И по томе да дође са својом редовном војском идућег дана под Хердеч на реци Крижу према малом Јенопољу, где ће га они причекати, и шњиме поћи противу својих противника.

Но ови глупи посланици зло прођоше. У путу сусретнуше војнике из Арада, који бејаху изаслани на проматрање. У свом незнању упусте се у разговор ови простаци са војницима, који их питаше одкуда су, куда су пошли и по каквом послу?

И ова два простака у својој безазлености поверљиво искажу војницима, да су они са важном испоруком од њихове војске послати капетану Пери, као свом главном вођи. Војници продуже овај поверљив разговор, и она два несрећника изблебеташе, да по налогу имају да јаве капетану Пери, како су они већ на броју до 1300 људи искупљени у отоку међу обе реке Крижа, и да ће сутра дан изаћи под Хердеч, а сад иду да позову капетана Перу, да се њима придружи са своје две регименте коњаника и две регименте пешака.[1])

И ова два несрећника решише судбу јуначког Пере капетана, и са њиме толиког народа.

Вође овог устанка познаваху важност градова на Тиси, Моришу, и на обалама оба Крижа. Они су добро знали, да успех њиховог сутрашњег напада и потоњих операција зависе од тога, ако ове градове у своје руке добију.

Ови значајни градови бејаху: Арад, Ђула и Јену̂.

Вође устанка уговорише, да капетан Пера заузме Арад, а Виртеши и Себешћин јуришом добију Ђулу.

[1]) Види керешку кронику стр. 108.

Капетан Пера имаћаше у Араду свога побратима капетана Ранка Текелију и две сотније граничара као посаду.

Вођ маћарских куруца Виртеши буде одбијен од посаде града Ђуле,[1]) и чекаше на помоћ од капетана Пере.

Но се међу тим догодио значајан и за овај устанак по све убиточан догађај у граду Араду.

Знамо да су по глупости она два сељака маћарска улака[2]) дознали војници посаде арадске тајну усташа, што је по све кобно било само за Србе, а нарочито за њиховог вођу капетана Перу.

Разводник арадских војника користећи се том безазленом простотом куруцких улака, обмане ове простаке, и на њихово распитивање, одговори, да је он од самога капетана Пере изаслат, да их к њему одведе, чим их сретне.

А још су војници дознали од ових глупих улака, да они капетана Перу лично и не познају. И ови војници од тог доба највећим поуздањем могаху ове несрећнике за собом вући, што ови и несањаху у чије су канце допали.

Вратив се шњима у Арад право се упутише градском команданту, а улаке умолише за почек, док их јаве тобош капетану Пери. Међу тим разводник нареди војнике, да улаке строго причувају, и да ником не дозволе разговарати се са уловљеним улацима.

Пошто градски командир сазна од разводника стање ствари, реши се, да се улацима представи као капетан Пера, како би што тачније дознао од њих цел њихова посланства и сву испоруку, и да најзад без њихова знања њихову тајну искуша.

---

[1]) О томе има спомена у архиву бикешке жупаније под бр. 53 од год. 1735.

[2]) Један од ових улака беше из Сент-Андраша по имену Јован Ковач Маћар.

Улаци говорише поверљиво срдачно и без зазора. И овај њихов разговор даде способа лукавом командиру, да позније уништи куруце, а безазорног капетана Перу без муке ухвате.

Што улаци изговорише, бејаше њихова крвна пресуда, они је сами себи изрекоше.

Дознав командир од оних јадника све што требаше на леп начин у две собе их одвоји још и сад безазлене улаке; ал је већ наређено било да се врата и прозори на мишоловци што строжије причувају, а сваком приступ и договор са уловљеним закрати.[1])

Улаци осташе савршено свокојни и ручаху као људи који су своје послове добро отаљали.

Зла коб истога дана још већи удар спремила предузећу несрећних завереника.

Тек је испитао градски командир злосрећне улаке, а донеше му глас, да је капетан Пера у граду а код свога побратима Ранка Тукулије.

Одмах нареди командир, да га поиздаље пажљиво прате, и кад пође из града да га задрже,

И ова зебња бејаше узалудна. Лав је сам вољно пошао у заседу, коју му ови зликовци спремише.

Пред само подне од своје воље дође несрећни Пера у походе командиру, да му се по дужности пријави. Улазаше без зазора мирно пред свога џелата крвника, и незнајући шта се тамо збило. Лукави командир умиљно прихвати руку поглавице усташа, и задржаваше га на ручку. Но се Пера извини, да се раније обећао свом побратиму Ранку, и да мора к њему на обед.

Да кобног обеда не мање кобна од оне вечере кнежеве.[2]) Пера одиста упути се и оде у град своме побра

[1]) Види кронику Бале стр. 109.

[2]) „О мати беде вечеро кнежева.“ Из Оде владике Мушицког.

тиму, и незнајући на последњи састанак. Он се договори са побратимом, кад он у поноћи удари на град, да Ранко са својим јуначким крајишницима на граду отворе капије, а да заједно обезоружају осталу туђинску посаду.

Командир ма да му већ у рукама бејаше Пера, ипак се одважио, да једним ударцем и остале поглаваре устанка похвата, држећи, да ће тога дана јамачно сви на скупу бити код Тукулије. По том се на растанку пријатељски опрости с Пером, и ни цртом у лицу не издаде свој немир у души овом свом опасном противнику.

Пера оде, а међу тим се капије на граду тајанствено приклопише.

Покушај лукавог командира бејаше посве смео. Он одпушта лава, јунака, толико срчана, те лично њему предстаје, да без зазора свој умишљај изврши. Он се усуди, да одпусти вођу усташа, који га већ сутра могаше над градском капијом обесити. Он и незнађаше, шта му Пера већ за идућу ноћ са своји соколови спрема.

Са сваким тренутком постаде драгоценија Перина јуначка глава. Ако му измакне, све је пропало; ако ли га пак још једном у руке добави, онда је онога глава пропала без милосрђа.

И Пера се мирно враћаше свом побратиму, и неснијући, да је куцнуо задњи час његове слободе, непремишљајући, да ће то сунашце на заходу из своје црне тамнице гледати, из тамнице, од куда му остаде излазак — на крваво губилиште.

Завереници чекаху међу тим доста брижни на долазак свога љубљеног вође, и долазећег поздравише радосно. Пера им изјави, да је све добро и по жељи, како га је командир безазорно примио, и по томе ваља се овим повољним околностима користити но брзо, да неби што непревиђено, плодове толиких тешких радова у одсудном тренутку поништило.

Међу овима, што овде бејаху на састанку, најтугаљивији и најопаснији бејаше положај Ранка Тукулије.[1])

Завереници поделише улоге с том обвезом, да сваки официр своју улогу најтачније изврши, чим се да знак на устанак. Разуме се, да је остао најпоглавитији задатак, да град у своје руке добаве.

Тек бејаху у најбољем преговору, кад али Перу хитно изазва његов верни слуга, и јави му, да ни за часак не губи времена, већ да се спасава журно, ако не

[1]) Пап Миклош говорећи о Ранку вели: да пореклом није од оног знатног усташа Имре Текелије, који је у малој Азији у вароши Витинији умрьо 13 Септ. 1705, јер Имра имађаше од Јелене Зрињијеве ћерке, које још малене помреше. Имра Текелија имаше предикат од Кезмарка. Ових пак у речи стојећих Тукулија (Кевермешки и Визешки), оснивач је био Јован Поповић иначе Тукулија, који је под Јосифом I добио племство год. 1706 са његова јунаштва за време ракоцијева устанка (види Colonich Heraldika бр. 760) о коме је сувремени шарошпаташки професор Јован Чечи озако прибележио: „Овај (Јован) рâцки Тукулија буде ухваћен год. 1708 од ракоцијевих људи. Пошто је Рâце ове маџарске омражене непријатеље наша рука десетковала, снађе их куга, те многи и помреше. Они пак из разних градова, као: Арада, Сегедина, Великог Варада, Ђуле, Јенопоља, Вилагоша, Варадина и осталих места растурише се по планинама ради чистијег и здравијег зрака. Тако бејаше и рâцки главни војвода Јован Тукулија из Арада избегао. И том приликом наши га ухвате са његовим синовцем, и као заробљеника доведу Ракоцији, а отуда у мункачки град у затвор. (Види Павла Јасаји дело. Сабор у Шарошпатаку год. 1708 у Вахотовом алманаху на стр. 115). Кад је пуштен из затвора, незна се, но је познато, да је позније прешао Ракоцији; и сва је прилика, да је Јован посетио Ракоцију у Родостов-у, и да му је своју услугу понудио. У речи стојећи синовац Јованов бејаше Ранко, о коме је сада говор. Тако вели Пап Миклош. Ми упућујемо наше читаоце на Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. V књ. стр. — бр. —

жели допасти ропства, јер је градски командир за све дознао.

На овај глас препадне се и сам јуначки Пера, врати се друговима, и јави им, шта се збило. За тим се пожури својим колима, у којима бејаху упрегнута четири брза коња. Најпре појури на капију градску, у нади, да ће моћи проћи; но се превари, јер га стража оружјем нагони натраг.

Невидећи другог спасења одважно појури коње преко градског рова, снажни коњи покушају скок, но по несрећи само два предња прескоче, а задњи коњи и кола са несрећним Пером слете натраг у ров, где га гонитељи међу тим стигну, и старца јунака заробе.[1])

Док се ово на капији и у шанцу збивало, командир града изненадно нападе и на Тукулију и на остале завеpенике, и све их зароби.

И командир одмах суочи Перу са она два злосрећна улака, који и њему искажу све, рад чега су послани. Но Пера одсудно изјави, да улаке и не познаје, и да за ништа незна, што они говоре. Ал ово одрицање више му непоможе!

Све заробљенике па и самога Перу и Тукулију окују, а одмах јаве вишој власти, шта се збило, да развеселе високу господу у Пожуну и Бечу.

Ови трагични догађаји из Арада брзином вихора на све стране полете, и расчуше се, и не мало свакога узбуне, а нарочито кад се дознало, да је и редовна војска у завери умешана била.

Међу тим се забринуло било и славно угарско намесништво у Пожуну, и у свом распису од 7-ог Маја најстрожије налаже намесник гроф Палфи великом жупану бикешке жупаније и велико варадском бискупу Јовану

[1]) Види Балину кронику стр. 110.

Околичани,[1]) да прикупи у Бачкој лежеће редовне војнике, а на име пешачку регименту Хантоа и коњаничке две регименте Кордува и Беверијан, осем тога нареди устанак мађарских спахија из околних жупанија. А најзад заповеди, да све бунтовнике што ухвате, прате у оближње градове у Арад, Сегедин, Велики Варад или у Будим, где да се подвргну најстрожијој истрази.

По разним крајевима Бачке и доњег Баната растурена српска војска, бејаше већ спремна, и на први миг чекаше на устанак, на скоро се извести о уапшењу оба капетана Пере и Текелије. Ова војска знадијаше добро, да се компромитовања опростити не може, немогаше посумњати, да ће мученички испити и њихово учешће у устанку и тежњу због заузећа града Арада обелоданити. Још би их једно правдати могло, што нису јавно пристали уз усташе, ма да их је опет теретила околност, што су неке иступе учинили, из којих се први знаци јавног нереда тумачити могли. А на име поморишки Мађари, често су чинили истезивања у тамошњим крајевима, на рачун усташке војске, што ју је српска војска некажњено пропустила.

Све ове околности нагонише непохваћане заверенике, те у овом одсудном тренутку учинише значајну диверсију. Капетан Чорба на мах потражи Шевића, да се договори с њиме, шта да раде пошто је њихов вођ Пера ухваћен?

Они се користише, што се о њима још није посумњало. Ово бар доказује та околност, што их је поджупан бикешки Матије Клос позвао у једном писму, да својом подчињеном редовном српском војском пођу противу усташа.

[1]) Види Пап Миклоша „Az 1735. iki zendülés története. стр. 53—56“ по латинском оригиналу из архива бихарске жупаније I Н-ра 11; III свеска.

Шевић и Чорба брзо смислише план, како да се из осујећеног положаја ослободе. И потом одмах на позив поджупана Клоса смислише нову улогу, и изјаве, да ће се окренути противу оних, који су тако лакомислено ову свету народњу ствар упропастили, а њихове јуначке вође у тешке окове бацили. Кренуше дакле са својом редовном српском војском на устанике правце на Ђулу.

Број мађарских Куруца плашљиви жупанијски чиновници претерано увеличаше на 10 до 15 хиљада, међу тим небеше их никада више од 3000 у гомили.

У куруцшком табору још се благовало, њихове вође мишљаху, да су сву мудрост исцрпели, што су послали она два несрећна улака, који толике драгоцене главе подведоше под џелатске мачеве. Куруци још нису дознали за судбу капетана Пере. Они мирно почиваху у вери, да их неће напасти она кукавичка чета мађарских спахија под управом барона Орције. Од ових јунака дакле незазираху, а с друге стране се ненадаху нападу.

Најзад ипак се узнемирише због изостанка својих мудрих изасланика, који још не донеше гласа од народског вође капетана Пере.

У тој лепој вери успаване и од многих иступа изнурене Куруце 9-ог Маја у зору постиже заслужна казна, што са њихове глупости толики отлични Срби неосвећени на најгрознији начин мораше окончати свој јуначки живот.

Шевић и Чорба бејаху ти осветници своје несрећне јуначке браће, кад већ глупост Куруца осујети њихову племениту намеру, праведна освета управи њихове српске мишице противу ових кукавица и пљачкаша, који обесветише онакву племениту мисао српских вођа.

Као што рекосмо поменутог дана у зору угледаше Куруци пред собом српске граничаре. У први мах помислише, да им долази у помоћ капетан Пера са својом

срском војском, но немало се изненадише, кад их због погибије свога љубленог вође Пере разјарена Србадија онако ватрено танадима поздрави.

Одмах после овог јуначког поздрава расуше се ови голи синови на све стране, и што утече пешадији обори и похвата лака коњица. Најмањи део измаче и докопа се шума и врлети.

Таква заслужна судба постиже ове кукавице, који умеше само пљачкати убијати старо и младо, и чији су иступи пали на главу јуначких Срба, ма да ови не бејаху делом умешани у овом несрећном устанку.

На четири дана после ове поразе још стајаше у страху барон Орци са својим кукавицама, и пошто већ дознаше да нема непријатеља, тад му се распали јунаштво противу невиних сељака. Но ово срамно јунаштво добро послужи господина барона и његове јунаке, прво што су и праве опљачкали, и грабежом се обогатили. А још и други кшефт учинише ови јуначки пљачкаши: они су за свој кукавичлук награђени орденима и златним ланцима,[1]) док праве јунаке, праве здраве, гвозденим ланцима оковаше, апостолијски краљеви, по препоруци жупанијских чиновника барона, грофова и разних римских попова.

Овај цео покрет Срба изазван је бездушним поступцима мађарских жупанијских чиновника, спахија и римских попова, који у провинцијалу исисаше најбољу животну снагу Срба провинцијалиста.

Српски крајишници, добро су познавали велику невољу своје браће провинцијалиста, а знамо, да им је и

[1]) На главној скупштини бикешке жупаније 29 Марта 1736 год. награђени су за велико јунаштво код Хердеча златним ланцем ова јуначка господа барон Орци Иштван, Белезнаји Јанош, Халас Петер и Подхрадски Ђерђ, и још други овима равни јунаци. Но том су награђене ове кукавице за оно дело, које су по речима самога Пап Миклоша, извршили српски капетани Шевић и Чорба.

сам митрополит Вићентије саопштио онаку намеру високе владе, да их начини мађарским мужицима.

Може се замислити, како је ове јунаке преперазио глас, да од њих војника начине мађарске робове. Да ли је могао онај народ такво пониженье ћутећки и коленоприклоно примити, који је своје старо отачаство зато оставио, да неробује Турцима, што их јуначки сабљом у руци начинили рајом.

Зар могаше тај заиста јуначки народ без крајњег отпора дозволити, да га мађарске оне кукавице, пропале спахије, раскалашна римска поповштина, или из самих пробисвета састављене камералне администрације господаре, глобе и ногама газе, или као што београдски сабор од 1730 год. вели: „да нас хершофти (спахије) продају као стоку“, и све то да се чини на оној земљи, коју су они својом крвљу отели и бр нили од Турака и од мађарских бунтовника.

Српски крајишници устали су на оружје, да принуде ћесара, да уништи онај гнусни уговор од 1722 год. по коме их је Мађарима предао као робље. То је цела истина, и то им служи на част. Што су издајством она два мађарска посланика спречени, да изврше ону племениту тежњу, то није њихова кривица. Њихов узорити вођ својом мученичком смрћу запечатио је светињу и правичност српских племенитих тежња.

Истина бог српска је ствар подлегла издајству и сили, а сила Бога не моли. Доћи ће време да се српски народ прорачуна за ону мученичку крвцу од 1735 и 1848 и 1849 год.

Но да ћутечки пређемо ону множину дописа од мађарских жупанијских власти, у којима су та мађарска господа развили сву вештину своје подлости, и по добивеном упуству од највише мађарске господе, сва је кривица бачена на српске вође, а у свима дописима на-

рочито се опажа лажно удварање и доказивање мађарске лојалности према апостолијском краљу, и лажно јунаштво оне мађарске кукавичке чете под бароном Орцијом, за коју поуздано знамо, да се кренула противу усташа, пошто су чули да су ови већ поништени од Шевићевих граничара, мађарском јунаштву остала је слава, да по разорушеним крајевима по вољи могу харати, палити и жарити, а све то, да по разној званичној форми представе оним великим крвницима, који се скупише у Будиму, не да суде, већ да измуче оне несрећне жртве.

У будимском граду склонио се крвнички суд од најкрвожудније мађарске господе, као што сведочи савремена мађарска народна песма.[1]) Председник те шпанске инквизиторске комисије бејаше гроф Имро Баћани.

А пред тим крвницима стајаху народни мученици: капетан Пера Сегединац и његов син Михајло, капетан Шевић, и Чорба.

Вође устанка испитиваху ова господа на најгрознији начин. По сведоџби самога мађарског иначе пристрасног писца Пап Миклоша[2]) судије употребљаву најразноличније видове тортуре, од које би се и сами шпански инквизитори згрозили.

Заиста се мора човек дивити сатанској иронији оне господе инквизитора, који су још у стању били нечовечно мучити људе, тобож у тој цели, да дознаду за

[1]) Скупише се у Будиму папински попови, да суде и суд изговоре. (A papista papok felgyültek Budára, nevezettel mondják törvényvizsgàlatra — — — — — — — — — — — — (Види 1735. évi zendülés tört: стр. 136).

[2]) Види Пап Миклоша поменуто дело стр. 80 и 81. „Ekkor következtek, a' borzasztó s igazán vérlázító torturák — — — És felvitették Buda várába, és ottan kemény vasakra verettvén, a' csonka toronyba tétettek, az holott is napfényt nem látták külömben, hanem mikor examenre vagy is torturára hozattak“.

узрок овом устанку. Ова безазлена господа, који су толико доба гњавили срнски народ, који су знали, шта су сковали са њиховим апостолијским краљем противу слободе српских граничара: ови неваљалци имају образа разне узроке подмећати овом народном незадовољству и јавно изказаном огорчењу.

У својој азијатској безазлености вели Пан Миклош, како су желели судије дознати, дали су Срби овај устанак произвели, или је одиста (мртви) Ракоци народ на устанак изазвао, кога би позната турска политика сваким средствима подпомагала.

Пред својим нечовечним судијама од почетка је све одсудно одрицао капетан Пера, што су на њега плаћени сведоци износили, а на име одбијао од себе оно мучко потварање, да је хердечка гомила мађарских пљачкаша по његовом упутству иступе чинила.

По предходном програму, судије изрекоше ону грозну претњу, да ће и њега (Перу капетана), подврћи мукама тортуре, ако све не искаже.

Но ова претња немогаше потрести седога јунака, он остаде сталан и одсудно ћуташе.

И од сада настадоше она грозна и заиста крвничка мучења,[1]) и одведоше га у будимски град, и бацише га у тако звану „крњу кулу“ где га у тешка гвожђа оковаше, где невиде сунца ни месеца, но кад га изводише на испит или на тортуру. Тако је и сам мађарски прост народ у нарочитој песми под насловом „Погибија славнога Пере“, овим речима опевао тај жалостан догађај.

Ова важна песма у преводу гласи овако:

— — Изненада Перу ухватише,
У Араду у црноме граду,
И целату будимском дадоше
Кључалом га смолом поливаше

[1]) Види исто дело — — — на стр. 136.

На чекрку тело растезаше
Растезаше до седам педаља,
На глави му уљеупалише,
И нокте му с прстију кидаше,
С главе кожу до уста здераше.
У овима самртним мукама
Овако је Пера јадиковао,
Молио се Христу Спаситељу:
Молим ти се о Боже преблаги!
За рад твоје проливене крвце,
Недај Боже да муке продуже,
Јер је мука било и сувише,
А ти Перо мог срца породе,
Од тебе се сине навек праштам,
Навек праштам и благослов дајем:
Да се сећаш мука и самрти
Да се сећаш, и оца осветиш,
И ти Јуло моја ћери драга
С мога срца укинуто цвеће
Теби отац са самртних мука
Преоставља тај свети аманет
Да ђедовском вером непреврнеш!
Збогом роде, збогом децо мила,
Ја се смрти нимало небојим,
Већ јој смело у очи погледам,
Ма пожеви и секире грозне
Издробиле тело на комаде,
Нек ми ломе и ноге и руке.
Тело ће ми црви растрошити,
Ал ће дело преживети тело.
Мученичко име и спомени
Вековима живеће у роду
И у срцу благодарних Срба.

Тако је мађарски пук спевао погибију јуначког старца Пере капетана.

И српски је народ у песмама сачувао дични спомен свог народњег јунака и великог мученика, као што сведочи наш честити историк Александар Стојачковић у свом

дели „Црте из живота српског народа“ на стр. 52, где вели, да му је казивао капетан Остојић, како је у хрватској крајини у свом детињству слушао од народа песме о капетану Пери.

И у најгрознијим мукама остаде Пера сталан, он и сада ћуташе. Сва оптужба оснивала се на изказивању споредних сведока.

Но Пера мораде погинути његова судба већ је у напред решена, за његовом јуначком крвцом жудише ови крволоци. На мукама шћаше од несрећног Пере изнудити, да ли је био у договору са Ракоцијом и Турцима, или је подмићен од францеског краља.

И савремени писац Бала[1]) вели: „Много времена трајаше ова строга комисија у граду Будиму, и сваки дан их испитиваше, а на име Перу, но ништа не могаше од њега изнудити.“

Највише је оптерећавало Перу тужба и исказивања подмићеног Ђорђа Мођороша, који као бележник из Шиклоша долазаше у стан усташа, где га као писмена човека припише за официра, и који у том свом положају могаше дознати и за тајније планове усташа.

После дугог мучења и изнуђивања, Пера ништа није одговарао, ма да и остали сукривци противу Пере ништа немогаху посведочити. Тако вели мађарски савремени писац Бала.[2])

Ништа мање у пресуди, коју је овај крвнички суд изрекао оптужује се капетан Пера због таквих кривица, које су очевидно лажне, јер из казивања сведока, или

---

[1]) Bala krónika на стр. 114.

[2]) Види Пап Миклоша дело стр. 81, где изрично вели: „Az összes vád, melly ellene felhozatott csupán másodrendü tanuvallatások alapján allitatott össze.“ (Све што се противу њега (Пере) доносило, све то бејаше састављено из казивања споредних сведока).

сукриваца, о том ни спомена нема, а још мање су могли дознати од самога несрећног Пере, који ни речице није проговорио.

О томе се може свако уверити, који прочита испите и речену пресуду, за коју вели тај Пап Миклош, да је преписао са печатаног оригинала.

Да је у истини био прави узрок у речи стојећем устанку, што смо ми из разних околности извели: да су мађарске спахије својим нечовечним поступцима изазвали овај устанак, најбоље потврђује писмо председника намесничког већа у Пожуну грофа Леополда Надаждије, о коме вели његов савременик царски министар Бартенштајн, да је највећи Србождер, па ипак и овај српски душманин у свом распису од 2-ог Маја 1736. год. овако пише оној госпоштини арадске, бикешке, бачке и чонградске жупаније. Но ова господа нашла су за добро у свом интересу, те су прочитали не у главној но у споредној жупанијској скупштини.

Пап Миклош овај најважнији документ ставио на крају свога дела, изговарајући се безазлено, да је тек позније набавио, пошто је много шта написао о овом важном догађају, што је лажно и у противуречију са оним подацима, које он сам износи, но вешто затрпао, да се једва могу пронаћи.

По важности износимо ово писмо у оригиналу на мађарском језику, а најважнија места саопштићемо у преводу.

„Méltóságos stb.

Kétségen kivül tudva leend fennczimzett urasàgtok elött, hogy az épen lefolyt április hó elején, a tudva lévö lázadók közül azok, kik legsúlyosbban terhelve találtattak, a reájok kimondott halálbüntetést Budán kiállották, mely alkalommal Ö Császári és királyi Felsége ezen királyi helytartó tanácsnak azt is megjelölte, miszerint ezen felkelés okozója Szegedinácz Péter mikor

a mult évben az aradi erödben még mint fogoly volt letartoztatva, többek között azt is vallotta: miszerint azok, kik Aradmegyével szomszédos vármegyékböl a' velök együttes cselekvenyékre reá birták, lázadásuk okául azt hozák elö: hogy nem annyira az adó nagysága, és más öket illetö terhek mennyisége ellen volna fö kifogások; mint inkább a földes urak és haszonbérlök altal elkövetni szokott nyomas, és adó behajtás váll már oly sulyossá, miszerint tovább elviselni nem birnák. És bár ezen állitások az elöidézett lázadási bün gyöngitésére épen nem szolgaltak, ha még is ezen zsarolás is tartozáson felül követelés valahol és valami módon gyakoroltatott volna, ennek orvoslása szükségesnek találtatik.

Ez okon meghagyatik fenuczimzett uraságtoknak ezeknek közlése mellett, mivel hogy önök megyebélinkdöl valók voltak legszámosabban a felkelök, hogy azt valjon, és mily nyomás és zsarnokság követtetett el a' földes urak és haszonbérlök által, vagy most is gyakoroltatnának — alaposan puhatoltassék ki, és az elösorolt kihágások, ha nétán felfedeztetnének, hatósági tekintélyöknél fogva az 1723-ik 18-ik törvényczik értelmében haladéktalanúl gyökeresen orvosoltassanak, s errööl ezen királyi helytartósági tanácsnak hiv és alapos jelentést minél elöbb felterjeszteni kötelességöknek ösmerjék, s megtenni el ne mulasszák. Kelt a királyi helytartó tanácsnak Ezer hét száz harmincz hatodik év május másodikán Pozsonyban tartott üléséböl.

Fenuczimzett uraságtoknak jó akarója, illetöleg szolgálatra készségesei. Gróf Nádasdy Lipot s. k. Barmai László s. k.[1])

[1]) Felolvastatott 1736-ik év majus 15-én Várad-Olasziban tartott részletes gyülésünkben. (Прочитано 15. Маја 1736. године у Варад-Оласи на држаном малом састанку).

У уводу вели господин гроф, пошто су поглавари поменуте побуне издржали праведну казну: „Да је после извршене ове правичне пресуде изјавити изволело његово цар. и краљ. величанство своме намесништву у Пожуну, наводећи: како је вођ усташа Пера Сегединац под истрагом бивши још у Араду исказао: да прави узрок незадовољству не бејаше величина данка или множина других терета: но онај уобичајни ванредни притисак, и начин прикупљања пореза што трпеше од спахија (мађарских) и од спахинских закупаца, да је то њима у тој мери досадило и додијало, да већ више се није могло трпети.

И ако вели (господин Гроф) њихову бунтовничку кривицу не можемо оправдати! — ма да је ово спахинско глобљавање (zsarolás) било претерано: то ипак, у колико је то заиста чињено, налазим за нужно, да се томе лек пронађе.

С тога се налаже вашем господству, да у жупанијама, где је побуна била (sic!) најстрожије истражите, где и у којој мери збивао се овај притисак и глобљавање, а на име које су спахије или закупци то чинили, најстрожије истражите. И ако би се можда што такво пронашло, (од кадија противу кадија), да се у смислу законског чланка 18. од 1723. коренито излечи. Налажем вам, да о свему веран и темељит извештај без оклевања доставите крал. намесништву. — — — — —

Какви су извештај ова господа поднели намесништву, а ово ћесару, може се замислити, кад се дозна, да су ови највећи глобари сачињавали жупанијску власт, и да су и чланови намесништва такођер као спахије не мањи глобари били. И ћесар је од таквих зликоваца тражио лека јадном народу. Има ли веће ироније? „Aequalis divisio non perturbat fratres.“ Или: „Врана врани очију не вади.“

Осем поменутог Надаждије, о узроку устанка, овако пише краљев наместник надвојвода Фрања Лонтрински: дознао сам, да је Пера и његови другови као узрок својој побуни навели, да их је до тог очајничког корака довело прекомерно глобљавање, и разна насиља мађарских спахија.

Тим поводом заповедио је надвојвода расписом својим од 6. Маја 1736, да се оне жупаније, где је била побуна, оправдају од ове жалбе, да нареде истрагу, да се дозна, које су спахије та насиља чинили.

Ова наредба краљевог наместника остала је неизвршена све до 7. Децембра 1736. год. С тога је поменути надвојвода тога дана поновио ту наредбу и именоване жупаније због немарљивости строго укорио.

И тек после овог укора одговара бихарска жупанија у писму свом од 19. Децембра исте године, у коме усуђују се највишој власти тврдити, „како су они најстрожије истраживали кривицу спахија, но пошто су све тачно испитали, нису ни најмањи доказ могли пронаћи, да су спахије народ глобили и насиља чинили, шта више увериште се о великом милосрђу (!) спахија према својим поданицима.[1])

Такву очиту званичну лаж примило је краљевско наместништво, и ова највиша власт у земљи тим лажним извешћем задовољила се, не истраживајући даље узроке таквој деморализацији.

Очити је дакле задатак био овог крвничког мађарског суда, да најцрње кривице подметне капетану Пери, како би коначно одбио сумњу дивљих жупанијских чиновника и

[1]) Види Пап Миклоша: „1735. évi zendülés története.“ Стр. 114 и 115. Заиста је чудновато, кад је господин Пап Миклош за све ове податке знао, и опет је писао тако пристрасно, наравно quisque pro domo sua.

маџарских спахија, који су својим нечовечним поступцима и грозним кињењем нагонили оне јуначке поморишке и потиске граничаре да оружаном руком устану у обрану својих човечанских права.

Правичност овог крвничког суда види се и отуда, што је један од оних издајничких посланика по имену Ковач Јанош из Сент-Андраша, што је капетану Пери посио испоруку, и јамачно по добивеном налогу „с више", арадским војницима све исказао, и чије је лажно казивање и потварање капетана Перу највише теретило; тај зликовац привидно је осуђен на кратки затвор, а позније јамачно и он је обдарен са колајном или златним ланцем.

У осмој тачки пресуде говори се: „што се тиче Ђорђа Шевића из Арада оберкапетана српске народне војске, даље капетана Јована Чорбе из Великог-Лака, и најзад по делу Михајла Сегединца сина прво поменутог капетана Пере,[1]) ма да се сви троје у овој парници спомињу, као учасници у побуни; то ипак узимајући у призрење, да су ови исти код Херцега Куруце јуначки побили: то се овим одпуштају из окова и тамнице, и враћају се у слободу, и на своја јуначка места, на којима служише као официри.

Ова парница, која је због увреде величанства поведена од краљевског правозаступништва противу поменутих лица, као и пресуде именованог крвничког суда у Будиму, написана је на латинском језику и печатана је у Бечу, а по том је краљевско наместништво својим расписом од 4 Априла 1735 године разаслало свима угарским властима, као што је вероватно на разним језицима.[2])

[1]) По томе је капетан Пера имао два сина Михајла и Перу и ћерку Јулијану. (Види Пап Миклоша дело на стр. 101).

[2]) У архиву бикешке жупаније на име у протоколу од год. 1736 под бр. 101 налази се помеути распис наместништва и пре-

Мирном душом слушаше онај у бојевима очеличени старац ал до смрти својим начелима верни јунак капетан Пера ону крвничку осуду. Само у тренутку би потресен изреком, да ће га на точку ломити.

У зору 29-ог Марта (3. Априла по нов.) дође у тамницу јежовита у собу осуђеника, и позове старог јунака, да се обрати Богу рад опроштаја грехова, да пређе у крило јединоспасавајуће свете вере, нека му се исповеди, а за тим причести, да би мирном савешћу могао поднети намењену судску казну.

Седи јунак мирно ал одсудно одбије јежовиту, и јасним гласом изјави му, да од вере својих праотаца ни под који начин одступити неће, па ни онда, кад би са неверијом живот свој и слободу искупити могао. За тим се исповеди будимском православном свеећенику попу Николи Миловановићу који га и причести.[1]) После овога изјави своју последњу жељу, да види своју милу децу, коју невиде за све време свога сужанства, што их крвници непустише, да виде свога седога оца.

Ову му жељу најзад испунише.

С крушеним срцем пригрлио ћерку и млађег сина Перу,[2]) светујући их, да се не даду од вере својих отаца отргнути, но да остану стални у својој вери, и да љубе свој српски род, као што и он остаде веран својој вѐри и милом народу.

Остали осуђеници гласом очајања мољаху за свој живот, шта више, тројица од њих, а на име Матула Пál, Сáнто Михáљ, и Сабо Пéтер, који су били калвинске вере, у нади, да ће им живот поклонити, кукавички од-

---

суда на оригиналном латинском језику. А у немачком преводу налази се у архиву мађарске академије у Пешти.

[1]) Види 113 Љетопис Матице Српске стр. 167.

[2]) Старији син Михајло, бејаше још у оковима, њега и невиде несрећни отац.

рекоше се своје вере, и примили католицизам. У залуд, јер им неверија непоможе.

У 6 часова изјутра 24. Марта, бејаше среда, зачу се промукли глас уобичајеног препуклог звона, који је огласио, да су изведени осуђеници. Множина војника пратила је осуђенике на губилиште.

У три оделења машираше ова грозна пратња.

Седог јунака и мученика Перу пратише два српска свећеника поп Никола Миловановић и поп Коста Белеушевић.

Остале осуђенике Маћаре окружаваше множина језовита, капуцина, и фратора, који се натицаху, да спасу изгубљене душе. Још једном јуришише и на седог јунака, да га себи привуку. Но их ова српска душа презрењем одбије.

Главни управљач и извршитељ ове грозне ексекуције бејаше гроф Франц Јергер (Jörger), а под његовом командом бејаху четири регименте: (Lothringen, Schmastan, Schulen-Burg, Heister).

На великој пијаци светога Ђорђа[1]) између данашњег позоришта и оружнице, бејаху подигнута разна губилишта окружена множином војника, пешадијом коњицом и топовима. А изнад овог венца стајаше небројена гомила љубопитне светине на прозорима и по крововима околних кућа.

По програму ове грозне параде прво су њих 12 несрећника ждрѐбали на узвишеном месту под надзором одређених судија.

[1]) На истом месту погубљен је Владислав Хуњад син славнога Сибињанин Јанка. Данас стоји на том месту споменик ђенералу Хенцији и јуначким српским граничарима, који бранећи будимски град јуначки изгибоше 21. Маја 1849. од руку Маћара, који војеваху противу оног истог владаоца, коме се данас подло клањају. Dificille satiram non scribere.

Бејаше то најгрознији призор, већи или мањи број на коцки значио је живот или смрт. У јадних ових несрећника дрхташе срце и рука, која је у том тренутку пресуђивала судбу ових јадника.

Од руке до руке пролазила је кобна коцка, и лице осуђеника ведрило се или пребледило према удесу, како кад показиваше коцка већи или мањи број.

Четворица бејаху зле среће, њима би изречена смрт, и одмах их примише џелати. Осморици срећнијих мораше пустити крв, да их изненадна срећа не убије, но мораху гледати грозно призорје, како њихове другове на точковима ломе.

Затим четворицу привезаше за црвене пањеве, и на један хитац одрубише главе.

За њима посекоше четворицу несрећних коцкаша.

Мртва тишина у множини гледалаца значила је, да је дошао ред на поглаваре, а то бејаху: Пера Сегединац, Јован Шебешћић, Андреја Пастор, и Стеван Силаши.

За њих је пресуда изрекла, да се на точку изломе.

На старцу Пери и Силашији одпоче ово ужасно извршење.

Пред својим точком стајаше седи јунак,[1]) ни црту на лицу не помери, за страх незнеђаше јунак, та он је на бојном пољу хиљаду пута видео смрт у правом облику.

Шчепаше га џелати и од доле на више почеше ломити. Изломише ноге тело и изломише јуначке руке, које су кроз половину столећа браниле престо оном крунисаном себичњаку, који свога највернијег јунака предаде душманима, да му јуначке мишице изломе.

[1]) Види Ladislai Damiani и S. Nicolai: Orationes etc. Tyrnaviae 1742. у XI беседи на стр. 345-ој налази се опис капетана Пере: „Pero fuit statura mediocri, obeso corpore, humeris vastis, cano capillo, barba ad umbilicum protensa, colore fusco, vultu ad terificam speciem composito, audax.

И сам џелат имаћаше више милосрђа но грозне судије: прекрати мучење седог јунака, задавши му по глави секиром тако названи „ударац милосрђа", те са овим ударцем умртви овог великог патника.

Но се ове грозне судије ненаситише оним крвавим делом своје крвничке освете, већ мораше џелати по њиховој заповести оно крваво изломљено мученичко тело разчережити на четири дела, и ове череге у нарочите сандуке положити.

Тако грозно раздробљено тело испратише они крволоци у нарочитим колима под командом капетана, поручника, 100 пешака и 30 маџарских коњаника. И отпратише ове свете остатке народног мученика до вароши Печке; где су их на колце натакли пред кућом прослављеног јунака.

Тако грозно оконча седи јунак, желећи одбранити српске граничаре од господарства нечовечних маџарских спахија.

По други је век прохујао над гробом народњег великог мученика. И ми благодарни потомци знамо и пијететом спомињемо дично име и патриотска дела прослављеног јунака српског капетана Пере Сегединца.

И даде Бог испунише се речи, што је народ у својој песми прорицао:

„Тело су му црви растрошили.
Ал је дело преживело тело.
Мученичко име и спомени
Вековима живеће у роду.
И у срцу благодарних Срба."

О побуни српских крајишника године 1735. налазимо спомена у делу Јована Милера будимског нотара: „Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de lib. reg. metrop. Urbe Budensi ab anno 1242 до 1760 год." На стр. 143—145 поменутог дела налазимо ову белешку.

Annô 1735.

Spectabilis Dominus Joannes Reviczky, de Revicznye, Incl. Camerae Regiae Hungaricae Consiliarius, Cansarumquè Regalium per Hungariam Director, et Sacrae Regni Coronae Fiscalis delegatus extitit;

Hoccè annô Natio Rascia fidei, ac obligaminis homagialis oblita per Comitatum Békessiensem, exeunte, Mense Aprili, tumultum excitat, sed miles in vicinia Provincialis, ductoribus Stephano Orczy, Joanne Beleznay, Petro Halász, et Georgio Podhradeczky, emovet Perfidos in Comitatum Zarandiensem, in quo ad locum Erdöhegy dictum caeduntur, et dissipantur: Post quem tumultum, dum Joannes Kovács ad Petrum Szegedinacz, aliàs Pero dictum suae Nationis militiae in Petska Centurionem ire volens in via captus, et Aradinum deductus Militari Aradiensis Fortalitii Praefecto authores et fabricatores intentatae rebellionis spontè et benevolè detexisset, atquè nominásset, iidem fabricatores variô modô comprehensi, Budam in captivitatem deducti, ibidemquè judiciô rebellionis convicti, et

Annô 1736.

Die 4. Mensis Aprilis in Foro Sancti Georgii, executi, et quidèm praedictus Pero, Joannes Sebestény, Andreas Pástor, et Stephanus Szillásy, quà rebellionis incensores, et authores primùm rota vivi à suprà fracti, deìn cadavera eorum quatuor in partes dissecta, circa Aradinum, Magno-Varadinum, Sarkod, et Szent András devecta, et ibidèm in patibulis novitèr erectis appensa; Paulus Matula verò, Stephanus Barta, Petrus aliàs Benedictus Szabo, et Michael Szántó ob parem reatum primùm capite truncati, deìn eorum capita, et cadavera ad praenominata loca devecta, et rotis penès eadem patibula erectis apposita, et acclavata, praetereà septua-

ginta duo criminis hujus complices ad suppiicium gladiò subeundum condemnati sunt, sed de Clementia Caesareo-Regia ex his non nisi duodecim, signantèr Stephanus Szabó, Thomas Zubaj, Michael Madi, Stephanus Kiss, Georgius Szaponyos, Stephanus Juhász, Joannes Koródy, Michael Sigri, Joannes Gunda, Joannes Rács, Joannes Bagy, et Nigro Gornik Vallachus rem sortilegio dirimendam submittere, et de illis quatuor, qui minimum aleà projecerunt, ultimum gladiò supplicium utpotè Michael Madi, Stephanus Kiss, Joannes Koródy, et Michael Sigri subire debuère, quorum quatuor capitibus plexorum cadavera penès patibulum Civitatis Budensis sepulta sunt: caeteri sexaginta verò ad colliculum deducti supplicia praenominatorum omnium spectare debuêre, ad militiam dein tàm hi, quàm reliqui sorte vitam lucrati octo, condemnati: Joannes Kovács licèt pari reatu implicitus, ex quo tamen comprehensus omnia statim detexerit, de Clementia Caesareo-Regia saltem ad labores publicos ad triennium, Joannes Kecskeméthy verò, Gregorius Baloghy, et Joannes Szilay ad carceres per unum Mensem, Ladislaus Fodor per unum annum cum quinquaginta scuticis omni trimestri spatio subeundos, et perpetua dein è Ditionibus suae Majestatis Caesareo-Regiae proscriptione, demùm Gregorius Gulics ad quinquaginta Scuticas condemnati, caeteri verò ob perpessos carcerum squallores absoluti sunt.

Описујући несрећни састанак српских војничких поглавара (7-ог Маја у Араду) ми смо казали, да су на том састанку били осим капетана Пере, још капетан Бранко Тукулија, Шевић, Зака и Чорба.

За Шевића и Чорбу знамо, да су пресудом са свим ослобођени од сваке казни, и враћени у своја официрска права, што су бунтовнике Куруце код Херцега побили.

Што су пак тако знатни поглавари Тукулија и Зака помиловани, томе ненађосмо узрока у историјским подацима, с којима се послужисмо.

Погрешно казује Пап Миклош,[1]) да су оба поглавара условно помиловани, да после одређеног времена на свагда буду прогоњени из Угарске.

Бранко Тукулија[2]) и Зака остали су у Угарској но син Бранков Петар отишао је својевољно у Русију, где је позније постао ђенерал.

Такође знамо за Ђуру Шевића, да је он остао у Угарској, а његов брат Јован пуковник са Прерадовићем отишао у Русију но тек год. 1751-е, но и ови нису били прогоњени.

На завршетку описа о осујећеном устанку српских крајишника год. 1735, као доказ големе корупције мађарске господе наводимо речи честопоменутог мађарског историка Николе Папа,[3]) како су оне кукавице импровизирани војници, што стајаху под командом славног барона Орције, који ни видели нису непријатеља, а и опет су били тако бестидни, те су искали новчану награду за њихово пљачкање.

Шта више и неки шпијуни и лажни сведоци поискаше награду за своју крвничку зараду. То су обичне жалосне последице деморализације, коју коруптивне владе изазову својим безаконитим поступцима.

---

[1]) „Az 1735 iki zendülés tört. стр. 108, позива се на керешку кронику, где вели да на стр. 115-ој стоји овако прибележено за Ранка Тукулију и Заку: „да су коначно на свагда прогоњени из Угарске, и принуђени су били отселити се у Русију, где и сад живе.“

[2]) У другој збирци будим. Споменика на стр. 352-ој под бр. 155 печатали смо писмо неког „Ника Пантеловића“ из Варада и „Живана Капетановића“ из Сегедина од год. 1741, у којем описују женидбу Ранка Тукулије у Сентандреји, по томе је Бранко те год. 1741 био код своје куће у Араду.

[3]) У истом делу на стр. 113.

Најзад су ови гадови својим потражинаањима додијали влади и осталим властима, те је намесништво издало налог жупанијама, да тим сада излишним оруђама стану на пут, да више недосађују највишим властима.

У тој цели бихарска жупанија у својој седници од 18-ог Маја 1736 год. донела закључак, да се испитним комисијама, што су биле одређене, да истражују саучеснике у побуни заповеди, да свој посао што пре доконча-ју, и потражиоцима награде закажу, да ће за њихову услугу у прошлој години, и за будућу добру послугу добити појединце по 12 дуката из масе конфиксованих добара. — — — — —

Овоме не треба коментара, и сам Никола Пап вели: „јасно се види, да је већ у оно доба било људи, који су рад новчаних награда ишли у Беч на хаџилук! —

Кад о свему добро промислимо, што смо о узроцима ове побуне навели, и пошто сравнимо са предназведеним радом митрополита Вићентија у Бечу у течају 1734. и 1735. год. и најзад, кад видимо, где митрополит у оно доба највеће акције спомиње о побунама у Бачкој и Банату: то нам се по себи казује, да је бечки двор под притиском сувремених озбиљних околности на неколико дана после савладане побуне издао онај заштитни патенат из Лаксенбурга 18 Маја 1735 год.

Какву је улогу митрополит Вићентије приликом овога устанка изиграо, да ли га је руководила народна или туђинска корист то нам показује министар Бартенштајн овим речима: [1]) „митрополит Вићентије сила је помогао, да се утишају немири, што су се пре данашњега (турског) рата на четири места дигли били, и одмах за тим најревноснији усталац био — — — — — и за разне

[1]) Бартенштајна извештај на стр. 103 и 104.

знамените догађаје врле заслуге стекао за пресветли архидом, а тим навукао код свога народа на себе мрзости и гоњења. — — — — — — — — —

Из свега, што је довде опширно изведено види се дакле да данашњи митрополит — — — није сваки пут чист од користољубља, а такође је сувише рад, да своје достојанство и своју власт већма рашири, и да велик буде пред народом. — — — — — — — —

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Први састанак одбора.

7. Марта 1873.

Били су чланови одбора: г. А. Васиљевић, који је замењивао председника, г. г. Ст. Бошковић, Д. Милутиновић, М. Панић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Прочита се писмо министра просвете и црквених дела од 18. Јануара ове године № 198., којим препоручује да се за пројект буџета за 1874. предлози Српског ученог друштва до краја Марта ове године пошљу. У свези са одлуком скупа друштвенога, да се лањска представка понови кратким актом, одбор одлучује, да се тим актом на горе спонесуто писмо министрово одговори. У исти мах, како је друштвена каса већ за редовне трошкове друштвене празна, а година је настала, и поврх тога друштво има и неплаћених дугова, то одбор одреди, да се у истом акту тражи од владе и новчане помоћи одмах, и то у суми од барем 500 дуката, да не би друштво морало скоро целу годину свој рад стезати и ограничавати и раднике одбијати. Уз то одлучи, да тај акт однесу лично као комисија г. председник др. Ј. Шафарик, члан одбора г. Васиљевић и секретар, и да усмено потребу друштвену објасне.

Бр. 2.

Према протоколу скупа одбор нареди, да се новим члановима дипломе на чланство наштампају и распошљу.

Бр. 3.

Према протоколу скупа одбор нареди, да се у одсеку јестаственичком и математичарском изради потпун предлог за оно, што треба тражити од владе поради извршења плана за скупљање метеорологијских бележака.

Бр. 4.

Према протоколу скупа одбор препоручује, да се комисија, одређена за српски историјско-етнографски музеј сазове, те да отпочне смишљати, како би се што могло по тој ствари предузети.

Бр. 5.

На молбу г. Ст. Обрадовића, да може свој чланак из историје округа подринског из Гласника 36-ог прештампати, одобрава му се да то може учинити, само да на књизи назначи, из које је свеске Гласника прештампана.

Бр. 6.

На предлог „Историјског друштва за Горњи Пфалц и Регенсбург (Der historische Verein für Oberpfalz und Regensburg)“ одбор одобрава, да се с тим друштвом може мењати својим издањима.

Бр. 7.

На молбу г. Стеф. Мрђена привр. управитеља школе благодјетелног завода Бошковића, Ђуровића и Лакетића у Ерцег-Новом, одбор одобрава, да се том заводу пошље друштвених књига од оних, којих више има, на поклон.

Бр. 8.

Министарство просвете с писмом својим од 17. Јануара № 233. шаље једно турско писмо с преводом послато друштву на поклон од Живка Митровића Бобића из села Лопатње, ср. подгорског окр. ваљевског. Прима се с хвалом, и наређује се, да се у архив друштвени остави.

Бр. 9.

Прочита се молба г. Саве Грбовића монаха хиландарског, којом моли, да му друштво помогне, да научи фотографију и да набави апарат, да би могао у Св. Гори за потребу друштвену фотографисати старине и рукописе. У исти мах подноси један комад као копију. Одбор прима са саучешћем ову молбу, али не будући у стању ништа учинити, наређује да се молиоцу јави, да се стрпи, док се види, хоће ли друштво моћи доћи до средстава, у ком би случају готово било ову ствар потпомоћи.

Бр. 10.

Секретар подноси књиге, које су друштву дошле на поклон или у замену:

1. Од краљ. пруске академије наука Monatsbericht за Септембар и Октобар 1872.

2. Од руске академије наука у Ст. Петербургу:

а. Отчетъ о тринадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. 1870. Ст. Петербургъ, 1872.

б. Отчетъ о четырнадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. 1871. Ст. Петербургъ, 1872.

в. Записки императорской академіи наукъ. XVI. 1. 1872.

3. Од г. J. Гавриловића: Протоколе народне скупштине 1872. —

4. Од царске академије наука из Беча:

a. Sitzungsberichte philos-histor. 70 Band, 1—3, 71 Bd. 1, 2, 3, 4. b. Register VII.

b. Sitzungsberichte math-natur. 1872.

I. Abth. № 1, 2, 3, 4, 5.

II. Abth. № 1, 2, 3, 4, 5.

III. Abth. № 1—5.

c. Register VII.

5. Од ред. члана г. В. Јакшића његову броширу: Постанак и развиће штампе у Србији. Београд, 1872.

6. Од Матице далматинске:

a. Narodni koledar za 1871.

b. Tumač talijansko-hrvatski, Zadar 1872.

7. Од руског географског друштва из Ст. Петербурга:

а. Извѣстія, том, VII, 4, 5, 6, 7, 8: томъ VIII. 1, 2, 3.

б. Отчетъ император. русскаго географическаго общества за 1871. годъ. Ст. Петербургъ 1872.

в. Записки по отдѣленію статистики. Томъ VI. Ст. Пбрг 1871, —

г, Записки по общей географіи Т. IV. Ст. Петербургъ, 1871. —

д. Записки по отдѣленію хронографіи Т. IV. Ст. Пбргъ, 1871, —

8, Од Стевана Шулцера његова дела:

a. Icones selectae humenomycetum Hungariæ Pestini, 1873.

b. Mykologische Beobachtungen. Aus dem Verhandlungen d. k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft.

Састанак одсека уметничког.

10. Марта 1873.

Били су: г.г. Стеван Тодоровић, Даворин Јенко, Драгиша Милутиновић и Михаило Валтровић.

Сходно закључку састанка од 28. Августа 1772. године, председник предлаже одсеку на преглед црквене музикалије Станковићеве, које су у приложеном списку означене.

Према овом предлогу одсек је Корнилијеве црквене музикалије прегледао и нашао да су по садржају приложеног

списка потпуне и да су сложене за четири гласа (сопран, алт, тенор и бас) и да су за штампу спремне. Одсек је за то једногласног мњења, да се ясте Корнилијеве заоставштине најтоплије, као народно благо, препоруче на откуп, и умољава за то одбор, да на дотичном месту све могуће покуша. Што се пак цене од 500 цес. дуката тиче, одсек мисли, да је умерена.

Садржај

Седамнаест књига јоште нештампаних оригиналних композиција црквеног пјенија, покојног Корнелија Станковића, као што сљедује:

I. књига А. садржава на 97 страна:

Блажени сва, од свију гласова; сви кондаци и сви прокимени.

II. књига В. садржава на 211 страна:

Од свију гласова по првих 6 стихира на Господи возвах, богородичен, сви прокимени, сва стиховна и сви воскресни тропари са богородичнима; ово све с вечерња.

III. књига С. садржава на 169 страна:

Јутрења.

ОД I. ГЛАСА.

Од другог стихословија, други сједален „На крестје" са припевом Слава „Марије".

Ексапостилар II. с Богородичним. — Евангелска стихира „На гору". — На хвалите све стихире осим „Богољепное" — Преблагословена.

ОД II. ГЛАСА.

Ексапостилар II. с Богородичним.
Евангелска стихира II. „Смири".
На хвалитјех I. стихира

Рождеству Христову

„Слава во вишњих" (стихира).

ОД II. ГЛАСА.

На хвалитјех других 7 стихира
„Преблагословена". — „Воскрес из гроба".
По II. стихословији 3 сједална.

ОД III. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостостилар III. с богородичним.
Еванђелска III с богородичним.
Еванђелска III. стихира „Магдалиње".

На хвалитјех 8 стихира „Магдалиње“,
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена“. — „Днес спасенија“.

ОД IV. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар VI. са богородичним.
Еванђелска IV. стихира.
На хвалитјех сви 8 стихира.
„Преблагословена“ и „Воскрес из гроба“.

ОД V. ГЛАСА.

„Бог господ“. — По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар V. са богородичним.
Еванђелска V. стихира.
На хвалитјех сви 8 стихира и „Преблагословена“.

ОД VI. ГЛАСА.

„Бог господ“. — По стихословијама сви 6 сједална,
Ексапостилар VI. са богородичним.
Еванђелска стихира VI.
На хвалитјех сви 8 стихира.
„Преблагословена“ и „Воскрес из гроба“.

ОД VII. ГЛАСА.

„Бог господ“. — По стихословијама свих 6 сједална.
Ексапостилар VII. с богородичним.
Еванђелска VII. стихира.
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена“ и „Днес“.

ОД VIII. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар VIII. с богородичним.
Еванђелска стихира VIII.
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена“ и „Воскрес“.
IV. књига Д. садржава на 110 страна:

На рождество Христово.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 4 стихире. — Слава „Августу“.
По паримеја тропари и „Волхви“ „И Волхви“.
На литији 4 стихире. — И нињe „Ликујут“.
На стиховње 3 стихире. — Слава „веселисја“ и „нињe“.
„в вертеп.“

Јутрења.

Прокимен „Из чрева“.
По Евангелију Слава „Всјаческаја“.
По 50 псалмје стихира „Слава во вишних“.
Песма „Ликуј“.
IX. Песма од канона цела, између 9 песме богородичен 3 гласа „Тја“ „Свјетилен и „Посјетил ни“.
На хвалитјех I. стихира. — Слава „Јегда“ и ниње „Днес“.

ОД I. ГЛАСА.

По стихословији па јутрењу 4 сједална (која недостају у књизи) под

На рождество други дан.

На стиховње 3 стихире. — Слава „во витлеемје“.

НА ЈУТРЕЊУ.

Сједална оба (између њих је входноје и прокимен).
Псалам 50 цео.
Кондак „Иже“.

НА ЛИТУРГИЈИ.

На блажени од III. песме 3, а од VI песме 4 тропара входноје „Спаси ни“.

Недеља по рожд. Христову.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 3 стихире. Слава „Памјат стиховска Слава „Свјаштеник“ и ниње „Днес“ Тропар „Благовјествуј“.

ЈУТРЕЊА.

Кондак „веселија“.
Свјетилен „Со заковом“ и ниње „Посјетил ни“
На хвалитјех Слава „кров и огањ“.

НА ЛИТУРГИЈИ.

На блажени од VI. песме 4 тропара.
Прокимен „Дивен Бог“.

Светом Стефану.

НА ВЕЧЕРЊУ.

На Господи возвах 3 стихире.

На св. Петра и Павла.

Слава „Премудрост“.

Светом Стефану.

Са Господи возвах IV стихира.

На Цвети.

Слава „Прежде“.

Светом Стефану.

V стихира „Ни темница“.

На Сретеније.

Прва стихира „Глаголи Симеоне“.

На Св. Стефана.

VI. Стихира „в мјесто“. — Слава „Царју“.
На стиховње 2 стихире — „Свјати Боже“.
На стиховње 1 стихира — Слава „Первој“ и ниње „ликујут“.

ЈУТРЕЊА.

Сједална оба.
Свјетилен „Одеснују“. — Слава „во јаслјех“.
На хвалитјех 6 стихира. — „Слава „Первомучениче“.
И ниње „Непостижимоје“.

ЛИТУРГИЈА.

На блажени од I. песме празничне 3, а од III. песме Кондак, — Прокимен.

V. књига Е. садржава на 179 страна:

Богојавленије.

На Господи возвах 4 стихире, и Слава „Приклонил“.
По паримена 2 тропара „Да пресвјетиши“ и „Гдје бо“.
На литији 5 стихира. — Слава „Господи“ и ниње „Днес“
На стиховње 3 стихире и Слава „Јеже“.

ЈУТРЕЊЕ.

I. два и II. два полијелејни.
Прокимен „Море“. —
По Евангелији Слава „Всјаческаја“.
По 50 псалму стихира „Бог слово“.
9. Песма цела.
Свјетилен „јависја“.
На хвалитјех 3 стихире Слава „Водами“ и ниње „Днес“.
По освећењу воде „Воспојим“.

Светом Сави.

На блажени и I песме од канона 1. и из треће песме 1 тропар.

Од VI. песме Слава „Пренача.л“ и ниње „видјети“.

И ниње „Радујсја“. — Тропар „Пути водјаштаго“. — Кондак „Јако“. —

Божић.

Са хвалитјех 3 стихире.

Светом Николају.

ВЕЧЕРЊЕ.

На стиховње 3 стихире и Слава „Човјече“.
На литији Слава „Благи рабе“.
На Господи возвах 7 стихира, — Слава „Свјатитељ“ и ниње „вертеп“. На литији 6 стихира. — И ниње „Спасе“.
Стиховско и ниње „Безневјестнаја“.
„Богородице“. — „Богати“.

ЈУТРЕЊА.

По I стихословији II и III сједален.
По II стихословији II и III сједален.
Полијелејина II и III.
Прокимен „Честна“.
По 50 псалме стихира „Насљедниче“.
Божићна Катавасија цела.
Свјетилен „великаго“, Слава „Велми“. И ниње „мудрост“.
На хвалитјех 6 стихира. Слава „Вострубим“ и ниње „Вострубим“ Прокимен „Возвеселитсја“.

Ново лето.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 5. стихира и „Слава“ „Премудрост“
На литији 3 стихире „Слава“, „Излијасја“.
На стиховње 3 стихире Слава „Благодат“.

ЈУТРЕЊЕ.

По I и II стихословији и по полијелеи, сви сједални. —
„Прокимен“, „Уста“.
Катавасија Богојавленска са кондаком „Василија“ — 9 песма цела.
Свјетилен „Љубомудр“ Слава „Платију“.
На хвалитјех 5 стихира.

Сретеније.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах II и III стихира „Слава“ „Да отверзетсја“.
На литији 7 стихира. — Слава „Испитајте“ и ниње ветхи дењми“.
На стиховње 3 стихире Слава „Иже на херувимје“.

ЈУТРЕЊА.

I и II сједален и Полијелејина. Прокимен „Помјани“.
По Евангелију стихира „Да отверзетсја“.

Катавасија са 9. песмом целом. Свјетилен „Духом“.
На хвалитјех 3 стихире. — Слава „На руках“.
VI. књига Г. садржава на 46 страна:
Катавасија „Отверзу уста“ цела — Честњејшују.
„Величи душа моја“ I. гласом.
„Славословије“ I глас (почето).

На Воскресеније.

Слава „Воскресенија ден“.

од I. гласа.

Славословије (свршено).

од II. III. IV. V. VII. и VIII. гласа.

Величит душа и Славословије.

а од VI. гласа.

„Величит душа“.

На ново лето.

Тропар „Во всју“. — Кондак „На престоље“.
На блажена 8. канонска тропара са III и VI песме.

Три Јерарха.

Тропар „Јако“. Блаженска 2 тропара.

Ново лето.

Кондак „Всјех“.

Три Јерарха.

Блажена 3 тропара. Кондак „Свјащенија“.
IIV. књига Д. садржава на 46 страна:

Три Јерарха.

Од блажени 2 тропара.

Од недељне полуношнице.

Прва 3 тропара „Достојно“. — „Воспоим“. — „Јуже“.

Сретенију.

Входноје „Сказа“.
Блажени од III песме 4. а од VI песме 3 тропара.

Од недељне полуношнице.

Последња 4 тропара.

Светом Петру и Павлу.

Тропар „Апостолов“. — Кондак „Тверднја“.
Блажена, од III песме 3, а од VI песме 4 тропара.

Светом Илији.

Тропар „Воплоти“. -- Кондак „Пророче“.
На блажени од III песме 3, а од VI песме 4 тропара.

Успенију.

Блажени од III. 8, а од VI. 2 тропара.

Усековању.

Тропар „Памјат“. — „Кондак“ „Предтечу“.
Блажена од III песме 4, а од VI. песме 4 тропара.

Рождеству Богородице.

Блажена од III песме 4, а од VI песме 4 тропара.

Св. Николају.

Тропар „Правило“. — Кондак „в мирје“.
Блажени од III песме 4, а од VI песме 6 тропара.

Св. Ђурђу.

Тропар „Како пљеник“. — Кондак „Воздјелан“,
На блажени од канона 4 тропара.

Константина и Јелени.

Тропар „Креста“. Блажена од канона 3 тропара.
VIII. књига Н. садржава на 87 страна:

На благовјештеније.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 3 стихире. Слава „Послан“.
На литији 4 стихире. На стиховње 6 стихире. Слава „Днес“.

ЈУТРЕЊА.

I. сједален двоструко.
II. сједален двоструко.
Полијелејни двоструко. — „Послан бист“.
Прокимен „Благовјестите“. — „Слиши“.
IX. Песма. — Свјетилен 1. Слава „Јеже“.
На (стиховње) хвалитјех 4 стихире. — Слава „Јеже“.
Стихире: „Шести мјесјац“. — „Јазика“. — „Се возваније“. — „Гаврил велики“. „Великоје“.
Сјетилен (са стихом), — Тропар „Повељеноје“. —
Стихире: — „Јеже от вјека“. — „Сокровеноје“. — „Свјетоносна“. „Гаврил Архангел“.

Константину и Јелени.

Блаженско и није „Исцели“.

Усекованије.

Тропар „Пророче“. — Кондак „Прежде“ — На блажени 8 тропара.

Блажени јесте, „Мироносици“.
Апостоли твоји.

ОД СВИЈУ 8 ГЛАСОВА

Сви антифони са јутрења недељног.
Са Господи возвах у Суботу на вечерњу IV. V. VI.
Стихире од свију 8 гласова.
IV. књига J. садржава на 86 страна:

На велики Четвртак.

„Алилуја“. — „Јегда славни ученици“. —

НА ВЕЧЕРЊИ.

На Господи возвах сви 5 стихира. — Између стихира „Слава долготерпјенију“.

На велики Петак.

НА ЧАСОВИМА.

I. Час. 2 стихире са стиховима. — Слава „Јегоже„. —
Прокимен „Серце јего“. —
III. Час. 2 стихире састиховима. Слава, „влеком“.
Прокимен „Јако аз“.
VI. Час. 2 стихире са стиховима. Слава — „Придите“.
Прокимен „Господи“. —
IX. Час. 2 стихире са стиховима. — Слава „Днес“. —
Прокимен „Рече безумен“.

НА ВЕЧЕРЊИ.

На Господи возвах 1 стихира. — Слава „О како“. —
И ниње „Страшно“.
Прокимен 2 „Положиша“. „Суди Господи“.
На стиховње 3 последње стихире са стиховима,

На велику Суботу.

НА ЈУТРЕЊИ.

Богородичен „Мироносицам“. Сједален „Плаштаницеју“.
Слава „Ужасошасја“.
На хвалитјех 4 стихире. — Слава „Днешњи дењ“.
Тропар „Содержај конца“.

НА ВЕЧЕРЊИ.

На господи возвах 3 стихире.
Паримејски стих „Славно бо“ — „Господа појте“.
Прокимен апостола „Вeја земља“. „Воскреси“ (нема алилуја).
Канон великој Суботи са сједалном и кондаком (цео).
Сједален „Гроб твој“ (лагано.)

На велики Петак.

Кондак „Нас ради“. — „Спаситељнују“ и „Недостојно“. (стихира).

Канон на повечерју цео, само фали од I. песме последњи тропар, а трећи и четврти тропар од IV. песме стоји после четвртог VI. песме.

X. књига К. садржава на 88 страна:

ПРИ ВЕЧЕРЊУ.

Тропар „Слава тебје“. — „Исаије“. „Свјети мученици“

Недељне покладне.

На рјеках.

На велику Суботу.

Непорочни „Благословен јеси“.

Од I. статије први 12 тропара.

Од II. статије прва 6 тропара.

Од I. статије 7 тропара почевши од 60.

Од III. статије 12 тропара „Слава оцу“ „И нише“ „Видјети“.

Од I. Статије Слава „Воспјевајем“. „И ниње“ „Блажим тја“,

Од II. Статије Слава „Безначалноје“. „И ниње“. „жизан“. —

Тропар „Благообразни“.

На велики Петак.

На стиховње I. стихира „Јегда“.

На велики четвртак.

На Господи возвах, Слава „Рождеиије“.

Прокимен „Изми“ и „Изми“. — „Књаза“.

На бденију.

I. и II. антифон сав и III. без другог тропара.

„На вечери“. Сједален „На вечери“.

IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. антифона цели са сједалнима.

XIII. Антифон без последњег тропара „Спаси Христе“. Многаја љета.

На бденију.

Од XIII, антифона последњи тропар XIV. и IV. антифон. —

Сједален „Искупил ни“. — Сва блажена. — Прокимен „Разурешија“.

Трипеснец V. песма цела. — Кондак „Нас ради“.

Трипеснец VIII. и IX. песма цела.

Ееексапостилар „Разбојник“.

На хвалитјех 3 стихире. Слава „Савлекоша“.

И ниње „Плашта“. —
По XI. Евангелију 4 стихире с припевима.
Слава „Господи“. — И ниње „Уже“.
Тропар „Искупил ни“. —
XI. књига Л. садржава на 26 страна:

На Цвети.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 4 стихире.
На литији 5 стихира. Слава „Прежде“.
На стиховње 3 стихире.

ЈУТРЕЊА.

I. Сједален (два пут) Слава „Четвородневен“.
II. Сједален (двоструко) Слава „Возхвалите“.
Полијелејни „На престоље“. Прокимен — „Из Уст“.
На Евангелији Слава „Днес“.
Катавасија цела. — Девета песма цела.
На хвалитјех 4 стихира, између њих прокимен „Слава.“
XII. књига М. садржава на 53 стране:

Божић.

Слава „Волсвји Персидстји“.

На велики Петак.

Слава „Тебје одјејуштагосја.

На Воскресеније.

Стихира „Воскресеније“.
Канон цео.
Свјетилен „Платију“.
На хвалитјех 4 стихире ускршње с припевима и 4 стихире од I. гласа.

IV. Недеља по воскресенију.

На блажени 4 стихире последње „Вознесесја“. — „Ад.“ — „Троицу“. — Всја“.
Кондак „Душу моју“.

I. Недеља по воскресенију.

На блажени од III. и VI. песме 7 тропара.
Кондак „Љубопитној“.

III. Недеља по воскресенију.

На блажени 8 стихира од III. 4 а од VI. (песме, 4 тропара. —
Кондак „Радоватисја“.

Преполовленију.

Тропар „Преполовиштесја“.
Кондак „Празнику“.

V. Недеља по воскресенију.

На блажени од III. песме 4. а од VI. песме 2 тропара.
Кондак „Вјероју“.

VI. Недеља.

На блажени од VI. песме 4 тропара.
Кондак „Душевнима“.

VII. Недеља.

На блажени од IУ. песме 4 тропара.
Тропар „Препрославлен“.
Кондак „Апостол“.
XIII. књига Н. садржава на 95 страна:

На Вознесеније.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 5 стихира и Слава „Њедр“.
На литији 5 стихира и Слава „Го подн“.
На стиховње 3 стихире и Слава „Взиде Бог“.

ЈУТРЕЊА.

I. и II. сједален са полијелејним.
Прокимен „Взиде Бог“.
Стихира после 50 псалма „Днес“.
Девета песма од канона (цела).
Ексапостилар „Учеником“.
На хвалитјех 3 стихире.

Преображеније.

На Господи возвах 4 стихире и Слава „Преобразуја“.
На литији 3 стихире „Слава“, — „Придите“ „И ниње“ — „Закона“.
На стиховње 3 стихире „Слава“ „Петру“.

ЈУТРЕЊА.

I. и II. сједален. — Полијелејни I. II
Девета песма цела (од првог канона).
Свјетилен „Свјете неизњејши“.
На хвалитјех 3 стихире „Слава“ „Појат“.
Прокимен апостола „Јако“.

Недеља Томина (по воскресенију).

НА ВЕЧЕРЊУ.

На Господи возвах 6 стихира Слава „Двереп“.
На литији 2 стихире са Славом „Прикоснисја“.
На стиховње 3 стихире Слава „Человјекољубче.“

НА ЈУТРЕЊУ.

I. II. сједален и полијелејни.
Прокимен „Похвали“.
Девета песма цела.
Свјетилен „Мојих“. — Слава „Днес“.
На хвалитјех 3 стихире „Слава“ „Поднес“.
Прокимен „Вели Господ“.

Недеља Мироносици.

3 стихире.

XIV. књига О. садржава на 24 стране:

На Духове.

НА ВЕЧЕРЊУ ПОСЛЕ СЛУЖБЕ БОЖИЈЕ.

„Царју небесни“. — Господи возвах. — „Да исправитсја“ и 3 стихира. — Слава „Царју небесни“. „Свете тихи.“ — „Кто бог вели“. — „Господи помилуј“.

На стиховње 3 стихире. Слава „Придите“.

На бденију.

XV. књига. Р. садржи на 51 страни:

На бденију.

„Блажен муж“! — „Господи возвах.“
„Да исправитсја“.
8 стихира „Слава“ „Придите“.
Прокимен „Господ воцарисја“.
Господи помилуј.
На литији Слава, „Јегда духа“.
На стиховње 3 стихире Слава „Јазици“.
Тропар и „Благословен“.
„Буди имја господње“.
„Богати.“

ЈУТРЕЊА.

Сједална оба. — Хвалите имја господње (цело). „Исповједајтесја“.

XVI. књига Q. садржава на 31 страни:

Стихира „Придите људије“. — „Царју небесни“.

Сједална оба. — „Тон деспот тин“ „Преславнаја.“
На стиховње I стихира „Неразумјејуште.“
„Величајем сија“ (двоструко).
Избрани псалм „Небеса повједајут“ (само почето).
На стиховње II. стихира „Господи“.
Ниње сили небесниja (од прежде освјаштенија).
„Бог наш на небеси“ (прокимен),
И даде землју их (од хвалите имја).
„Исповједајтесја“.
Прокимен „Господ просјештеније“.
Од псалма избраног продужење „Духом уст.“
Прокимен „Дух твој благи.“
Полијелејни седален „По востанн.“
Катавасија I. III. IV. V. песме.
XVII. Књига садржи на 39 страна:

На Духове.

Јутрења.

„Величајемтја“.
Псалом избрани „Небеса“.
Па полијелејни „По востани.“
Антифом IV. гласа (цео).
Прокимен „Дух твој“.
„Хвалите.“ — „Господи помилуј“. — „И духови“ „Слава тебје.“
По Евангелију слава „Молитвами“. — И ниње „молми“. — „Помилуј мја Боже“ и стихира „Царју небесни.“
Катавасија са 9 песмом целом са кондаком „јегда снишед.“
Ексапостилар „Все свјати.“ Слава „Свет отац.“
На хвалитех 3 стихире Слава „Царју“ и Славословије цело.
Осим горњега има на једно 40—50 листова неизрађених композиција, у којима је означен само први глас без остала 3 а тај први глас само је скициран по чувењу, јер нема још назначена тактовна подела.

Састанак одсека јестаственичког и математичарског.

14 Марта 1873.

Били су: г.г. Панић, Владан Ђорђевић, Валента, Панчић Јосимовић, Лозанић и Драгашевић.

Бр. 1.

Предлог овог одсека, за прибирање метеоролигијских бележака, који је главном скупу изнесен био, одбор друштва шиље одсеку, да га овај детаљише и као предлог влади фор-

мулише. Одсек означава за израду тога чланове, који су скицу израдили, г.г. Драгашевића и Алковића, г.г. Панића, Пантелића и Лозанића, да они тај предлог начине.

Бр. 2.

Г. капетан Ј. Мишковић подноси друштву за у гласник наставак свог започетог дела: Опис рудничког округа, књигу другу, Топографија и комуникација са сликама и одсек одређује г.г. Заха, Ивановића и Панића да они то прегледају и оцене.

Бр. 3.

Дописни члан овога друштва капетан г. Шулцер од Мигенбурга шиље друштву на дар два своја најновија дела о гљивама, што одсек прима са захвалношћу.

Други састанак одбора српског ученог друштва.

19. Априла 1873 године.

На овоме састанку били су: председник д. Јанко Шафарик и ови одборници: г.г: Стојан Бошковић, А. Васиљевић, Драгиша Милутиновић и Михаил Панић.

Бр. 1.

Прво узе реч председник и напомену како је досадашњи секретар друштва својим новим положајем спречен да не може даље вршити секретарску дужност и да потоме треба изабрати другог секретара. По како избор редовног секретара припада главном годишњем скупу друштва, а одбор има права изабрати само привременог секретара, који ће вршити ту дужност до главног скупа, то он предлаже да одбор изабере сада таког привременог секретара.

Услед тога предлога приступи се избору привременог секретара; али на који начин да се тај избор учини или како треба разумети 29 чланак друштвеног устава, који прописује начин како да се у таким приликама изабере привремени секретар, о томе се појави у одбору двојако мишљење: једни доказиваху да председник има права по смислу 29 чланка да кандидира од редовних чланова тројицу и да је одбор дужан ограничити се у избору на ту кандидацију и изабрати једног између оне тројице, које председник означи. У том смислу говораше председник и одборник г. Панић, јер по њиховом мишљењу кад уређење даје председнику да кандидује тројицу при избору сталног секретара у самом скупу друштва, тим самим при избору привременог секретара, под речма: „на предлог председника“ разумева се да председник има да предложи од редовних чланова друштва тројицу одбору, да од њих једног ког хоће изабере.

Напротив, одборник г. Стојан Бошковић доказиваше да председник, по смислу тога 29 чланка, нема права да кандидира привременог секретара, него да одбор бира из свију редовних чланова и да ће избор пасти на онога, који добијо вишину гласова.

Јер, рече, пошто се у пређашњем 28 чланку друштвеног устава одређује изриком, да се стални секретар бира између тројице кандидата, које председник предложи; а у овом 29 чланку где се говори о избору привременог секретара, ништа се не каже да морају бити тројица кандидата, него се само наглашује на то, да одбор има изабрати из редовних чланова; — то се смисао чл. 29. не може другчије узети, него да одбор без кандидације бира привременог секретара, који ће вршити дужност до главне скупштине друштва. У том смислу говораше и А. Васиљевић; он рече да се другчије не може разумети смисао овог чланка који овако гласи: „Ако секретар одсуствује или да оставку или је иначе спречен за службу, одбор **на предлог председников**, бира друштву привременог секретара између редовних чланова, до новога избора у скупу."

А члан одбора Д. С. Милутиновић био је за избор по закону, али како му се закон у § 29. чинио нејасан, то је он захтевао да се иштe од дотичне власти објасњење дотичног члана законског.

На ово је председник изјавио да се избор секретара одложи, док он не добије тражено објасњење.

Састанак одбора срп. ученог друштва.

2. Маја 1873 г.

Били су: Председник др. Ј. Шафарик, чл. Ст. Бошковић, Ал. Васиљевић, Драг. Милутиновић и М. Пашић.

1. Прочитан је протокол прошлог састанка од 19. Апр. који по учињеним примедбама би одобрен и подписан.

2. Председник прочита своје писмо по ком је од министра просвете тражио објасњење чланка 29. друш. устава и које овако гласи:

Господине министре,

Ја сам 19. овог месеца сазвао одбор српског ученог друштва, да у смислу друштвеног уређења на упражњено место секретара избере привременог секретара друштва, који ће до будућег друштвеног скупа дужност секретарску вршити; — но кад сам по §. §. 28 и 29 уређења предложио одбору три редовна члана друштва, да од њих једног за привременог секретара избере, тада су два члана изјавила, да не припада председнику у овом случају кандидовање, него да одбор може бирати

слободно једног од редовних чланова друштва. Један члан одбора саглашавао се са мном, држећи као и ја, да: кад уређење даје председнику да кандидује тројицу при редовном избору сталног секретара у самом скупу друштва, тим самим и при избору привременог секретара под речма: „на предлог председника" разумева се да председник има да предложи од редовних чланова друштва тројицу одбору, да од њих једног ког хоће изабере, — па како пети члан одбора није ни на једно мишљење пристао, него је захтевао да власт државна која је друштву уређење дала, смисао § 29 објасни, како се имају разумевати речи: „на предлог председника", то учтиво молим да ми, господине министре, изволите дати писмено решење овог питања, како би се даље што треба у друштву чинити могло.

20. Априла 1873 год.
у Београду.

Овогодишњи председник српског ученог друштва
Др. J. Шафарик
чл. држ. сав.

Господину дру. J. Шафарику, председнику српског ученог друштва.

Господине!

У одговору на ваше писмо од 20 ов. мес. част ми је одговорити вам, да се 29 члан уређења српског ученог друштва разуме, што се начина бирања тиче, онако као и 28. јер кад онај начин бирања вреди за сталног, тим више вреди за привременог, и кад је опредељен за скуп, тим истим вреди и за одбор, нарочито што чланак 29 ваља сматрати као други део чланка 28-ог, и што је у њему акценат на речи привремени а не на начину избора.

Бр. 1656
27 Априла 1873
у Београду,

Министар просвете и црквених дела,
Стојан Новаковић.

3. Председник позива одбор да према томе објасњењу приступи избору привр. секретара.

На ово члан одбора С. Бошковић изјављује да би објасњење реченог чланка друш. устава могло имати пуну законску вредност, ваља да изађе у истој форми и од исти фактора у којој је и закон издат, а како је устав издат од стране књажевске власти, то је требало и ово објасњење да изађе не-

тим путем: јер кад би се допустило да административна власт тумачи закон, тиме би се отворило поље разним злоупотребама, потоме он држи да по горњем административном тумачењу одбор неможе приступити бирању привр. секретара. У томе се слаже са С. Бошковићем и члан одбора Алимпије Васиљевић само уз то додаје: да је у министровом објасњењу некоректно речено: „Овај 29 чланак ваља сматрати као други део чланка 28“ с тога, што он држи да је чланак 29 самосталан као и 28, јер се и са њим и као са оним горњим предвиђа шта ваља радити у неком датом случају. Члан одбора Панић задовољава се са објасњењем тим више, што је он и пре овог објасњења разумевао смисао тог чланка тако да законодавац са речју „на предлог председника“ разумевао је кандидацију од стране председника, и хоће да одбор приступи избору. Члан Милутиновић је такође за избор по добивеном објасњењу, почем њему онда није било јасно наређење чланка 29, а сада се задовољава са објасњењем.

Председник такође гласа за предузимање избора, тим више што је он уверен да овде споменуто министарско објасњење происходи од саме владе.

Према овом г. г. Васиљевић и Бошковић изјаве да не могу учествовати у избору на основу овог за њих некоректног и не важећег објасњења и по томе одлазе из седнице.

После овог предложи председник три кандидата од редовних чланова друштва и то:

1-во г. Милана Кујунџића бившег проф. велике школе.

2-го г. Димитрија Ракића проф. гимназије и

3-ће г. Милорада Поповића Шапчанина секретара мин. просвете.

Од ових једногласно буде изабран за привременог секретара првоименовани г. Милан Кујунџић до главног скупа.

2. Маја 1873 год.
у Београду.

Састанак одсека историјског и државничког.

26. Маја 1873.

Били су: председник г. Ст. Бошковић. чланови: г. г. Јев. Грујић, Ал. Васиљевић, архимандрит Н. Дучић, М. С. Милојевић, Г. Витковић, М. Зечевић, Вл. Јовановић и М. Ракић, и из другог одсека г. М. Кујунџић.

1.

Прочита се и потписа протокол састанка од 23. Јануара.

2.

Г. председник подноси чланак г. Милана Костића, професора у Сомбору, „Школе у Црној Гори.“ Чланак под

овим именом био је један пут пред овим одсеком, али га је писац, према примедбама референата г. г. Дучића и М. Ђ. Милићевића, које примедбе он с хвалом помиње, израдио сада изнова и попунио тако много, да је сада двојином већи него пре.

Одсек одлучи да се и овај садашњи чланак г. Милана Костића преда на оцену пређашњим референтима г. г. Н. Дучићу и М. Ђ. Милићевићу.

3.

Г. Ст. Бошковић, у име своје и г. Стев. Р. Поповића, поднесе заједнички реферат па чланак редовног члана г. Вл. Јовановића „Социјализам или друштвено питање."

Г. Г. референти изражавају се с највећом хвалом о чланку г. Вл. Јовановића, и предлажу да се прими у Гласник и награди највећом наградом, коју друштво даје.

Одсек већином гласова реши да се чланак прими у Гласник, а писцу да се да највећа награда, т. ј. 10 дуката од табака.

Само члан г. М. Ракић изјави да чланак не само не заслужује толику награду, него да није ни за Гласник.

У след тога, а на предлог г. М. С. Милојевића, одсек одлучи да се штампа и реферат г. г. Ст. Бошковића и Ст. Р. Поповића.

Одсеку српског ученог друштва аа историјске и државне науке.

РЕФЕРАТ

О ЧЛАНКУ Г. ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА ПОД НАСЛОВОМ:

Социјализам или друштвено питање од најстаријих времена до данас.

Извесно је историјом и предањима свију народа, науком и природом људском доказано: да је главна тежња сваком људском удружењу од памтивека била борба за опстанак. тражење и удешавање начина: како ће или појединци од свију, или једна каста од друге, или једно племе и један народ од другога извући са што мање муке што више користи и уживања. Процес којим се та тежња у разноликим појавима својим по времену, пределима и народима јављала, и којим је са мистичног и религиозно-философског гледишта прешла на практично поље политичке и друштвене науке — тај процес врло је поучљив за сваког, а нарочито за оне, који су ради да се упознају са интересима и идејама којима се покрећу данас најнапредније државе у свету.

Ово питање код нас је слабо обрађено и са тога, што се садањи нараштаји наши још баве и бавиће се много пре-

тежнијим послом ослобођења и консолидовања погажене народности наше од спољних непријатеља. Но нема сумње, да је корисно пратити развитак друштвеног питања ма где се оно у великом свету решавало. Нема сумње да је корисно и потребно упоређивати друштвене особине и тежње свога народа са резултатима постигнутим у друштвеној борби код других великих културних народа, и према томе износити погрешке и заблуде прошлих векова за опомену, да се од њих чувамо и да развиће нашега народног живота управимо циљу опште слободе и правде, на којима се једино може основати истинско братство и узајамност међу људима у дужности и праву у сугласном размењивању и употребљењу свију људских услуга.

Ово је довољно да се означи, колико је г. Владимир Јовановић погодио једну од правих потреба нашег научног стања изабравши за предмет своје студије друштвено питање, и питање као што он вели: „о идеалу или узору државе.“ И он га је са гледишта историје и народно привредне науке осветлио тако, да се у расправи његовој живо огледа све, што се на том пољу до сада покушавало, остварило и замишљало. Индијске и мисирске касте, јеврејски јубилеј (пречишћавање дугова и враћање добара у пррвашње руке свакиx 60 година), грчки и римски сталежи, тежња хришћанства са феудалним друштвом средњих векова, покушаји ослобођења сељака и сиромашних класа оружјем и револуцијом, – и најпосле теорије разних новијих социјалистичких школа са њиховим праведним захтевима као и утопијама — све то представљено је у овом чланку г. Влад. Јовановића с пуно научног разбора, с пуно јасности и критичког погледа. А дело је завршено развојем пишчевих убеђења о томе: како је само права демократија кадра да оживотвори идеале о најбољем друштвеном склопу.

Узевши све у обзир ми би само могли честитати г. Јовановићу за овај врсни посао, са жељом, да скорим добијемо такву специјалну расправу о друштвеном питању од најстарији доба до данас код словенских народа.

А одсеку за државне и историјске науке узимамо слободу предложити:

Да горњи чланак г. Јовановића штампа у Гласнику и да га награди првом наградом, која се за оригиналне саставе даје.

25. Маја 1873.

Референти чланови одсека:

Ст. Бошковић

Стеван Поповић.

Састанак уметничког одсека.

2. Јуна 1873.

Били су: Драгиша С. Милутиновић, Стеван Тодоровић и Михаило Валтровић.

Драгиша С. Милутиновић јавља одсеку, да ове године на може ићи у манастире ради вршења текућег посла (снимање старина архитектонских и живописних), јер мора ићи на премеравање жељезнице; а да отпочети и ученим друштвом потпомогнути посао снимања ове године не би застао, предлаже да Михаило Валтровић, друг његов у послу овом, сам ове године продужи снимање споменика, задржавајући себи право и дужност, да идуће године у том послу даље учествује.

Одсек то прима знању с тим да се предложи одбору, да г. Валтровићу издејствује уобичајене препоруке и у једно да му се да у име подпоре по један дукат дневно као прошле године. За пут су намењени месец Јул и Август.

Четврти састанак одбора српског ученог друштва.

12. Јуна 1873.

Били су: г. председник др. Ј. Шафарик, г. г. чланови Стојан Бошковић, Ал. Васиљевић, Мих. Папић и пр. секретар Милан Кујунџић.

Број 1.

Изнесен би предлог одсека уметничког: да се ради снимања старина архитектонских и живописних изашље и ове године у манастире српске г. проф. Валтровић. Одбор одобрава да се у то име даду г. Валтровићу уобичајене препоруке и у име потпоре по један дукат дневно, за време од 6 недеља.

Број 2.

Прочита се предлог одсека уметничког, који је прегледао и с хвалом оценио музикалне црквене заоставшине Корнелија Станковића, те суди да је за откуп истих цена од 500 царских дуката, прикладна. Према тој оцени одбор одлучи да се представком својом обрне српској земаљској влади и да је умоли да према важности овога дела за народ и за цркву прими на се одкуп овога дела, те да се оно сачува од заборава а можда и од пропасти.

Број 3.

Председник одсека историјског и државничког јавља да је овај одсек према оцени референата примио чланак друштвенога члана Влад. Јовановића „Социјализам или друштвено питање, од најстаријих времена до данас,“ као самосталан рад на науци, и пристао да се награди са 10 дук. ћес. од штампана

табака. Одбор прима ову одлуку с примедбом да при штампању најпре дођу на ред ствари које више имају значаја српскога.

Број 4.

Секретар подноси писмо г. Лазе Каћанског свештеника сентомашког, који моли да се општинској књижници сентомашкој на поклон пошљу Гласници српског ученог друштва. Одбор одлучује да се од свих друштвених књига по један комад пошље овој чувеној општини.

Број 5.

На уређење друштвене библиотеке, која је приликом пожара великошколске зграде пореме̇ћена била, одбор одобрава из касе друштвене издатак од 961 гроша и 10 пара чаршијских.

Састанак одсека уметничког.

12. Октобра 1873.

Били су: Драгиша Милутиновић, Милан Миловук, Стеван Тодоровић, Даворин Јенко, Михаило Валтровић.

Г. Михаило Валтовић изасланик српског ученог друштва за снимање архитектонских, живописних и културних старина по Србији, чита извешће свога оволетног путовања и рада које је овде приложено и поднесе снимке своје на преглед.

Одсек је поднесене снимке прегледао и изјављује жељу да се овај рад око снимања старина и даље продужи.

Извешће одсеку уметничком српског ученог друштва.

Као што је одсеку уметничком познато, снимање и испитивање старина по манастирима српским, овога сам лета, за време месеца Јула и Августа, наставио сâм, пошто је мој садруг у том раду, г. Милутиновић, у то време, по званичној дужности, другим послом заћат био.

Главна задаћа оволетњег рада била ми је, довршити у манастиру Жичи пре две године започету слику Успеније св. Богородице, — композицију од 49, које целих, које допојасних фигура. Слику ту потпуно сам довршио за време мог шестонедељног бављења у Жичи; а пошто сам на њој могао само по подне радити, кад је обично најбоље осветљена, то сам прву половину дана употребљавао на снимање оне слике од камена, што стоји на западној страни зида од источне капије жичке куле.

За снимање ове слике било је крајње време, јер је леп (малтер), на којем је исписана, тако се одлубио од зида, да

га и најмањи додир какве злураде руке може свалити. Живопис овај, као и онај што му спроћу стоји, а изнад западне кулине капије, одликује се лепотом и прозрачношћу боја; а заједно са осталим историјским и уметничким материјалом испод куле, најстарији је део до данас одржалог се живописа у манастиру Жичи. — Представља пак у на два реда подељеној композицији слављење и даривање на престолу седеће Богоматере и Христа, и то како од стране пастира и мудараца, тако и од стране српског краља са дворајанима и српског архијепископа са свештенством.

Слика ова поред њене уметничке вредности односно композиције, израде и боје, има још и етнографске вредности, што показује ношњу мирску и духовенства из доба Стефана првовенчаног. Испод ње представљени су у већој размери оснивач манастира Жиче, Стефан првовенчани и син му краљ Радослав. Обојица су на жалост доле јако оштећени, а што кора малтерска, на којој су, једва за зид држи, могу лако са зида нестати.

Већ пре две године кад сам заједно са г. Милутиновићем, први пут у Жичи био, опазили смо по зидовима, разне у малтеру загребене записе од посетиоца Жиче. Ове године, проучивши их боље, нашао сам да је вредно снимити их; и почео сам радити то са оним испод куле, где их има српских и турских. На снимање њихово употребио сам оно време, за које на главном послу радити нисам могао, па сам овог лета доспео да снимим само оне на јужној страни испод куле.

У срушеној препрати Жиче нашао сам више већих и мањих архитектонских одломака од шареног и белог мрамора и снимио сам их све, јер то заслужују, а држим, да су од каквог зиданог иконостаса.

Од једног пре две године у Жичи још чуваног мраморног одломка заклонца неког, што га је и г. Каниц у своме делу нацртао, и од којег сам пре две године започети цртеж овог лета довршити хтео, — нашао сам само комађе на метлишту. Да не би та занимљива старина са свим пропала, донео сам је са собом у Београд, и пошто је будем саставио и слепио, предаћу је народњем музеју. Претурајући по метлишту и по хрпама камења што их има у жичкој порти, нађем још један, до сад не познат део тога заклонца, са половином слике од петла и опота цвета, што га и на првом одломку има. Осим тога нађем више одломака орнамената у романском стилу, израђених у кречном камену. — У опште би се брижљивим претурањем по сурвинама у жичкој порти, на многе скулптурне остатке, који би можда били у стању разрешити загонетку, што се и у зидовима наперте и жичке цркве находи по гдекоје комађе од углачаног и профилисаног белог и шареног мрамора.

Да би што пре добио преглед од уметничког материјала у Србији, посетим на повратку моме, за време од шест дана, манастире: Љубостињу, Велуће, цркву Руденицу и Крушевац. У свима овим грађевинама, које су ми до тада биле непознате, нашао сам разног прецртавања и издавања достојног материјала, који би се у току идућих година имао скупљати. За сада због краткоће времена не могох од Љубостиње ништа више снимити до основа; али сам одавде са собом понео то задовољавајуће убеђење, да, поред тога што је живопис у овом манастиру, по већем делу пропао, оно што је од њега заостало има уметничко-историјске и етнографске вредности. Од у малтеру загребених записа, којих је пре оправке Љубостиње морало бити много, заостао је један подужи турски, који сам преписао.

Од невеште оправке доста наруженог манастира Велућа, који у себи храни занимљивог живописа, — између осталог слике неких деспота — донео сам само основ и нацрт изгледа са северне стране манастира.

На $1\frac{1}{2}$ часа од Велућа лежи у дољи једној, напуштена и у горњем делу своме порушена црквица Руденица, која би се са мало труда и трошка могла обновити, јер њени камени, богато ишарани допрозорници, довратници, руже и други украси леже готово сви још цели, као да су само просто растурени око цркве. По гдекоји део само, што га је време раздробило или оштрину шара му сатупило, морао би се из нова направити или прерадити. Од ове лепе, усамљене црквице снимио сам основ и скицирао сам подужи пресек, наравно без обележења мера, јер ми за тај посао оскудеваше садруг у раду овом, г. Милутиновић. Због тога што он овог лета не могаше ићи, остадоше и висине жичке цркве неизмерене, као и све мере мноме овог лета похођени манастира. У цркви Руденици, од које сам и перспективни нацрт јужне стране њене донео, живопис се добро одржао; али бојати се је да ће га време лагано збрисати, јер црква нема кубета више, ни свода на олтару, на једној певници и у цркви испред паперте. На западној страни с десна кад се у цркву уђе, насликан је „Вук брат Стефана деспота“ са супругом; до ове на јужној страни цркве, опет неки деспот и деспотица; имена су им нечитка. Да је турска нога и у ову црквицу улазила, сведочи не само један мали запис турски у олтару, но и оштећена лица у деспота и деспотица. Обрадовало ме је што ми је, у једној нишп у зиду, до проскомидије налазећа се жеља, да „господ помене грешнога раба Теодора зографа писавша“, казала име онога, чија је кичица оживела зидове ове мале, до сад слабо познате црквице,

У крушевачкој цркви видех јамачно најстарију сестру горе побројаних манастира, који са манастиром Каленићем

праве леп венац од српских цркава, у коме је Каленић најлепши цвет.

Успех мога оволетњег путовања по манастирима подносим

1. у два израђена окварела из Жиче. Један је из цркве и представља успеније Богородице; а други је испод куле, она горе наведена слика од камена.

2. у три листа перетом цртаних скулптурних одломака из паперте жичке.

3. у једном нацрту прозора једног са жичке куле.

4. у нацрту основа манастира Љубостиње.

5. у нацрту основа манастира Велућа и перспективног изгледа његове северне стране, на два листа.

6. у нацрту основа и перспективног изгледа јужне стране цркве Руденице, на два листа.

9. Октобра 1873.
У Београду.

Михаило Валтровић
архит. и проф.

Састанак одсека јестственичког и математичарског.

3. Новембра 1873.

Били су: Г. Г. Панић, Владан, Лозанић, Валента, Драгашевић и Алковић.

Г. Панић, као референат дела: Опис рудничког округа, донео је опис, с тим, да се одреди још један референат, и и одсек одлучи, да се умоли г. Панчић за референта тим пре, што је он био референат и првом делу овог списа, — јер други референат овом спису г. Зах због многих послова и слабости није могао прегледати.

Г. Драгашевић подноси карту Хомоља са описом Хомоља и одсек одлучује, да прегледе г. г. Јосимовић и Петковић.